
AKDENİZ İİBF DERGİSİ

Cilt/Volume: 17

Yıl/Year: Mayıs 2017

Sayı/Number: 35

Sosyal bilimler alanında, toplumsal oluşumları, gelişmeleri ve sorunları irdeleyen bilimsel çalışmaları yayımlar.

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yayınıdır.

Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.

Akdeniz İİBF Dergisi

- TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanına dahildir.
- International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
- EBSCO
- EconLit
- Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (Asos Index)

tarafından taranmaktadır.

Makale Kabul Oranı: 35.Sayı için %50 olarak gerçekleşmiştir.

ISSN: 1302 – 9975

AKDENİZ İİBF Dergisi, genel anlamda sosyal bilimler, daha özelinde iktisat ve yönetim bilimleri alanında, özgün araştırmaya dayanan makaleler başta olmak üzere her sayıya ayrılacak belli bir bölümde rapor, derleme, konferans notları, örnek olay, kitap tanıtımı v.b. makale dışı yazılara da yer verir. Bu kapsamda iktisat, işletme, kamu yönetimi, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve maliye bilim alanlarından ve bu alanlarla ilgili olarak felsefe, psikoloji, sosyoloji, hukuk ve iletişim disiplinlerinden yazılara açıktır. Yazarlar, Akdeniz İİBF Dergisi yazım kurallarına uygun hazırlanmış Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde çalışmalarını Dergi'ye katkıda bulunabilirler.

Akdeniz İİBF Dergisi yılda iki kez yayımlanır.

Dergide yayımlanan yazılarda belirtilen görüşler yazarlara aittir; Akdeniz İİBF Dergisi'ni bağlamaz.

Akdeniz İİBF Dergisi'nde yer alan yazılardan kaynak gösterilerek aktarma ve alıntı yapılabilir.

SAHİBİ/OWNER

Akdeniz Üniversitesi İİBF adına
Dekan Prof. Dr. Şafak AKSOY

EDİTÖRLER/EDITORS

Prof. Dr. Selim ÇAĞATAY - Prof. Dr. Ayşegül ATEŞ

EDİTÖR YARDIMCILARI/ASSISTANT EDITORS

Arş. Gör. Huriye ALKIN - Arş. Gör. Murat ATALAY - Arş. Gör. İlyas ÖZKÖK

YAYIN KURULU/ALAN EDİTÖRLERİ/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Zeliha GÖKER (Maliye)

Prof. Dr. Sayım IŞIK (İktisat)

Doç. Dr. Rabia BATO ÇİZEL (Çalışma Ekonomisi)

Doç. Dr. Mehmet MERT (Ekonometri)

Yrd. Doç. Dr. Senem ATVUR (Uluslararası İlişkiler)

Yrd. Doç. Dr. Janset ÖZEN AYTEMUR (İşletme)

Yrd. Doç. Dr. Alpay GÜNAL (Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi)

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Yener ALTUNBAŞ

Prof. Ronald BURKE

Prof. Jose Maria Garcia Alvarez COQUE

Prof. Mustafa ERDOĞDU

Prof. Korkut ERTÜRK

Prof. Hüseyin LEBLEBİCİ

Prof. José Ramos Pires MANSO

Doç. Emel MEMİŞ

Prof. Sedat MURAT

Prof. Gencer ÖZCAN

Prof. Alpaslan ÖZERDEM

Prof. Caroline SAUNDERS

Prof. Binhan Elif YILMAZ

Bangor Üniversitesi, İngiltere

York Üniversitesi, Kanada

Politecnica De Valencia Üniversitesi, İspanya

Marmara Üniversitesi, Türkiye

UTAH Üniversitesi, ABD

İllinois Üniversitesi, ABD

Beira Interior Üniversitesi, Portekiz

Ankara Üniversitesi, Türkiye

İstanbul Üniversitesi, Türkiye

Bilgi Üniversitesi, Türkiye

Coventry Üniversitesi, İngiltere

Lincoln Üniversitesi, Yeni Zelanda

İstanbul Üniversitesi, Türkiye

BASIM YERİ/PRINTED BY

Girişim Matbaacılık, Ankara

Yusuf ÖZALP (yozalp@hotmail.com)

İLETİŞİM/CONTACT

Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Dumlupınar Bulvarı, Kampus, 07058
Antalya-TÜRKİYE

Tel: 242 . 227 44 45 – 310 18 24 – 310 18 50 Faks: 242 . 227 44 54

<http://www.iibf.akdeniz.edu.tr/fakulte-dergisi> - <http://dergipark.gov.tr/auibfd>

iibfdergi@akdeniz.edu.tr

EDİTÖR'DEN OTUZBEŞİNCİ SAYIYA

Akdeniz İİBF Dergisi 35'inci sayısı ile 2017 yılının ilk sayısını tamamlamış bulunuyor. Otuzbeşinci sayı iktisat ve işletme disiplinleri çerçevesinde yazılan altı makaleden ve bir kısa çeviriden oluşmaktadır. Çeviri, IMF Başkanı Christine Lagarde'ın "Kapsayıcı Kapitalizm Konferansı"nda yaptığı açılış konuşmasına aittir. 35. sayımızda yer alan makalelerin yazarlarından genç bir meslektaşımız maalesef Şubat 2017 tarihinde aramızdan üzücü bir şekilde ayrılmıştır. Aynı makalenin ortak yazarından aldığımız izinle bu makaleyi meslektaşımızın değerli anısına ithafen yayınlıyoruz.

Dergimiz bu sayıdan itibaren bir Bilim/Danışma Kurulu ile çalışmaya başlamıştır. Bilim Kurulu'nda yedi farklı ülkeden 13 akademisyen bulunmaktadır. Yine bu sayıdan itibaren Dergimiz makale kabul oranını yayınlamaya başlamıştır. 35. sayıda kabul oranı %50'dir. 35. sayıyla birlikte getirilen bir başka yenilik Dergimizin internet sitesine ilişkindir. Bu sayıdan itibaren Dergimiz hem Dergipark altından hem de ait olduğu Fakülte'nin internet sitesinde Türkçe ve İngilizce olarak erişime açık olacaktır. Bir sonraki sayıdan sonra internet sitesi olarak sadece Dergipark alanının kullanılması öngörülmektedir. Dergimizin Dergipark altına alınması hem editör, yazar ve hakemlere elektronik takip imkanını getirmekte hem de makaleler için dijital nesne tanımlayıcı numarasının (DOI) alınmasını sağlayacaktır.

Editörler olarak, 35'inci sayıya katkı veren yazarlarımıza, makalelerin nesnel bir biçimde değerlendirilmelerine ve eksiklerinin giderilmelerine destek olan değerli Alan Editörlerimize, işlerimizi kolaylaştıran ve aksamadan yürümesini sağlayan Editör Yardımcısı arkadaşlarımıza ve hakemlerimize, baskı işlerini gerçekleştiren Girişim matbaacılığa ve basım giderlerinin karşılanmasını sağlayan Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne teşekkürlerimizi sunuyoruz. Geçmiş sayılarımız gibi bu sayının da ilgi uyandıracığını düşünmekteyiz.

Editörler

Prof. Dr. Selim Çağatay – Prof. Dr. Ayşegül Ateş

İçindekiler/Contents

- 1 *Bekir Tamer GÖKALP*
Beklenen ve Beklenmeyen Para Politikası Kararlarının Hisse Senetleri Fiyatları Üzerindeki Etkileri
The Effect of Expected and Unexpected Monetary Policy Decisions on Stock Prices
- 16 *Olca SERVET*
Mutluluğun Türkiye'deki Belirleyenlerinin Zaman İçinde Değişimi
Change in The Determinants of Happiness in Turkey Over Time
- 43 *Cem Mehmet BAYDUR*
Goodwin Reel İş Çevrimi Temel Alınarak Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemine Politik İktisadi Bir Bakış
A Political Economic Perspective to the Justice and Development Party's Period Taking into Account Goodwin Business Cycle Model
- 59 *Mehmet Fatih TRAŞ, Seda ŞENGÜL*
Cohort Effect on Food Away From Home in Turkey: A Double Hurdle Approach
Türkiye'de Ev Dışı Gıda Tüketiminde Kuşak Etkisi: Double Hurdle Yaklaşımı
- 81 *Meltem Yetkin ÖZBÜK, Şafak AKSOY*
Elektronik Ağızdan Ağıza İletişimin Pazarlama Literatüründeki Önemi
The Importance of Electronic Word of Mouth in the Marketing Literature
- 101 *Ümit K. SEYFETTİNOĞLU, Mehmet ZANBAK*
Türkiye'de Bölgesel Farklılaşmadan Orta Gelir Tuzağına Çıkarımlar
Inferences from Regional Diversification to Middle Income Trap in Turkey
- 128 *Sevgi Eda TUZCU (Çeviren)*
Daha Kapsayıcı Bir Küresel Ekonomiye Desteklemede İşletmelerin Rolü

138 **Yazarlar Hakkında**

141 **Yazarlara Duyuru**

144 **Author Guidelines**

Beklenen ve Beklenmeyen Para Politikası Kararlarının Hisse Senetleri Fiyatları Üzerindeki Etkileri¹

The Effect of Expected and Unexpected Monetary Policy Decisions on Stock Prices

Bekir Tamer GÖKALP²

Geliş tarihi: 25.05.2016, Kabul tarihi: 31.01.2017, Basım tarihi: 10.06.2017

Özet

Para politikası kararlarının hisse senetlerinin fiyatları üzerinde etkili olduğuna dair çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak Türkiye’de beklenen ve beklenmeyen para politikası kararlarının hisse senedi piyasasına ilişkin bir herhangi bir çalışma mevcut değildir. Bu amaçla bu çalışmada Edelberg ve Marshall (1996) tarafından analiz edilen çalışmayı takiben para politikası faiz kararları, beklenen ve beklenmeyen para politikası kararları şeklinde ayrıştırılarak hisse senetleri fiyatları üzerindeki etkileri incelenmiştir. En küçük kareler yöntemi ile yapılan analizden elde edilen bulgular hem beklenen hem de beklenmeyen faiz kararlarının hisse senetlerinin getirisini yakından etkilediğini göstermiş, beklenmeyen faiz kararlarının etkisi beklenene kıyasla daha yüksek bulunmuştur. Bu bulgu Türkiye’de rasyonel beklentiler hipotezinin hisse senedi piyasasında tam olarak geçerli olmadığını, insanların kısmen de olsa rasyonel karar verdiklerini ancak sürprizler karşısında çok da yapacak birşeyleri olmadığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Beklenmeyen Para Politikası, Beklenen Para Politikası, Hisse Senedi Piyasası, EKK*

JEL Kodları: *E52, G12, G18*

Abstract

There are lots of studies accept that the monetary policy decisions have effects on stock prices. But there is no any work on Turkish economy that focusing on expected and unexpected monetary policy decisions on stock prices. In this regard, following Edelberg and Marshall (1996) we decomposed monetary policy interest rate decisions as expected and unexpected monetary policy decisions and investigated the effect of them on stock prices. The findings from ordinary least squares method showed that both expected and unexpected interest rate decisions have closely impacts on return of stocks. Moreover, the effects of the unexpected decisions have greater impacts on the expected ones. This finding implies that the rational

---

¹ Bu çalışma, “Türkiye’de Asimetrik Faiz Koridoru Uygulamasının Hisse Senedi Piyasasındaki Alternatif Serilerin Getirileri Üzerindeki Etkileri” isimli doktora tezinden türetilmiştir.

² Odeabank A.Ş., Müdür Yardımcısı, Dr.

bt.gokalp@gmail.com

expectations hypothesis is not completely valid in stock markets and economic agents' decisions are only partly rational and they have nothing to do when there is some surprises.

Key Words: *Unexpected Monetary Policy, Expected Monetary Policy, Stock Markets, OLS*

JEL Codes: *E52, G12, G18*

Giriş

Finansal piyasalar para politikası kararlarından çok hızlı bir şekilde etkilenme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle finansal veriler, para politikasının anlık etkilerini gözlemleyebilmek için son derece önemlidir. Finansal veriler içerisinde yer alan varlık fiyatları gerek ekonominin parasal kesiminin davranışının izlenmesi, gerekse de ekonominin reel kesiminde meydana gelen değişimlerin izlenmesi açısından oldukça yararlı bilgiler sunmaktadır. Varlık fiyatları arasında hisse senedi fiyatları genellikle en yakından izlenebilen ve ekonomik haberlere en hızlı tepki veren verilerden olması sebebiyle birçok araştırmaya konu olmuştur.

Bernanke ve Kuttner (2005) para politikası kararları ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi belirlerken beklenen politika davranışlarının yatırımcıların kararlarında zaten yer aldıklarını belirtmişlerdir. Bu nedenle yazarlar para politikasının etkisinin beklenen ve beklenmeyen olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmesinin, yatırım kararlarının anlaşılması açısından önemli olduğunu vurgulamışlardır. Bredin ve diğerleri (2007) tarafından yapılan çalışmada da benzer bir yaklaşım benimsenmiş ve beklenmeyen politika değişikliklerinin hem toplam hem de sektörel hisse senedi serileri üzerinde önemli etkilerinin olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), para politikası araçlarının yanısıra 2001 yılında bağımsızlığını kazandığı günden bu yana yaptığı açıklamalarla ekonomiye geçmişe nazaran daha fazla yön vermektedir. Bu amaca uygun olarak gerçekleştirilen periyodik yayınlar, ekonomik birimlerin beklentilerini şekillendirmede önemli rol oynamaktadır. TCMB her ne kadar izlediği politikanın beklenen olmasına özen gösterse de piyasadaki beklentilerin gerçekleşen değerlerden farklılık arz etmesi, beklenmeyen politikaların da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yapılan çalışmalar, beklenmeyen politikaların ekonomi üzerinde tahrip edici etkisinin beklenen politikalara nazaran daha fazla olduğunu göstermektedir.

TCMB'nin izlediği politikaların para piyasasının yanında varlık piyasası üzerinde de önemli etkileri vardır. Para politikasının varlık piyasası üzerindeki etkisinin anlaşılması, ekonomi yönetiminin başarısının anlaşılabilmesi açısından son derece önemlidir. TCMB tarafından alınan bir kararın etkisinin varlık fiyatlarına yansiyabilme hızı, büyüklüğü ve yönü, politikanın başarısının

bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle bu çalışma TCMB tarafından izlenen para politikasının etkilerinin analiz edilebilmesi açısından son derece önemlidir.

Bu çalışmada TCMB'nin beklenen ve beklenmeyen para politikası kararlarının Borsa İstanbul'da (BİST) işlem gören hisse senetlerinin fiyatları üzerindeki etkileri incelenecektir. Para politikası şokları Para Politikası Kurulu (PPK) toplantısının hemen sonrasında üç aylık Türk lirası LIBOR gelecek sözleşmelerindeki değişikliklerden türetilmiştir. Örneklem dönemi Ocak 2005 – Aralık 2015 tarihlerini kapsamaktadır. Elde edilen bulgular küresel finansal kriz dikkate alındığında hisse senedi piyasasının para politikası şoklarına verdiği tepkide önemli değişiklikler ortaya çıktığını göstermiştir.

1. Teorik Çerçeve

Para politikasının hisse senedi piyasası üzerindeki etkisini açıklamaya ilişkin geçmişten bugüne çok sayıda çalışma yapılmış ve çalışmalarda çok değişik modeller kullanılmıştır. Bu çalışmaları çeşitli biçimlerde gruplandırmak mümkündür. Ancak bizim çalışmamız açısından literatürdeki çalışmaların iki alt başlıkta toplanmasının daha uygun olacağı düşünülmüştür: para politikası kararlarının hisse senetlerinin getiri oranları üzerindeki etkisi ve beklenmeyen (sürpriz) para politikası kararlarının hisse senetlerinin getiri oranları üzerindeki etkisi.

1.1. Para Politikası Kararlarının Hisse Senetlerinin Getiri Oranları Üzerindeki Etkisi

Para politikası kararlarının hisse senetlerinin getiri oranları üzerindeki etkisini inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Cook ve Hahn (1989), 1974 ve 1979 yılları arasında Fed'in federal fon oranlarının oranlarında meydana gelen değişikliklerin hisse senetleri fiyatları üzerindeki etkileri incelemiş, çalışma sonucunda iki değişken arasındaki ilişkinin beklendiği gibi negatif değer aldığı bulgusuna rastlamışlardır. Bu durum merkez bankası tarafından politika faiz oranı artırıldığında (azaltıldığında), hisse senedi piyasasında işlem gören hisse senetlerinin fiyatlarının düştüğü (arttığı) anlamına gelmektedir. Aynı örneklem dönemini kapsayan bir diğer çalışma Roley ve Sellon (1995) tarafından gerçekleştirilmiş ancak çalışma sonucunda iki değişken arasındaki ilişkinin daha zayıf olduğu bulgusuna rastlanmıştır. Zayıflamanın gerekçesi olarak alternatif varlıklardan tahvillerin getirisinin daha yüksek olması gösterilmiştir.

Yukarıdaki çalışmalardan farklı olarak Fair (2006) konuyu tersten analiz etmiş ve para politikasının ABD'de hisse senedi fiyatlarındaki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular hisse senedi piyasasında meydana gelen hızlı ve ani fiyat değişimlerinin üçte bir gibi bir oranının para politikası kararlarından etkilendiğini göstermiştir. Radecki ve Reinhard (1994)

tarafından yapılan çalışmada da hisse senedi fiyatları ile faiz oranları arasındaki ilişkinin zayıfladığı bulgusuna rastlanmıştır. Bu bulgu her ne kadar para politikasının varlık piyasası üzerindeki etkisinin zayıfladığı anlamına gelse de iki piyasa arasında bağıın halen güçlü olduğu çalışmada ayrıca belirtilmiştir.

Boyd, Jagannathan ve Hu (2001) tarafından gerçekleştirilen çalışmada hisse senetlerinin sadece para politikası kararlarına değil, aynı zamanda para politikası kararlarına ilişkin beklentilere de tepki verebileceğini iddia etmiştir. Bu amaçla merkez bankalarının para politikası kararlarını etkileyebilecek gelişmeleri iyi haberler ve kötü haberler olarak ayrı ayrı ele almışlardır. İyi haber olarak işsizlik oranlarının düşmesini, kötü haber olarak ise işsizlik oranlarının artmasını kullanmışlardır. Buna göre ekonomide işsizlik oranlarının düşmesi, ilerleyen dönemdeki para politikası toplantılarında faiz oranlarının düşme ihtimalini doğurmaktadır. Bu da faiz oranlarına ilişkin beklentileri değiştireceği için hisse senedi piyasasını da etkileme ihtimali mevcuttur. Bu nedenle yazarlar hisse senedi piyasasının işsizlik oranının açıklandığı günlerdeki değişimini incelemişler, ayrıca faiz oranlarındaki değişimin gerçekleştiği günlerdeki etkiyi de inceleyerek iki durumu karşılaştırmışlardır. 1962-1995 dönemini kapsayan analizden elde edilen bulgular Amerikan ekonomisinde hisse senedi getirilerinin para politikası kararlarından daha fazla işsizlikle ilgili haberlere tepki verdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Rigobon ve Sack (2001) para politikasının hisse senedi piyasası üzerindeki etkisini incelerken ilk etapta vektör otoregresyon yöntemini kullanmışlar, ancak daha sonra iki değişken arasındaki ilişkiyi içsellik problemi olabileceği gerekçesiyle farklı bir metodolojiyle (vaka çalışması yöntemiyle) yeniden ele almışlardır. Tahminlerden elde edilen bulgular, hisse senedi getirilerinin para politikası kararlarında ortaya çıkan faiz oranı değişimlerine ters yönde tepki verdiği sonucunu ortaya koymuştur.

D'Amico ve Farka (2003) yukarıda ifade edilen çalışmalardan farklı olarak para politikası kararlarının açıklandığı andaki etkisini incelemişlerdir. Bu amaçla gelecek piyasalarında işlem gören menkul kıymetlerin, para politikası kararı açıklanmadan 5 dakika önceki ve açıklandıktan beş dakika sonraki fiyatlarını baz almışlardır. Bu iki fiyat arasındaki fark politika şoku olarak tanımlanmıştır. Daha sonra ise bu şokun hisse senedi getirilerinin değişimini incelemişlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgular, para politikası kararlarının ilk beş dakika içinde hisse senedi fiyatlarını yakından etkilediğini, ancak etkinin büyüklüğünün diğer çalışmalardan elde edilen etkilerden görece daha küçük olduğunu göstermiştir. Craine ve Martin (2003) tarafından yapılan çalışma ise hisse senetlerinin getirilerinde meydana gelen değişimi etkileyen faktörleri daha geniş yelpazede ele almayı hedeflemiştir. Çalışma ilk etapta gözlemlenemeyen bileşenleri ele alan bir model oluşturmuş, modelin açıklayamadığı hata terimlerinin para politikası faiz kararlarına verdiği tepki

anlık bazda ölçülmeye çalışılmıştır. Bu uygulama ile yazarlar, hisse senedi getirilerinde meydana gelen değişimin diğer değişkenlerce açıklanamayan kısmı üzerinde faiz oranındaki değişimin ilk bir saat içerisinde etkisini ölçmeye çalışmışlardır. Elde edilen bulgular faiz oranı kararlarındaki değişimin ilk bir saat içinde hisse senetlerinin getirilerinin açıklanamayan kısmını açıklama kabiliyetine sahip olduğunu göstermiştir. Andersson (2007) tarafından yapılan çalışmada ise gün içi veriler kullanılmış, ayrıca Fed'in faiz kararlarının Euro Bölgesi'ndeki hisse senetlerinin getirileri üzerindeki etkisi ve ECB'nin faiz kararlarının Amerikan hisse senetlerinin getirileri üzerindeki etkileri de incelenmiştir. Elde edilen bulgular Amerikan faiz kararlarının hem Amerika hem de Avrupa'daki hisse senetlerinin getirilerini etkilediğini, ancak ECB'nin kararlarının Amerika'daki hisse senetlerinin getirilerini etkilemediğini tespit etmişlerdir.

1.2. Beklenmeyen Para Politikası Kararlarının Hisse Senetlerinin Getiri Oranları Üzerindeki Etkisi

Yukarıda da belirtilen çalışmaların temel odak noktası, para politikası kararları ile hisse senetleri fiyatları arasındaki ilişki olmuştur. Ancak ilerleyen zamanda gerçekleştirilen çalışmalar beklenmeyen para politikası kararlarının etkilerinin hisse senetlerinin getirileri açısından daha önemli olabileceği varsayımından hareketle para politikası kararlarını beklenen ve beklenmeyen olarak ayırmayı yeğlemişlerdir. Edelberg ve Marshall (1996) tarafından gerçekleştirilen çalışmada özellikle para politikasının beklenmeyen etkilerine odaklanılmıştır. Yazarlar tarafından oluşturulan beklenti modeli, daha sonra hisse senedi tepki fonksiyonuna entegre edilmiş ve para politikasına ilişkin beklentilerin etkileri incelenmiştir. Yazarlar çalışmada beklenmeyen para politikası şoklarının beklenen şoklara nazaran hisse senedi fiyatları üzerinde daha büyük etkiler yarattığını göstermiştir. Bu sonuç iki farklı bulguya ulaşılmasını sağlamıştır. Birincisi, beklenen politika değişikliklerinin de hisse senedi piyasası üzerinde etki yaratması, ikincisi ise beklenmeyen politikaların beklenen politikalardan daha yüksek bir etkiye sahip olmasıdır. Birinci etki rasyonel bekleşler hipotezinin hisse senedi piyasasında tam olarak geçerli olmadığını göstermiştir. Bilindiği gibi rasyonel bekleşler hipotezine göre beklenen politika değişikliklerinin diğer piyasalardaki değişkenlerin fiyatları üzerinde herhangi bir etkisinin olmaması gerekmektedir. Oysa ki bu analiz, bir politika beklenen dahi olsa diğer piyasalar üzerinde bir etki ortaya çıkarabildiğini göstermiştir. İkincisi bulgu ise yine rasyonel bekleşler hipoteziyle ilişkilidir. Bu çalışmanın ardından birçok çalışmada ekonomilerde kısmi rasyonel bekleşlerin geçerli olduğu kabul edilmeye başlanmıştır. Beklenmeyen politikaların beklenen politikalardan daha yüksek bir etkiye sahip olması, insanların kısmen de olsa rasyonel karar verdiklerini ancak sürprizler karşısında çok da yapacak birşeyleri olmadığını göstermiştir.

Kuttner (2001) de para politikası kararlarının hisse senetlerinin getirileri üzerindeki etkisini beklenen ve beklenmeyen para politikası kararlarına göre farklılık gösterebileceğini ifade etmiş, beklenmeyen politika sürprizlerinin gelecek faiz oranlarını, temettüleri ve getirileri daha keskin bir şekilde etkileyeceğini ifade etmiştir. Kuttner (2001) tarafından yapılan çalışmanın Edelberg ve Marshall (1996) tarafından yapılan çalışmadan farkı beklenen politikalarda ortaya çıkmaktadır. Önceki yazarlar hem beklenen hem de beklenmeyen politikaların varlık piyasası üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşırlarken Kuttner (2001) beklenen politikaların özellikle tahvil piyasasında etkisiz olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Bu bulgu, rasyonel bekleyişler hipotezinin geçerliliğini tekrar öne çıkarmıştır.

Beklenen ve beklenmeyen para politikası kararlarının etkilerine ilişkin bir diğer çalışma Bernanke ve Kuttner (2003) tarafından yapılmıştır. Yazarlar diğer çalışmalardan farklı olarak politika faiz oranında meydana gelen beklenmeyen değişimi gelecek sözleşmelerinin (future contracts) fiyatlarında meydana gelen değişimden türetmişlerdir. Gelecek sözleşmelerinin fiyatı merkez bankasının politika faiz kararından etkilendiği için bu sözleşmenin fiyatlarında meydana gelecek bir değişiklik ekonomide faiz oranı hedefinde sürpriz bir değişiklik yaşandığı anlamına gelecektir. Yazarlar, hisse senedi getirilerinin beklenen para politikası, beklenmeyen para politikası, işsizlik açıklamaları, ara dönem toplantılar ve yazılı yayınlar arasında en fazla beklenmeyen para politikası değişikliklerine tepki verdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Türkiye ekonomisine ilişkin çalışma sayısı az olmasına karşın, konu çeşitli açılardan ele alınmıştır. Aktaş ve diğ. (2009) tarafından vaka analizi yöntemi kullanılarak Türkiye üzerine yapılan çalışmada 2004-2008 dönemi için para politikasının 6, 12 ve 24 vadeli piyasa faizleri, İMKB 100 ve İMKB mali endeksleri, bazı risk primi göstergeleri ve döviz kurları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgular para politikasının hisse senedi piyasaları üzerinde negatif yönde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Duran ve diğ. (2010) tarafından yapılan çalışmada ise para politikasının hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisi, hem eşanlılık hem de dışlanmış değişken sorunlarını dikkate alabilen değişen oynaklığa dayalı GMM yöntemi ile Türkiye için tahmin edilmiş ve tahmin sonuçları vaka çalışmasından elde edilen sonuçlar ile karşılaştırılmıştır. Bu yöntemlerin ikisi de, para politikası şoklarının oynaklığının para politikası kurulu (PPK) kararının açıklanması ile birlikte artmasına dayalıdır. Sonuçlar literatürdeki bulgular ile tutarlı bulunmuştur: politika faizlerindeki artışlar, hisse senedi fiyatlarını sektörlere göre değişen oranlarda düşürmektedir. Özellikle mali sektör endeksinin diğer sektörlere göre politika faizlerinden daha fazla etkilenmesinin nedeni bu endekste yer alan firmaların faize duyarlılıklarının diğer firmalara göre daha

yüksek olmasıdır. Çalışma Türkiye’de para politikasından sermaye piyasalarına bir aktarım olduğu konusunda oldukça güçlü bulgular sunmuştur.

Duran ve diğ. (2012) tarafından yapılan bir diğer çalışma ise Türkiye’de para politikası kararlarının hisse senetlerinin ve hazine tahvillerinin getirileri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Heteroskedastisite temelli GMM yönteminin kullanıldığı çalışmadan elde edilen bulgular para politikası aktarım mekanizmasının gelişmekte olan ülkelerdeki aktarım mekanizmaları ile paralelik gösterdiğini ifade etmiştir.

Faiz koridoru dönemini ele alan tek çalışma Küçükkocaoğlu ve diğ. (2013) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada yazarlar Türkiye’deki para politikası dönemini 2010 yılında yaşanan politika değişimini baz alarak geleneksel ve geleneksel olmayan para politikası dönemleri olarak ikiye ayırmışlardır. 2010 yılındaki değişiklik öncesi dönemi ifade eden geleneksel para politikası döneminde merkez bankası faiz kararlarının gerek İMKB genel endeksi gerekse de bireysel bankaların hisse senetlerinin getirileri üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. 2010 yılındaki değişimin sonrasındaki dönemi ifade eden geleneksel olmayan para politikası döneminde ise para politikası kararları ile hisse senetlerinin getirileri arasındaki bağıntıyı koptuğuna dair bulgu, bu çalışmanın en ilginç bulgusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazarlar ilişkide meydana gelen zayıflamanın nedeni olarak para politikası karar günlerinin dışında diğer günlerin de varlık piyasaları açısından önemli günler haline dönüştüklerine dikkat çekmişlerdir.

Yukarıda ifade edilen çalışmaların tamamı, hisse senedi getirilerinde meydana gelen değişimlerin açıklayıcısı olarak para politikası kurulu kararlarını ve bu kararlarda alınan politika faizi değişikliklerini bağımsız değişken olarak kullanmaktadırlar. Oysa ki para politikası kararlarının beklenen ve beklenmeyen para politikası kararları olarak ayrıştırılıp incelenmesi, Türkiye ekonomisinde rasyonel beklentiler hipotezinin geçerliliğinin test edilmesine de imkân verecektir. Bu amaçla bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak TCMB’nin PPK toplantılarında alınan politika faizi kararları beklenen ve beklenmeyen olarak iki parçaya ayrıştırılmış ve bu iki değişkenin hisse senetlerinin getirileri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu nedenle çalışmanın literatürdeki önemli bir boşluğu doldurma potansiyeline sahip olduğu görülmektedir.

2. Veri Seti

Veriler Ocak 2005 – Aralık 2015 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan beklenmeyen para politikası şoklarına ilişkin veriler, üç aylık Türk lirası LIBOR gelecek sözleşmelerinden türetilmiştir. Eğer PPK tarafından alınan faiz kararı beklenen bir politika ise bu sözleşmelere ilişkin getiri oranında herhangi bir değişiklik olmayacaktır. Ancak PPK kararlarından hemen sonra bu sözleşmelerin getiri oranında bir değişiklik meydana gelirse,

PPK tarafından alınan kararların beklenmeyen para politikası kararları olduğu söylenebilir. Hisse senetlerine ilişkin olarak ise Borsa İstanbul (BİST) Tüm Endeksi, BİST 100 Endeksi ve alt sektörlerden hizmet endeksi, mali endeks, sınai endeks, teknoloji endeksi ele alınmıştır. Örneklem dönemi, toplam 132 adet faiz kararı dönemini kapsamaktadır.

Çalışmada hisse senetlerinin getirisi, t zamanında i sektörüne ait olan endeks değerinin günün kapanışındaki değerinin doğal logaritmasının birinci farkı alınarak hesaplanmıştır. Denklem 1'de yer alan r_t hisse senedinin PPK toplantı gününün kapanışındaki getiri oranını, $\ln$ doğal logaritmayı, S ise hisse senetini temsil etmektedir.

$$r_t = 100 * (\ln S_t - \ln S_{t-1}) \quad (1)$$

Beklenmeyen faiz oranı değişikliklerini elde edebilmek için PPK toplantısı sonrasında ortaya çıkabilecek faiz şokunun elde edilmesi gerekmektedir. Bu faiz şoku Δi_t^u şeklinde gösterilir.³ Faiz şokunun elde edilmesinde yukarıda da belirtildiği gibi üç aylık Türk lirası LIBOR gelecek sözleşmelerinden yararlanılmıştır. Denklem 2'de üç aylık Türk lirası gelecek sözleşmelerinin faiz oranında meydana gelen değişimin, ay sonunda sona erecek olan sözleşmenin örtük gelecek oranında (f) (100 eksi sözleşmenin gelecekteki fiyatında) meydana gelen değişimden türetildiği ifade edilmektedir.

$$\Delta i_t^u = f_t - f_{t-1} \quad (2)$$

Bu durumda beklenen para politikası şoku, politika faiz oranında meydana gelen değişim ile üç aylık Türk lirası LIBOR gelecek sözleşmelerinin faiz oranında meydana gelen değişim arasındaki fark biçiminde tanımlanabilir. Denklem 3, beklenen para politikası şokuna (Δi_t^e) ilişkin hesaplamaların nasıl yapıldığını göstermektedir.

$$\Delta i_t^e = \Delta i_t - \Delta i_t^u \quad (3)$$

3. Yöntem ve Model

Çalışmada Edelberg ve Marshall (1996) tarafından yapılan çalışmayı takiben kullanılacak model, hem beklenen (Δi_t^e) hem de beklenmeyen (Δi_t^u) para politikası şoklarının hisse senetlerinin getirileri (r_t) üzerindeki etkilerini

---

³ Literatürde beklenen ve beklenmeyen faiz oranının hesaplanmasına dönük çok sayıda yöntem mevcuttur. Her ne kadar farklı yöntemler mevcut olsa da bu yöntemlerden en çok kabul göreni Edelberg ve Marshall (1996) tarafından geliştirilen yöntem olmuştur. Biz de çalışmamızda bu yaklaşımı takiben adı geçen yazarlar tarafından kullanılan yöntemi benimsemiş bulunmaktayız.

incelemeye imkan vermektedir. Denklem 4'ün sonunda yer alan hata terimi (ε_t) para politikası kararları dışında hisse senetlerinin getirileri üzerinde etkili olan diğer faktörleri vermektedir.

$$r_t = \alpha + \beta \Delta i_t^e + \delta \Delta i_t^u + \varepsilon_t \quad (4)$$

En küçük kareler (OLS) ile yapılan tahminden elde edilen bulgular hem beklenen hem de beklenmeyen para politikası kararlarının istatistiksel olarak anlamsız olduğunu göstermiştir. Bu durum bizi beklenen ve beklenmeyen para politikası kararlarının hisse senetleri fiyatları üzerinde etkili olmadığını sonucuna götürmüştür. Ancak konunun teorik olarak çok güçlü olması ve literatürdeki çalışmaların iki değişken arasında güçlü ilişkiler bulmuş olması sebebiyle çalışmanın derinleştirilerek ilerletilmesi karar verilmiştir. Nitekim Denklem 4 dikkate alınarak yapılan tahminden elde edilen bulgular, artıkların hem heteroskedastisite hem de seri korelasyon içerdiğini, bu nedenle de elde edilen katsayıların sapmalı olduğunu işaret etmiştir. Çıplak gözle incelendiğinde verilerin küresel finansal kriz döneminde uç değerlere (outlier) sahip olduğu görülmüştür. Katsayıların anlamsız çıkmasının olası bir nedeni bu uç değerler olabileceği için modele küresel finansal kriz kukla değişkeni (GFC) eklenmiş ve model yeniden tahmin edilmiştir. Yeniden tahmin edilen model Denklem 5'te sunulmuştur. Anılan dönemde GFC değişkeni 1, diğer dönemlerde ise 0 değerini almıştır.

Tablo 1: Hisse senedi getirisine ilişkin OLS tahmin sonuçları

Değişken	Model 1 (Eşitlik 4)
α	-0.21 (2.0)*
Δi_t^e	-2.82 (-1.01)
Δi_t^u	2.99 (1.05)
Düzeltilmiş R^2	0.32
$Q(1)$	4.955***
$Q(1)$	11.254***
BPG F Testi	4.255**
DW Testi	1.98***

- Parantez içindeki değerler t-istatistik değerleridir.
- Q ve Q^2 değerleri sırasıyla seri korelasyon ve ARCH-tipi volatilité kümelenmesine ilişkin test değerleridir.
- BPG F testi değeri, heteroskedastisiteye ilişkin Breush-Pagan-Godfrey F testi değeridir.
- DW ise Durbin Watson test sonucunu ifade etmektedir.
- ***,** ve * sırasıyla %1,%5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı vermektedir.

$$r_t = \alpha + \beta \Delta i_t^e + \delta \Delta i_t^u + \gamma GFC + \varepsilon_t \quad (5)$$

Tablo 2'den elde edilen değerler incelendiğinde düzeltilmiş R kare değerinde önemli ölçüde bir artış meydana geldiği görülmektedir. Bu bulgu modeldeki değişkenlerin modeli açıklama gücünün arttığı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca hata terimlerinin heteroskedastisite ve seri korelasyon problemlerinden kurtuldukları da görülmektedir. Anlamlılık derecesi yüksek olan kukla değişken bir kenara bırakıldığında modeldeki değişkenlerden sadece bir tanesinin %10 düzeyinde anlamlı olduğu göze çarpmaktadır: beklenmeyen faiz oranı değişiklikleri. Buna göre beklenmeyen faiz oranında meydana gelecek %1'lik bir artış, hisse senetlerinin getirilerinin %5.6 azalmasına neden olmaktadır. Beklenen faiz oranı değişiklikleri ise istatistiksel olarak anlamsız tespit edilmiştir. Beklenmeyen faiz oranı değişikliklerinin katsayısının negatif değer alması, PPK toplantısına ilişkin faiz beklentileri ile hisse senetlerinin fiyatları arasında ters yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermiştir.

Tablo 2: Hisse senedi getirisine ilişkin OLS tahmin sonuçları (Küresel Kriz Dahil)

Değişken	Model 2 (Eşitlik 5)
α	-0.15 (1.55)
Δi_t^e	-4.03 (-7.11)*
Δi_t^u	-3.22 (1.41)
GFC	-5.6 (6.48)***
Düzeltilmiş R^2	0.39
$Q(1)$	0.085
$Q^2(1)$	0.214
BPG F Test	0.554
DW Testi	1.22

- Parantez içindeki değerler t-istatistik değerleridir.
- Q ve Q^2 değerleri sırasıyla seri korelasyon ve ARCH-tipi volatilitite kümelenmesine ilişkin test değerleridir.
- BPG F testi değeri, heteroskedastisiteye ilişkin Breush-Pagan-Godfrey F testi değeridir.
DW ise Durbin Watson test sonucunu ifade etmektedir.
- ***,** ve * sırasıyla %1,%5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı vermektedir.

Tahmin edilen model her ne kadar sadece beklenmeyen faiz oranı değişikliklerinin hisse senetlerinin fiyatları üzerinde anlamlı bir etkiye neden olduğunu göstermiş olsa da beklenen faiz oranı değişikliklerinin de hisse senetleri fiyatları açısından önemli olduğuna dair çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda revizyona gidilmiş ve küresel finansal krizin beklenen faiz değişiklikleri üzerinde etkili olup olmadığını test etmek için Denklem 5'teki modelde yer alan beklenen faiz oranı değişiklikleri değişkeni ile küresel finansal kriz kukla değişkeni çarpılarak yeni bir model oluşturulmuştur. Benzer bir şekilde beklenmeyen faiz oranı değişkeni de aynı şekilde çarpılarak modele eklenmiştir. Bu yeni model Denklem 6'da sunulmuştur.

$$r_t = \alpha + (\beta^e + \gamma GFC)\Delta i_t^e + (\beta^u + \gamma GFC)\Delta i_t^u + \gamma GFC + \varepsilon_t \quad (6)$$

Tablo 3'ten elde edilen bulgular, ilginç ve yeni sonuçlar önermektedir. Modelde düzeltilmiş R kare değeri %55'in üzerine çıkmaktadır ve tüm değişkenler istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlı çıkmaktadır. Bir diğer deyişle hisse senetleri fiyatları hem beklenen hem de beklenmeyen para politikası şoklarına negatif yönlü tepki vermektedir. Beklenen faiz oranında meydana gelecek %1'lik bir artış hisse senetlerinin getiri oranlarının %2.99 azalmasına neden olmaktadır. Benzer bir şekilde beklenmeyen faiz kararlarının da hisse senetlerinin getiri oranlarını %6.55 azalttığı tespit edilmiştir. Bu bulgular Türkiye ekonomisine ilişkin literatürdeki çalışmaların bulgularıyla benzerlik arz etmektedir (her ne kadar çalışmalar para politikası kararlarını beklenen ve beklenmeyen olarak ayırtırmasa da elde edilen tepki değerlerinin ortalamasının literatürdeki tepki değerlerinin ortalamasına yakın seyrettiği gözlemlenmiştir).

Tablo 3: Hisse senedi getirisine ilişkin OLS tahmin sonuçları (Küresel Kriz Hariç)

Değişken	Model 3 (Eşitlik 6)
α	-0.12 (1.45)**
Δi_t^e	-2.99 (-3.11)***
Δi_t^u	-6.55 (2.22)***
GFC	-5.34 (4.94)***
$(\beta^e + \gamma GFC)\Delta i_t^e$	13.92 (2.91)**
$(\beta^u + \gamma GFC)\Delta i_t^u$	12.20 (2.24)**
Düzeltilmiş R^2	0.57
$Q(1)$	0.181
$Q^2(1)$	0.225
BPG F Test	0.299

DW Testi	2.08***
<ul style="list-style-type: none"> • Parantez içindeki değerler t-istatistik değerleridir. • Q ve Q^2 değerleri sırasıyla seri korelasyon ve ARCH-tipi volatilité kümelenmesine ilişkin test değerleridir. • BPG F testi değeri, heteroskedastisiteye ilişkin Breush-Pagan-Godfrey F testi değeridir. DW ise Durbin Watson test sonucunu ifade etmektedir • ***,** ve * sırasıyla %1,%5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı vermektedir.	

Sonuç

Finansal veriler içerisinde yer alan varlık fiyatları gerek ekonominin parasal kesiminin davranışının izlenmesi, gerekse de ekonominin reel kesiminde meydana gelen değışimlerin izlenmesi açısından oldukça yararlı bilgiler sunmaktadır. Varlık fiyatlarını etkileme potansiyeline sahip çok sayıda ekonomik değışken olsa da politika bazındaki değışkenlerin etkilerinin incelenmesi, ekonominin yönetiminin anlaşılabilmesi açısından son derece önemlidir. Bu amaçla çalışmada Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) beklenen ve beklenmeyen para politikası kararlarının Borsa İstanbul'da (BİST) işlem gören hisse senetlerinin fiyatları üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Para politikası kararlarının hisse senetlerinin getiri oranları üzerindeki etkileri incelenirken değışik içeriğe sahip modeller kullanılmıştır. Modellerin çoğu açıklayıcı değışken olarak doğrudan politika faizini kullanmışlar, ancak bu değışkenin tanımlanmasında değışik frekans değerlerinden (günlük, saatlik, 5 dakikalık vs) yararlanmışlardır. Bizim çalışmamızda ise frekans değerinden ziyade açıklanan politika faizinin beklenen ve beklenmeyen politika faizi olmak üzere iki bileşene ayrılması ve bu iki değışkenin etkisinin ayrı ayrı incelenmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla üç aylık Türk lirası LIBOR gelecek sözleşmelerinden hareket edilerek beklenmeyen faiz oranı serisi türeilmiştir. Bu seriden hareket edilerek de beklenen faiz oranı değışkeni elde edilmiştir.

Çalışmada tahminler en küçük kareler (OLS) yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Toplam üç model oluşturulmuştur. Birinci modelde beklenen ve beklenmeyen faiz oranı değışkenlerinin hisse senetlerinin fiyatları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Elde edilen bulgular hem beklenen hem de beklenmeyen para politikası kararlarının istatistiksel olarak anlamsız olduğunu göstermiştir. Ancak konunun teorik olarak çok güçlü olması ve literatürdeki çalışmaların iki değışken arasında güçlü ilişkiler bulmuş olması sebebiyle modele kukla değışken eklenmesi kararlaştırılmıştır. Nitekim veriler çıplak gözle incelendiğinde küresel finansal kriz döneminde uç değerlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Küresel finansal kriz kukla değışkeni ile model yeniden tahmin edildiğinde modeldeki değışkenlerden sadece bir tanesinin %10 düzeyinde anlamlı olduğu göze çarpmıştır: beklenmeyen faiz oranı. Buna göre

beklenmeyen faiz oranında meydana gelecek %1'lik bir artışın, hisse senetlerinin getirilerininin %5.6 azalmasına neden olduğu tespit edilmiştir. Beklenen faiz oranı değişiklikleri ise istatistiksel olarak anlamsız tespit edilmiştir. Beklenmeyen faiz oranı değişikliklerinin katsayısının negatif değer alması, PPK toplantısına ilişkin faiz beklentileri ile hisse senetlerinin fiyatları arasında ters yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermiştir.

Tahmin edilen model her ne kadar sadece beklenmeyen faiz oranı değişikliklerinin hisse senetlerinin fiyatları üzerinde anlamlı bir etkiye neden olduğunu göstermiş olsa da beklenen faiz oranı değişikliklerinin de hisse senetleri fiyatları açısından önemli olduğuna dair çok sayıda çalışma bulunduğundan çalışmada tekrar revizyona gidilmiş ve küresel finansal krizin beklenen faiz değişiklikleri üzerinde etkili olup olmadığını test etmek için modelde yer alan beklenen ve beklenmeyen faiz oranı değişkenleri ile küresel finansal kriz kukla değişkeni ayrı ayrı çarpılarak yeni bir model oluşturulmuştur. Elde edilen bulgular, tüm değişkenler istatistiksel olarak anlamlı çıktığını göstermiş, hisse senetleri fiyatları ile hem beklenen hem de beklenmeyen para politikası şokları arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Son modelden elde edilen sonuçlar iki farklı bulguya ulaşılmasına imkân sağlamıştır. Birincisi, beklenen politika değişikliklerinin de hisse senedi piyasası üzerinde etki yaratması, ikincisi ise beklenmeyen politikaların beklenen politikalardan daha yüksek bir etkiye sahip olmasıdır. Birinci etki rasyonel beklentiler hipotezinin Türkiye'de hisse senedi piyasasında tam olarak geçerli olmadığını göstermiştir. Rasyonel beklentiler hipotezine göre beklenen politika değişikliklerinin diğer piyasalardaki değişkenlerin fiyatları üzerinde herhangi bir etkisinin olmaması gerekmektedir. Oysa ki bu analiz, bir politika beklenen dahi olsa diğer piyasalar üzerinde bir etki ortaya çıkarabildiğini göstermiştir. İkincisi bulgu ise yine rasyonel beklentiler hipoteziyle ilişkilidir. Beklenmeyen politikaların beklenen politikalardan daha yüksek bir etkiye sahip olması, insanların kısmen de olsa rasyonel karar verdiklerini ancak sürprizler karşısında çok da yapacak birşeyleri olmadığını göstermiştir. Bu bulguların Edeblerg ve Marshall (1996), Bernanke ve Kuttner (2005) ve Bredin ve diğerleri (2007) tarafından yapılan çalışmalarla benzer özellikler gösterdiğinin altı da ayrıca çizilmelidir.

Enflasyon hedeflemesi rejiminde hisse senedi piyasası ve döviz piyasasında meydana gelen dalgalanmaların etkilerinin telafisinde politika faizi merkez bankaları tarafından yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Merkez bankaları politika faizinde indirimde giderken kademeli bir azalışa gitmekte ve bu azalışın varlık piyasası üzerindeki etkisi de kademeli olmaktadır. Varlık piyasasında meydana gelen olumsuz şoklarda ise faiz oranlarındaki artış kararına ilişkin tartışmalar oldukça sıcaktır. Bir görüş faiz artışın kademeli yapılması gerektiğine yönelik fikre sahipken diğer görüş politika faizindeki artışın ani ve

Beklenen ve Beklenmeyen Para Politikası Kararlarının Hisse Senet...

---

hızlı olması gerektiği fikrine sahiptir. Yukarıdaki verilerden hareketle Türkiye’de merkez bankasının politika faizinde beklenmeyen bir artışa gitmesinin varlık piyasası üzerinde daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bulgu bize politika önermesi olarak varlık piyasasındaki dalgalanmaların giderilmesinde TCMB’nin ani ve hızlı artış yolunu tercih etmesinin daha uygun olduğunu işaret etmektedir.

Kaynakça

- Andersson, M. (2007). Using Intraday Data to Gauge Financial Market Responses to FED and ECB Monetary Policy Decisions, *ECB Working Paper*, No. 726
- Bernanke, B. & Kuttner, K. (2005). “What Explains the Stock Market’s Reaction to Federal Reserve Policy?”, *The Journal of Finance* 60(3)
- Bohl, M.T., Siklos, P.L. & Sondermann, D. (2008). “European Stock Markets and the ECB’s Monetary Policy Surprises”, *International Finance* 11(2)
- Boyd, J.H., Jagannathan, R. & Hu, J. (2001). “The Stock Market’s Reaction to Unemployment News: Why Bad News Is Usually Good For Stocks”, NBER Working Paper 8092
- Craine, R. & Martin, V. (2003). “Monetary Policy Shocks and Security Market Responses”, Unpublished Manuscript, University of California at Berkeley
- Duran, M., Özcan, G., Özlü, P. & Ünalıış, D. (2012) “Measuring the impact of monetary policy on asset prices in Turkey”, *Economics Letters* 114
- Duran, M., Özlü, P. & Ünalıış, D. (2010) “TCMB Faiz Kararlarının Hisse Senedi Piyasaları Üzerine Etkisi”, *Central Bank Review*, 10(2)
- Edelberg, W., & Marshall, D. (1996). Monetary policy shocks and long-term interest rates. Federal Reserve Bank of Chicago Economic Perspectives, 20, 2–17.
- Fair, R.C. (2006). “Events That Shook the Market”, *The Journal of Business* 75(2)
- Kuttner, K.N. (2001). “Monetary Policy Surprises and Interest Rates: Evidence from the Fed Funds Futures Market”, *Journal of Monetary Economics*, 47 (3)
- Küçükkoçaođlu, G., Ünalıış, D. & Ünalıış, İ. (2013). “How do banks' stock returns respond to monetary policy committee announcements in Turkey? Evidence from traditional versus new monetary policy episodes”, *Economic Modelling* 35
- Rigobon, R. & Sack, B. (2002). “The Impact of Monetary Policy on Asset Prices“. Finance and Economics Discussion Series 2002-4. Board of Governors of the Federal Reserve System
- Rigobon, R., & Sack, B. (2003). “Measuring the Reaction of Monetary Policy to the Stock Market”, *Quarterly Journal of Economics* , 118

Mutluluğun Türkiye’deki Belirleyenlerinin Zaman İçinde Değişimi **Change in The Determinants of Happiness in Turkey Over Time**

Olca SERVET¹

Geliş tarihi: 14.10.2016, Kabul tarihi: 10.03.2017, Basım tarihi: 10.06.2017

Özet

Mutluluk ve yaşam memnuniyeti kavramları öteden beri değişik tarihsel süreçlerde tartışılmış, psikolojik ve sosyolojik kökenlerinin yanı sıra iktisadi anlamda da düşünülmüştür. Mutluluk, sosyal ve fiziksel çevre, sosyo-demografik ve ekonomik etkenler, insanların yaşadıkları ülkenin durumu gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Mutluluk kişiden kişiye farklılık gösterebileceği gibi, ülkeden ülkeye ve uygulanan sistemden sisteme de farklılık gösterebilmektedir.

Bu çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan “Yaşam Memnuniyeti Araştırması” anket verileri kullanılarak 2004 ve 2014 yıllarında Türkiye’de, mutluluk düzeyi ile hanehalkı geliri, yaşı, cinsiyeti, eğitim durumu, sağlık memnuniyeti, refah düzeyi ve hanehalkının elde ettiği gelire ihtiyaçlarını karşılama düzeyi gibi ekonomik ve sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişki sıralı logit yöntemiyle analiz edilmiştir. Bulgular Türkiye’de aradan geçen zamanda erkeklerin mutluluk düzeylerinin arttığını, insanların yaşlandıkça daha mutlu olduklarını ve evli insanların mutluluk düzeylerinin azaldığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Sıralı Logit Modeli, Mutluluk Ekonomisi.*

JEL Kodları: *C21, C25*

Abstract

The concepts of happiness and life satisfaction have been debated in various historical processes. Happiness is influenced by many factors such as social and physical environment, socio-demographic and economic factors, and the state and the country lived. Level of happiness may vary depend on person, country and even the governmental system applied.

In this study, “Life Satisfaction Survey” conducted by the Turkish Statistical Institute for 2004 and 2014 have been used in order to analyze the relationship between the level of happiness and other economic and socio-demographic factors such as income, age, gender, education level, health satisfaction etc. The Ordered Logit Model has been utilized to determine the magnitudes of the relationships, if exist. The results indicate that the level of happiness of men increases over time, older people are much happier and level of happiness of married people decreases in Turkey in the intervening time.

Key Words: *Ordered Logit Model, Happiness Economics.*

JEL Codes: *C21, C25*

---

¹ Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD,
olcayservet@gantep.edu.tr

Giriş

Mutluluk kavramına ilişkin literatürde hazcılık (hedonizm) ve mutçuluk (eudaimonizm) olmak üzere iki farklı geleneksel bakış vardır. Hazcılık yaklaşımı, mutluluk kavramına; hayatın tüm kesitlerindeki olumlu veya olumsuz olayların değerlendirilmesini içeren öznel iyi oluş hali olarak yaklaşmaktadır. Bu doğrultuda, hazcılık yaklaşımı, mutluluğun fiziksel unsurlarla birlikte hayatın diğer alanlarında karşılaşılan etmenlerle de ilişkili olduğunu savunmaktadır.

Mutçuluk yaklaşımı ise; mutluluğun bireyin özelliklerinden ve yaşam tarzından kaynaklandığını ileri sürmekte ve mutluluğu bir süreç olarak değerlendirmektedir. Bununla birlikte, mutçuluk yaklaşımının öncüleri, hazcılık yaklaşımının kısa süreli, mutçuluk yaklaşımının ise kalıcı ve süreklilik arz ettiğini belirtmektedir. Dolayısıyla, mutluluk kavramının özellik ve evrensel temelli olarak iki boyut çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Bununla birlikte, mutluluk kavramını psikolojik iyi oluş halinin (well-being) içerisinde ele alan araştırmacılar, mutluluğu hazcı iyi oluş ve mutçu iyi oluş olarak da sınıflandırmaktadır. Her iki yaklaşım incelendiğinde, hazcılık temelli mutluluk tanımının içerisinde aynı zamanda öznel iyi oluş halinin yer alması sebebiyle bu yaklaşımın mutluluğu kişisel değerlendirmelerin bir sonucu olarak da ele aldığı görülmektedir. Literatürde öznel iyi oluş hali ve mutluluk kavramlarının birbirinin yerine kullanılabileceği; her iki kavramın da “bireyler tarafından beklenen yaşam düzeyi kalitesinin yargılanması” ile ortaya çıkan sonuç şeklinde değerlendirildiği görülmektedir (Kanten vd., 2014).

Ana akım iktisat yaklaşımı seçimler yapan ve “homo economicus” olarak tanımlanan bireyin tercihleri üzerinde çeşitli varsayımlarda bulunur. Bu varsayımlar kısaca, bireyin kendi çıkarını gözetmesi, rasyonel davranışlar sergilemesi, tam bilgiye sahip olması ve kendi faydasını maksimum yapmaya çalışması olarak sıralanabilir. Bireyin faydasını artırma isteğinin mutluluğuyla olan ilişkisi ise öteden beri değişik tarihsel süreçlerde tartışılmıştır. Aristo’da ve Epikür’de yoğunlukla ele alınan zevk, acı, fayda ve mutluluk gibi kavramlar Yunan düşüncesini, aydınlanma dönemini ve faydacı felsefeyi derinliğine etkilemiştir.

Mutlulukla fayda arasında bir özdeşleşmenin başlaması 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl felsefesinde görülürken ekonomi bu özdeşliği kuramının özüne oturtmuştur. Smith “ulusların zenginliğinde” piyasa mekanizması veya görünmez el yolu ile toplumsal refahın artacağını ileri sürerken oradan da mutluluğun sağlanacağını, maddi zenginlikle sağlanan faydanın mutluluğun temel koşulu olduğunu ileri sürmektedir. Adam Smith: “Bireylerin büyük kısmının yoksul ve mutsuz olduğu bir toplum refahtan ve mutluluktan payını alamaz.” derken bir yandan zenginliğin-maddi faydanın- mutluluk sağlayıcı

olduğunu ileri sürmekte bir yandan da toplumun mutluluğunu bir tür sosyal adalete duygusunun varlığına bağlamaktadır. Bireyin çalışması faydasını arttırarak bu yoldan isteklerini tatmin edip elde ettiği hazzın çoğalmasına neden olacaktır. Çalışma yolu ile sağlanan fayda bireyin mutluluğunu arttırmaktadır. Bentham'ın amacı ise toplam mutluluğun artırılma yöntemlerini bulup keşfetmektir; ona göre: “Ekonomi, toplam ve mümkün mutluluğu en çoğa çıkarmak amacı ile insan davranışlarını yönetme sanatıdır” (Sarfati, 2005:105-108).

Bu gelişmelere rağmen mutluluk ideali on dokuzuncu yüzyıl boyunca kesintisiz sürmemiştir. Kiliseler, liberaller ve ulusalcılardan gelen eleştiriler sonucunda on dokuzuncu yüzyıl sonlarında ve yirminci yüzyıl başlarında mutluluk ciddi bir gerilemeye maruz kalmıştır. Bu dönemde hastalıklar, yoksulluklar, savaş ve depresyon daha öncelikli konular haline gelmiş, yirminci yüzyılda ise bu aktörlerin güçlerini kaybetmeleri ve daha önce ön planda olan problemlerin pek çoğunun çözülmesi sonucu mutluluğa yönelik eleştiriler giderek ortadan kaybolmuştur. Bu gelişmeler sonucunda mutluluğun kesin olarak ne anlama geldiği, mutluluğa nasıl erişilebileceği ve bu açıdan devletin vatandaşlarının mutluluğunu sağlamaya yönelik sorumlulukları ciddi biçimde tartışılmaya başlanmıştır (Veenhoven ve Dumludağ, 2015:49).

Mutluluğun ekonomik çalışmalarda yer edinmesi sürecinde Easterlin'in (1974) “*Does Economic Growth Improve the Human Lot*” adlı çalışması ve Scitovsky'nin (1976) “*The Joyless Economy: An Inquiry into Human Satisfaction and Consumer Dissatisfaction*” adlı çalışmasının önemi büyüktür. Richard Easterlin 1974'te yaptığı çalışma ile ülkelerin zenginlikleri arttıkça ortalama mutluluk düzeylerinin artmadığını, ülkeler arası ortalama mutluluk düzeyi ve ortalama kişi başına düşen GSYH arasında açık bir ilişki olmadığını ileri sürmüştür. Bu literatürde “Easterlin paradoksu” olarak bilinmektedir. Öznel iyi oluş ve mutluluk kavramlarının ekonomik bir bakış açısıyla değerlendirilmesi ise 1990'lerden itibaren yoğunluk kazanmıştır.

Mutluluk kavramının literatürdeki süregelen tartışmasının yanı sıra mutluluğun nasıl ölçüleceğine dair tartışmalar günümüzde de devam etmekte ve birçok bilim dalının ilgisini çekmektedir. ABD'deki “Genel Sosyal Araştırması” ve Avrupa Birliği'nin “Euro-barometre” araştırmaları bu alanda en fazla bilinen araştırmalardır (Şeker, 2011:118). Bireylerin mutluluk ve yaşam memnuniyetleri, alan araştırmaları ile ölçülmektedir. Bu anketlerde bireylere sıralı sorular sorulmakta ve bireylerin mutluluklarına bakarak kendilerini nasıl hissettikleri sorulmaktadır.

Toplumun bir bütün olarak mutluluğu, bireysel tercihin ve düşüncenin önemine saygı duyan demokratik ülkelerin önemli hedeflerinden biridir. Çünkü mutluluk, bir ulusun ihtiyaçlarını, amaçlarını ve vatandaşlarının

değerlerini politikacıların başarılı bir şekilde yerine getirmesinin küresel bir ölçüsü olarak hizmet etmektedir (Diener ve Seligman, 2004).

Bu kapsamda çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan “Yaşam Memnuniyeti Araştırması” 2004 ve 2014 yılları anket verileri kullanılarak, cinsiyetin, yaşın, eğitim düzeyinin, medeni durumun sağlık koşullarının, mutlak gelir artışının, refah düzeyinin ve ihtiyaçları karşılama düzeyinin mutluluk üzerindeki etkisi araştırılmak istenmektedir. Ancak sağlık ve eğitim düzeyi gibi bağımsız değişkenler mutluluğu etkileyen faktörlerden olabildiği gibi, aynı zamanda mutluluk tarafından da etkilenen faktörlerdir. Dolayısıyla bu değişkenler içsellik (endogeneity) probleminin bir türü olan ters nedensellik probleminde yol açmaktadırlar. Bu nedenle çalışmanın amacı ilgili bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken olan mutluluk arasında “basit korelasyon” olup olmadığını araştırmaktır. İki farklı yıla ait analiz sonuçlarının karşılaştırılmasıyla birlikte, Türkiye'nin mutluluk yapısında meydana gelen değişimler yarı dinamik bir şekilde ortaya konmuş olacaktır.

1. Literatür

Mutluluk ekonomisine yönelik çalışmalar mutluluğu etkileyen subjektif ve objektif değişkenlerin tespiti amacıyla farklı ülkelerde kişiden kişiye değişen değerler üzerinden yapılmış olan alan çalışmalarının sonucuna dayanmaktadır. Bu çalışmaların bazıları mutlak gelirin mutluluk üzerinde çok az etkisi olduğu (Clark ve Oswald, 1994; Frey ve Stutzer, 2000; Ferrer-i Carbonell ve Fristers, 2005) ya da hiç etkisi olmadığı (Easterlin, 1974, 1995, 2001) sonucuna ulaşırken, bazıları ise modern toplumdaki zengin insanların yoksullardan çok daha mutlu oldukları (Inglehart, 1990) tespitini yapmaktadır (Şimşir, 2013:9).

Pek çok yatay kesit çalışmasında bireylerin gelirlerinin refahla pozitif ilişkili olduğu görülmüştür. Ancak Veenhoven (1991) gelir ve refah arasındaki ilişkinin fakir toplumlarda daha güçlü olduğunu göstermiştir. Yapılan araştırmalara göre, aynı miktarda meydana gelen gelir artışının yoksulların mutluluğu üzerinde yarattığı etki zenginlerden daha fazladır. Fakat gelirin varlıklı bireyler üzerinde yarattığı etki yoksul bireylere göre küçük olsa da varlıklı bireylerin ortalama mutluluk seviyeleri yoksul bireylerden daha yüksektir. Stevenson ve Wolfers'agöre (2008) ülke içi yatay kesit analizlerinde gelir ve mutluluk arasındaki ilişkinin daha net olmasının sebebi, nispi gelir farklılıklarının mutluluğun temel belirleyicilerinden olmasıdır. Özellikle söz konusu gelir artışı temel ihtiyaçlarını ancak karşılayan ya da karşılamakta zorluk çeken bireylerin gelirlerinde meydana geliyorsa gelirin mutluluk üzerinde yarattığı etki daha büyük olmaktadır. Bu nedenle yüksek gelir grubundaki kişilerin gelirlerinde meydana gelen artış mutluluklarını artırmayabilir. Bu durum bazı çalışmalarda ortaya çıkan gelirin belirli bir noktadan sonra düzleşmesini yani curvilinear bir eğri olmasını

açıklayabilir. Yiyecek, barınma, güvenlik gibi temel ihtiyaçlar kişinin mutlu olmak için öncelikle sahip olması gereken şeylerdir. Fakat yaşamsal ihtiyaçlar karşılandıktan sonra gelir ve mutluluk arasındaki ilişki zayıflamaktadır. Diener ve Myers (1995) parayı sağlığa benzetmektedir. Yani yokluğu büyük problemlere yol açsa da varlığı mutlu olmaya yetmemektedir (Çirkin, 2015:45-46).

Gelir ve mutluluk arasındaki ilişkide merak edilen sorulardan en önemlisi; herkesin gelirinin zamana bağlı olarak aynı anda artması, yani bir ülkede ekonomik büyümenin yaşanması zaman içindeki mutluluğu da artırır mı? Bu sorunun cevabının ülke içi ve ülkeler arası analizlerden yola çıkarak evet olduğunu düşünsek de zaman serisi analizlerinden elde edilen ampirik bulgular bu fikri desteklememektedir. Gelir ve mutluluk arasındaki ilişki zaman serisi analizleriyle incelendiğinde tüm toplumun geliri artığında toplumun mutluluk seviyesinde meydana gelen değişimin genel olarak yatay kesit analizlerinden farklı olduğu gözlemlenmektedir. Easterlin Paradoksu'nun ortaya çıkış nedeni de zaman serisi analizleri ve yatay kesit analizleri arasında ortaya çıkan bu çelişkidir. Diener, yaptığı çalışmalarda bir kişinin gelirinde meydana gelen değişikliğin yaşam standartlarında artış ya da düşüş ile öznel iyi oluş seviyesini geçici olarak artırabileceğinden ya da azaltabileceğinden bahsetmiştir. Fakat Adaptasyon Teorisi gereği zaman içinde kişi yeni standartlarına uyum sağladığı için bu etki uzun vadede yok olmakta ve gelir artışının zaman serisi analizlerinde mutluluk üzerinde etkisi olmadığı gözlemlenmektedir (Çirkin, 2015:51-52).

Peiro (2006) 15 ülkede bireylerin mutluluğu ve sosyoekonomik şartlarını incelediği çalışmasında yaş, sağlık, medeni durum ve mutluluk arasında güçlü bir ilişki bulmuştur. Yaş belli bir minimuma ulaşmış ve sonra artmakta ve kişilerin minimum mutluluğa sahip olduğu yaş sınırı da ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Kişinin en az mutlu olduğu dönem ise 40'lı yaşlarını yaşadığı dönemdir (Peiro, 2006:357).

Literatürde yaş ile mutluluk arasında pozitif ilişki bulan çalışmalar da mevcuttur. Frey ve Stutzer (2002) yılında yaptıkları çalışmalarında bunu dört nedene bağlamışlardır. Birincisi yaşlı insanların hayattan beklenti düzeyleri daha düşüktür. İkincisi, yaşlı insanların gençliklerindeki hedefleriyle gerçekleştirdikleri hedefleri arasındaki farkın az olması, üçüncüsü yaşlıların çalışma koşullarını ihtiyaçlarına göre düzenlemeleridir. Son olarak ise, yaşlılar olumsuz olayları ve zorlukları daha iyi yönetebilmektedirler. Bu ve benzeri faktörler yaşlı insanların yaşam memnuniyetlerinin artmasına sebep olmaktadır (Tenaglia, 2007:15).

Eğitimle mutluluk arasındaki ilişkiye bakıldığında, eğitim daha düşük gelirli bireyler için mutlulukla daha yüksek korelasyona sahiptir. Eğitim ve mutluluk arasındaki bu zayıf ilişki gelir ve meslek durumu ile eğitimin

kovaryansı nedeniyledir. Yani eğitimin mutluluk üzerindeki etkisi direkt değil dolaylıdır. Hatta gelir kontrol altında tutulduğunda, eğitimin öznel iyi oluş üzerinde etkisinin olmadığı ya da negatif etkisinin olduğu görülmektedir. Çünkü daha çok eğitim alan ve yüksek beklentili olan bu bireyler için işsiz kalmak çok daha fazla negatif etki yaratmaktadır (Tenaglia, 2007:17).

Clark ve Oswald (1996) 5000 İngiliz çalışan verisini kullanarak yüksek eğitilmiş insanların daha az mutlu olduğu sonucuna varmışlardır. Helliwell (2003) 1980-1982 dönemi için OECD ülkelerinde 1990-1991 dönemi için 38 ülkeden 1995-1997 dönemi için ise 30 ülkeden aldığı verilerde mutluluk üzerinde eğitimin farklı düzeylerinin kısmi etkisini küçük ve anlamsız bulmuştur (Helliwell, 2003).

Cinsiyet açısından yapılan araştırmalarda genelde kadınlar erkeklere göre daha mutlu çıkmaktadır. Fakat Easterlin yıllara göre kadınların mutluluklarında erkeklere göre bir düşüş olduğunu ileri sürmektedir. Gençlik dönemlerinde yaşlıları erkeklere göre daha mutlu olan kadınlar yaşları ilerledikçe daha mutsuz olmaktadır. Veenhoven ise kadın ve erkeklerde mutluluk farkının çok olmadığını öne sürmektedir. Frey ve Stutzer ise kadınların daha az mutlu olmasını iş yaşantısında karşılaştıkları dışlanmadan ileri geldiğini ortaya çıkarmıştır (Gökdemir, 2011:57-58).

Yoksulluk, refah ve tüketim üzerine yaptığı çalışmalardan dolayı 2015 yılı Nobel Ekonomi ödülüne layık görülen Angus Deaton, “Mutluluk gerçekten satın alınabilir mi?” sorusunun yanıtını Daniel Kahneman ile birlikte 450 bin Amerikan vatandaşı üzerinde araştırmışlardır. Araştırma sonucunda; duygusal olarak iyi olmanın gelir arttıkça arttığını ve yıllık 75 bin\$ gelirin üstünde ise mutluluğun artık eskisi gibi artmadığını, düşük gelirin, hastalık, yalnız kalma isteği, boşanma gibi durumlara neden olabileceğini ileri sürmüşlerdir (Kahneman ve Deaton, 2010).

Son yıllarda evli ve bekâr insanların mutluluk seviyeleri arasındaki fark giderek azalmaktadır. Bu durumun nedenleri arasında artan boşanma oranları, düşen evlilik oranları ve çocuk sahibi olsa dahi evli olmayan çiftlerin varlığı sayılabilir. Wildman ve Jones (2002), kadın ve erkeklerin dul olma, boşanma veya ayrı yaşama durumlarından aynı düzeyde etkilendiklerini gözlemlerken, bekâr bayanların aslında evli bayanlardan daha yüksek bir öznel olarak iyi olmaya sahip olduğunu belirtmişlerdir (Wildman ve Jones, 2002:27).

Borooah (2006), mutluluk ve mutluluğun belirleyicilerine genel bir bakış yaptığı çalışması ile “ülkeye özgü mutluluk çalışmaları” literatürüne katkı sağlamıştır. 80 ülkeden yaklaşık 113,000 katılımcıya ait verileri kullanarak gerçekleştirilen çalışmada her yerdeki insanların mutlu olmak için genel olarak aynı şeyleri istedikleri belirtilmiştir: Tanrıya inanma, insanca bir yaşam

Mutluluğun Türkiye'deki Belirleyenlerinin Zaman İçinde Değişimi

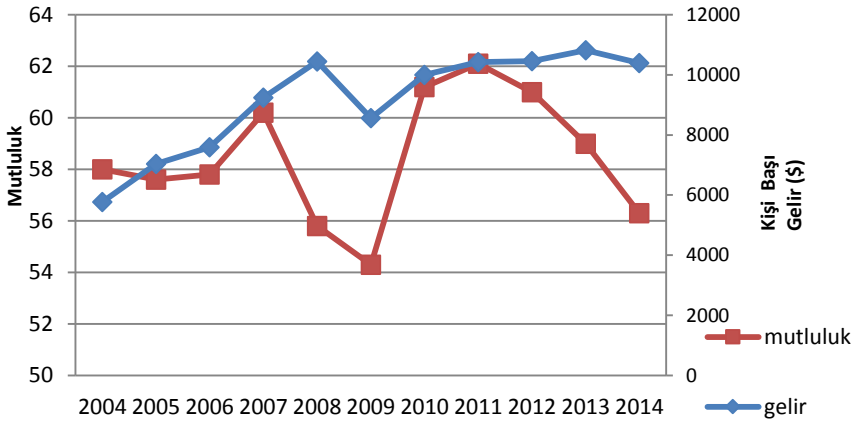
standardı, bir iş, iyi bir aile ve sosyal hayat, yaşadığı yerde iyi bir komşuluk ve hepsinden önemlisi sağlıklı olmak (Borooh, 2006).

Mutluluk ekonomisi konusunda Türkiye üzerine yapılan çalışmalar ise oldukça sınırlıdır. Bozkuş vd. (2006) TÜİK hanehalkı yaşam memnuniyeti 2004 yılı verilerinden yararlanarak yaptıkları çalışmalarında, kadınların erkeklerden daha mutlu olduğu, gelir, sağlık ve refah düzeyindeki artışların mutluluğu olumlu etkilediği, evlilerin daha mutlu olduğu ve eğitim düzeyi arttıkça insanların daha mutsuz olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Selim (2008) TÜİK hanehalkı yaşam memnuniyeti 2004 yılı verilerini kullanarak yaptığı çalışmada bireysel mutluluk kaynağı olan değerleri analiz etmiştir. Türkiye'de mutluluk kaynağı olan değerler güç, başarı, sevgi, iş, sağlık ve para olarak altı kategoride incelenmiştir. Model sonuçları kullanılan her bağımsız değişkenin mutluluk kaynağı olan değerler üzerinde farklı etkilere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bireylerin mutluluk kaynağı olarak bir iş sahibi olmayı tercih etmesinde cinsiyetin önemli bir rolü olduğu ve genel olarak tüm bireylerin gelir artışının mutluluk getirdiğine inanmadığı görülmüştür (Selim, 2008:355).

Bu bağlamda 2004-2014 yılları arasında Türkiye'de kişi başına milli gelir ile mutluluk arasındaki ilişkiye baktığımızda; Şekil 1'de görüldüğü gibi kişi başına milli gelir kriz yılı olan 2009 haricinde belirli bir artış ivmesine sahipken, mutluluğun kişi başına milli gelirden bağımsız olarak yatay seyrettiği, azaldığı ve arttığı yıllar olmaktadır. Bu ilişki göstermektedir ki; Türkiye'de gelir artışları tüm bireyler için ve her zaman mutluluk getirmemektedir.

Şekil 1: Türkiye'de 2004-2014 Yılları Arası Mutluluk ve Kişi Başına Gelir (TÜİK Verilerinden Yararlanılarak Yazar Tarafından Oluşturulmuştur)

Türkiye üzerine bir diğer çalışma Akın ve Şentürk'ün (2012) "Avrupa Yaşam Kalitesi Endeksi" verilerini kullanarak yaptıkları çalışmadır. Analiz sonucunda erkeklerin kadınlardan daha mutlu olduğu, evli ve sağlıklı olanların mutluluklarının arttığı, yaş ile mutluluk arasında U şekilli bir ilişki olduğu ve eğitimle mutluluk arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Ekici ve Köydemir (2014) ise "Avrupa Değerler Anketi" verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada kadınların erkeklerden daha mutlu olduğunu evliliğin, güven duymanın ve hükümetten memnuniyetin mutluluğu artırdığını, yaş ile mutluluk arasında ise negatif bir ilişki olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Dumludağ vd. (2015) TÜİK Yaşam Memnuniyeti Anketi 2011 yılı verilerini kullanarak gelir, kırsalda yaşam ve evlilikle mutluluk arasında pozitif bir ilişki, yaş ile mutluluk arasında U şeklinde bir ilişki ve eğitimle de doğrusal olmayan bir ilişkinin varlığına dikkat çekmişlerdir.

Türkiye'de mutluluğun belirleyenlerinin ele alındığı bu çalışma, yaşam memnuniyeti konusunda Türkiye yazınında yayımlanmış diğer çalışmalardan (Gitmez ve Göktuğ, 1994; Bozkuş vd., 2004; Ardahan vd., 2013; Dumludağ, 2013; Dumludağ, 2015; Öznur, 2016) farklı olarak 2004 ve 2014 yıllarını karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. Diğer çalışmalarla benzeyen yönü ise mutluluk düzeyi ile hanehalkı geliri, yaşı, cinsiyeti, eğitim durumu, sağlık memnuniyeti vb. bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi ele almasıdır.

2. Veri

Çalışmada yararlanılan verilerin temel kaynağı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'in yıllık olarak yayınladığı Yaşam Memnuniyeti Araştırması'dır. 2004 ve 2014 yıllarına ait Yaşam Memnuniyeti anketi verileri kullanılacaktır. Yaşam Memnuniyeti Anketi'ne katılanlara "Yaşamınızı bir bütün olarak değerlendirdiğinizde ne kadar mutlusunuz?" sorusu sorulmuş ve; 1=Çok mutlu, 2=Mutlu, 3=Orta, 4=Mutsuz, 5=Çok mutsuz olmak üzere 5 ölçekli cevaplar alınmıştır. 2004 ve 2014 yılları anketleri analizde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler, sorulan sorular ve örneklemeler açısından karşılaştırılabilir anketlerdir. Veri kalitesi 2004 ve 2014 yıllarında karşılaştırma yapma açısından aynıdır. 2004 yılı yaşam memnuniyeti araştırması anketinde Türkiye bazında tahminler üretecek şekilde 18 yaş ve üstü 6.714 yetişkin kişi ile yüz yüze görüşme yöntemiyle veri toplanırken, 2014 yılı anketinde ise 3 908 hanedeki 18 ve daha yukarı yaştaki 7 984 birey ile yine yüz yüze görüşme yöntemiyle veri toplanmıştır.

3. Model

Mikroekonomik mutluluk denklemleri standart olarak $W_{it} = \alpha + \beta X_{it} + \varepsilon_{it}$ şeklinde yazılabilir. Burada W_{it} , i kişinin t zamanında bildirdiği kişisel yaşam memnuniyetini; X vektörü, sosyo-demografik ve sosyoekonomik özellikleri içeren değişkenleri ve ε hata terimi gözlenemeyen özellikler ile ölçüm hatalarını göstermektedir (Graham, 2005:45).

Yaşam memnuniyeti ya da mutluluk değişkeni sıralı kategorilerden oluşan birer değişkendir ve bireyler öznel değerlendirmeleri ile ankette ilgili soruya cevap vermektedirler. Mutluluk ve yaşam memnuniyeti bireyden bireye değişiklik gösterdiğinden literatürde “gözlemlenemeyen heterojenlik (unobserved heterogeneity)” denilen sorun ortaya çıkmaktadır. Bu sorun ampirik analizlerde “differential item functioning (DIF)” problemini doğurarak sonuçların yanlı olmasına yol açmaktadır. Çünkü çok mutlu olma, mutlu olma ya da az mutlu olma şeklinde kategorilerle ifade edilen değişkeni temsil eden soruya verilen yanıt homojenlik içermemektedir. Örneğin A kişisi problemleri olan biri olsa da optimist olduğundan çok mutlu olmayı seçmiş olabilir. B kişisi ise gerçekte hiçbir problem olmadığından bu kategoriye seçmiş olabilir. Ancak aynı kategoriye seçmiş olmaları gerçekte aynı düzeyde mutlu olduklarını ifade etmeyebilir. Gözlemlenemeyen heterojenlik bu nedenle bireyler arası karşılaştırma yapmayı güçleştirmektedir. (Kapteynvd., 2010). Bu sorun panel veri analizleri kullanılarak ya da yatay kesit verileri kullanılarak “anchoring vignettes” (King vd., 2004) yöntemi ile giderilebilir. Çalışmada kullanılan verinin yapısının panel veri olmaması nedeni ile ilgili panel veri analizleri yapılamamıştır. Ayrıca kullanılan anketin kapalı ya da dolaylı bir şekilde mutluluğu ölçen birden fazla soruyu içermemesinden kaynaklı olarak bu sorun “anchoring vignettes” yöntemi ile de düzeltilememiştir. Bu nedenle mutluluğu etkileyen faktörler sıralı logit model ile elde edilmeye çalışılmış ve sosyo-ekonomik etkileri üzerine yorumlar yapılmıştır. Örneklem grubunu en iyi temsil eden sınıflar temel sınıf olarak belirlenerek yorumlar bu temel sınıflara göre yapılmıştır. Eğitim ve sağlık hizmetlerinden memnuniyet, cinsiyet, yaş, medeni durum, refah ve ihtiyacı karşılama durumu bağımsız değişkenlerdir. Standartlaştırılmış katsayılar, marjinal etkiler ve tahmin edilmiş olasılıklar hesaplanmıştır.

Mutluluk düzeylerinin sıralı kategorilerden oluşması nedeniyle kullanılan regresyon modeli tahmin yöntemi de farklılık arz etmektedir. Literatürde en uygun analiz yöntemi olarak sıralı logit/probit regresyon analizi tercih edilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada sıralı logit regresyon analizi yapılmıştır.

Son yıllarda lojistik regresyon, kategorik bağımlı değişkenlerin çok değişkenli modellenmesi için bir analitik teknik seçenek haline gelmiştir.

Bununla beraber bağımlı değişkenin kategorik ayrıca sıralı olduğu durumlarda sıralı (ordered) logit veya probit olasılık tahmin edicileri kullanılabilir. Sıralı logit ve probit modeller, orijinal olarak Walker ve Duncan (1967); McKelvey ve Zavoina (1975) tarafından ekonomi ve finans alanlarında kullanılmıştır.

Sıralı bağımlı değişkenli en küçük kareler kullanımı, en küçük kareler regresyon varsayımlarının çoğunu ihlal edebilir. Sıralı kategorik verilere en küçük kareler uygulanması nominal veya kategorik bağımlı değişken değerleri arasında veya aralığın dışında anlamsız tahminlere yol açabilir, yanlış örneklem varyanslarına dayalı regresyona bağlı olarak geçersiz hipotezi test etme ile karşılaşılabilir. Bir bağımlı değişken sıralı ise, düşükten yükseğe sıralama yapılabilir. Sıralı modeller sosyal bilimlerde sıkça kullanılmaktadır (Long, 1997).

Lojistik regresyon modelinin kullanılması için iki yol vardır. Birincisi görünmez (latent) değişken yaklaşımıdır. Bu lojistik regresyondaki standartlaştırılmış değişkenleri ve R^2 'leri anlamak için de gereklidir. İkinci nedeni ise doğrusal fonksiyonun 0-1 sınırlarını korumak için uç kısımlarda biraz kıvrılması gerektiğinin gözlenmesidir. Aralıklar için doğrusal model nasıl doğal bir seçenek ise lojistik fonksiyon gibi bir sigmoid eğrisi de olasılıkların modellenmesinde doğal bir seçenektir (Demaris, 1995:958).

Sıralı tercih modeli (ordered multiple choice model) aşağıdaki ilişkiyi varsayar:

$$G(\text{Prob}(Y \leq j)) = \alpha_j + \beta' X \quad j=1, \dots, k \quad (1)$$

Burada Y değişkeni, k+1 farklı kategoriden biriyle ölçülür, α_j , k sabit kesme parametresidir. β' , sabit kesme terimi içermeyen eğim parametre vektörüdür.

Dolayısıyla $\alpha_1 < \alpha_2 < \dots < \alpha_{k-1} < \alpha_k$ olur.

(1) nolu model, bağımlı değişken kategorilerinin kümülatif olasılıklarına dayalıdır, farklı Y kategorileri için regresyon fonksiyonlarının logit ölçeğine paralel olduğunu varsayar.

Değerlerin sırasını göz önüne alan sıralı logit model kümülatif olarak aşağıdaki biçime sahiptir:

$$\text{logit}(p_1) = \log\left(\frac{p_1}{1-p_1}\right) = \alpha_1 + \beta' X \quad (2)$$

$$\text{logit}(p_1 + p_2) = \log\left(\frac{p_1 + p_2}{1 - p_1 - p_2}\right) = \alpha_2 + \beta' X \quad (3)$$

$$\text{logit}(p_1 + p_2 + \dots + p_k) = \log\left(\frac{p_1 + p_2 + \dots + p_k}{1 - p_1 - p_2 - \dots - p_k}\right) = \alpha_k + \beta' X \quad (4)$$

ve $p_1 + p_2 + \dots + p_k = 1$

Burada

$$p_1 = \Pr(Y = 1) = \frac{\exp(\alpha_1 + \beta' X)}{1 + \exp(\alpha_1 + \beta' X)}$$

$$p_1 + p_2 = \Pr(Y \leq 2) = \frac{\exp(\alpha_2 + \beta' X)}{1 + \exp(\alpha_2 + \beta' X)}$$

$$p_1 + p_2 + \dots + p_k = \Pr(Y \leq k) = \frac{\exp(\alpha_k + \beta' X)}{1 + \exp(\alpha_k + \beta' X)} \quad (5)$$

Bu model oransal fark model olarak bilinir, çünkü bir $Y \leq j$ olayının fark oranı (odds ratio), j kategoriden bağımsızdır. Fark oranının tüm kategoriler için sabit olduğu varsayılır. (2), (3) ve (4) nolu modeller, farkların pay kısmındaki olasılıkları ardarda toplayarak kümülatif logitler oluşturur.

Sıralı logitte bir gözlem değerini gözlemenin olasılığı şöyledir;

$i = 1$ kategorisi, değişkenin minimum değerini, $i = 2$, bir sonraki sıralı değeri, $i = j$, j sıralı değeri gibi tanımlanır.

$$\Pr(Y = i) = \Pr(\text{cut}_{i-1} < \sum_j \beta_j X_j + u \leq \text{cut}_i) = \frac{1}{1 + \exp(-\text{cut}_i + \sum_j \beta_j X_j)} - \frac{1}{1 + \exp(-\text{cut}_{i-1} + \sum_j \beta_j X_j)}$$

Sıralı logit ve probit modellerinde de uygun olan model seçilir. Ne var ki çok denklemlili modellerde hatalar normal dağılımlı varsayıldığından sıralı probit modeli kullanılır. Fakat bunun yanında parametrelerin fark oranı açısından çözümlenmesi için, sıralı logit modeline ihtiyaç vardır (Amemiya, 1981:1513:1515).

Sıralı logit modellerde katsayı yorumu diğer Lojistik Regresyon modellerine göre daha karmaşıktır. Katsayı tahminleri değişik şekillerde yorumlanabilir:

- 1) Standartlaştırılmış katsayıları hesaplama
- 2) Tahmin edilen olasılıkları hesaplama
- 3) Tahmin edilen olasılıklardaki faktör değişmeyi hesaplama

- 4) Tahmin edilen olasılıklarda yüzde değişmeyi hesaplama olarak ifade edilebilir.

Logit modellerde katsayı yorumlarında faktör değişme=fark oranından (odds ratio) yararlanılabilir. Kukla değişkende diğer tüm değişkenler sabit iken $\exp(\beta_k)$; fark oranını veya faktör değişimini verir, standardize edilmiş faktör değişimi için diğer tüm değişkenler sabit iken $(\exp(\beta_k * s_k))$ hesaplanır, burada s_k ; standart sapmadır; kantitatif değişkenlerde ise $(\exp(\beta - 1) * 100)$ işlemi ile yüzde değişme bulunur. Basit bir cebir ile bağımsız değişkenler standartlaştırılabilir (Demaris, 1995:959-960).

4. Ampirik Analiz

Türkiye İstatistik Kurumu hanehalkı yaşam memnuniyeti anket verilerinden yararlanılarak yapılan bu çalışmada, mutluluk düzeyi için sıralı logit tahmin sonuçları 2004 ve 2014 yılları için Stata12.0 paket programı aracılığıyla elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan verilerin tanımlayıcı istatistikleri Ek Tablo 1 ve Ek Tablo 2'de gösterildiği gibidir. Anket verilerinden elde edilen sıralı logit tahmin sonuçları ise Tablo 1 ve Tablo 2'deyer almaktadır. Çalışmada temel sınıf belirlenirken genel olarak ortalaması en yüksek olan sınıflar örneklem grubunu en iyi temsil etme yeteneğine sahip olduğu varsayılarak temel sınıf olarak alınmıştır. Tablo 1'de görüldüğü üzere, 2004 yılı tahmin sonuçlarına göre; erkeklerin kadınlara göre daha mutsuz olduğu, yaş ile mutluluk arasında ters yönlü bir ilişki olduğu (yaş değişkeni sürekli olarak ele alınmıştır), gelir düzeyleri arttığında, elde ettikleri gelire ihtiyaçlarını karşılama düzeyi kolaylaştığında, evli olduklarında, sağlıklı olduklarında bireylerin mutluluk düzeylerinin arttığı ve refah düzeyindeki artışın mutluluğu artırdığı belirlenmiştir. Eğitim durumu açısından ise lise kategorisi hariç mutluluk düzeyi ile anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Literatürde Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda eğitim düzeyi ile mutluluk arasında anlamsız ilişki bulan birçok çalışma mevcuttur. Dolayısıyla bu çalışmada eğitim durumu ile ilgili elde edilen sonuç literatürle benzerlik göstermektedir.

Mutluluğun Türkiye'deki Belirleyenlerinin Zaman İçinde Değişimi

Tablo 1. Türkiye'de 2004 Yılı İçin Sıralı Logit Tahmin Sonuçları

Alan	b	Std. Hata	z	P>z	e ^b	Marjinal Etkiler
Bağımlı Değişken: Mutluluk						
Cinsiyet						
Erkek	-0.484	0.049	-9.83	0.000	0.616	0.009
Yaş						
Yaşkare	0.000	0.000	8.38	0.000	1.000	-0.000
Medeni Durum						
Evli	0.862	0.064	13.27	0.000	2.368	-0.019
Eğitim Durumu						
İlkokul	-0.085	0.081	-1.04	0.297	0.918	0.001
Lise	-0.178	0.086	-2.06	0.003	0.836	0.003
Üniversite	-0.031	0.122	-0.26	0.797	0.968	0.000
Yüksek Lisans/Doktora	-0.021	0.406	-0.05	0.959	0.979	0.000
Gelir Durumu						
Gelir aralığı 320_416 TL	0.436	0.076	5.70	0.000	1.546	-0.006
Gelir aralığı 417_583 TL	0.330	0.079	4.14	0.000	1.391	-0.005
Gelir aralığı 584_833 TL	0.404	0.079	5.11	0.000	1.498	-0.006
Gelir aralığı 834_1166 TL	0.500	0.093	5.34	0.000	1.648	-0.007
Gelir aralığı 1166 TL ve üstü	0.433	0.111	3.89	0.000	1.542	-0.006
Sağlık Durumu						
Sağlığndan çok memnun olanlar	0.644	0.098	6.53	0.000	1.905	-0.009
Sağlığndan orta memnun olanlar	-0.615	0.064	-9.55	0.000	0.540	0.013
Sağlığndan memnun olmayanlar	-0.956	0.069	-13.70	0.000	0.384	0.024
Sağlığndan hiç memnun olmayanlar	-1.694	0.145	-11.67	0.000	0.183	0.071
Refah Düzeyi						
Refah düzeyi 0 olanlar	-1.184	0.138	-8.58	0.000	0.306	0.037
Refah düzeyi 1 olanlar	-0.986	0.103	-9.50	0.000	0.372	0.027
Refah düzeyi 2 olanlar	-0.609	0.092	-6.56	0.000	0.543	0.014
Refah düzeyi 3 olanlar	-0.373	0.078	-4.76	0.000	0.688	0.007
Refah düzeyi 4 olanlar	-0.246	0.075	-3.29	0.001	0.781	0.004
Refah düzeyi 6 olanlar	0.217	0.083	2.62	0.009	1.243	-0.003
Refah düzeyi 7 olanlar	0.397	0.109	3.63	0.000	1.487	-0.006
Refah düzeyi 8 olanlar	0.504	0.137	3.66	0.000	1.655	-0.007
Refah düzeyi 9 olanlar	1.008	0.201	5.00	0.000	2.740	-0.011
Refah düzeyi 10 olanlar	0.955	0.199	4.79	0.000	2.599	-0.011
İhtiyacı Karşılama Düzeyi						
İhtiyacı karşılama düzeyi çok kolay	0.367	0.214	1.71	0.087	1.443	-0.005
İhtiyacı karşılama düzeyi kolay	0.337	0.091	3.68	0.000	1.402	-0.005
İhtiyacı karşılama düzeyi zor	-0.315	0.059	-5.28	0.000	0.729	0.006
İhtiyacı karşılama düzeyi çok zor	-0.488	0.072	-6.71	0.000	0.613	0.010

b=katsayı; z=test edilen b=0 için, z skoru; p>z=z-testi için p-değeri; e^b=exp(b)=x'deki bir birim değişme için fark oranındaki faktör değişme.

Fark oranlarına (e^b) göre 2004 yılı model sonuçları değerlendirildiğinde ise evli olan bireylerin medeni durumu diğer olan bireylere oranla mutluluk düzeyleri 2.36 kat daha fazla iken, bireyin gelirinin artması, elde ettiği gelirle ihtiyaçlarını kolay karşılaması, sağlık memnuniyetinin artması ve refah düzeyinin artması fark oranlarını artırmaktadır.

Sıralı logit modelde elde edilen katsayı tahminleri ile bağımsız değişkenlerin ortalamalarından faydalanarak mutluluk düzeyi olasılıklarına x_j deki bir birimlik değişiminin marjinal etkisi elde edilebilmektedir. 2004 yılı için mutluluk ile ilgili değişim oranlarının yer aldığı marjinal etkiler metin bütünlüğünü bozmaması açısından çalışmanın ekler kısmında Ek Tablo 3’de gösterilmektedir. Sonuçlar değerlendirilirken mutluluk düzeyinin en yüksek olduğu son gruplar dikkate alınmıştır. Model için olasılık değişim tablosu incelendiğinde; erkeklerin referans grubu olan kadınlara göre çok mutlu olma olasılığı 0.028 daha azdır. Bireylerin yaşının artması çok mutlu olma olasılığını 0.004 azaltmaktadır. Evli bireylerin medeni durumu diğer olanlara göre çok mutlu olma olasılığı 0.043 artmaktadır. Geliri 1166 YTL’den fazla olanların geliri 0-319 YTL arasında olan bireylere göre çok mutlu olma olasılığı 0.030 daha fazladır. Sağlığından çok memnun olan bireylerin çok mutlu olma olasılığı 0.049 artmaktadır. Refah düzeyi 9 olan bireylerin çok mutlu olma olasılığı temel sınıf olan refah düzeyi 5 olan bireylere göre 0.093 daha fazladır. Elde ettiği gelire ihtiyaçlarını karşılaması çok kolay olanların çok mutlu olması olasılığı ise 0.025 artmaktadır.

2014 yılı için sıralı logit tahmin sonuçları ise Tablo 2’de yer almaktadır. Analiz sonuçları değerlendirildiğinde gelir durumu, sağlık durumu, eğitim düzeyi, refah düzeyi ve ihtiyaçları karşılama düzeyi açısından 2004 yılı sonuçları ile benzer sonuçlar elde edilirken, cinsiyet, yaş ve medeni durum değişkenleri açısından farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Bireyler gelirleri arttığında, sağlıklı olduklarında, refah düzeyleri arttığında ve elde ettikleri gelire ihtiyaçlarını kolay karşıladıklarında mutluluk düzeyleri artmaktadır. Eğitim durumu açısından ise ilkökul kategorisi hariç mutluluk düzeyi ile anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Erkeklerin kadınlara göre daha mutlu olduğu, yaş ile mutluluk düzeyi arasında doğru yönlü bir ilişki olduğu (yaş değişkeni sürekli olarak ele alınmıştır) ve evli bireylerin daha mutsuz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Fark oranlarına (e^b) göre 2014 yılı model sonuçları değerlendirildiğinde evli olan bireylerin mutluluk düzeyleri medeni durumu diğer olanlara göre 0.50 kat daha azdır. Bu oran 2004 yılında 2.36 kat daha fazlaydı. Aradan geçen zamanda evli bireylerin mutluluk düzeyinde ciddi bir azalma olduğu söylenebilir. Diğer değişkenlere bakıldığında; 2004 yılındaki ile benzer bir değişim göstermektedir. Yani bireyin gelirinin artması elde ettiği gelire ihtiyaçlarını kolay karşılaması, sağlık memnuniyetinin artması ve refah düzeyinin artması fark oranlarını artırmaktadır.

Tablo 2. Türkiye'de 2014 Yılı İçin Sıralı Logit Tahmin Sonuçları

Alan	b	Std. Hata	z	P>z	e ^b	Marjinal Etkiler
Bağımlı Değişken: Mutluluk						
Cinsiyet						
Erkek	0.421	0.063	6.66	0.000	1.524	-0.025
Yaş						
Yaşkare	0.087-	0.012	7.14	0.000	1.091	-0.005
Medeni Durum						
Evli	-0.678	0.080	-8.42	0.000	0.507	0.036
Eğitim Durumu						
İlkokul	0.144	0.077	1.87	0.062	1.155	-0.008
Lise	0.103	0.099	1.04	0.298	1.109	-0.006
Üniversite	0.158	0.106	1.48	0.138	1.171	-0.009
Yüksek Lisans/Doktora	0.128	0.196	0.65	0.514	1.137	-0.007
Gelir Durumu						
Gelir aralığı 1180_2369 TL	0.143	0.073	1.94	0.052	1.154	-0.008
Gelir aralığı 2370_3471 TL	0.162	0.097	1.65	0.098	1.175	-0.009
Gelir aralığı 3472 TL ve üstü	0.211	0.106	1.98	0.047	1.235	-0.012
Sağlık Durumu						
Sağlığndan çok memnun olanlar	1.816	0.229	7.90	0.000	6.151	-0.056
Sağlığndan memnun olanlar	1.261	0.107	11.76	0.000	3.531	-0.051
Sağlığndan orta memnun olanlar	0.673	0.083	8.04	0.000	1.961	-0.034
Sağlığndan hiç memnun olmayanlar	-0.784	0.128	-6.12	0.000	0.456	0.064
Refah Düzeyi						
Refah düzeyi 0 olanlar	-1.244	0.335	-3.71	0.000	0.288	0.128
Refah düzeyi 1 olanlar	-0.841	0.304	-2.76	0.006	0.431	0.073
Refah düzeyi 2 olanlar	-0.941	0.201	-4.66	0.000	0.390	0.084
Refah düzeyi 3 olanlar	-0.873	0.132	-6.59	0.000	0.417	0.074
Refah düzeyi 4 olanlar	-0.280	0.114	-2.44	0.015	0.755	0.018
Refah düzeyi 6 olanlar	0.172	0.088	1.96	0.050	1.188	-0.010
Refah düzeyi 7 olanlar	0.674	0.101	6.64	0.000	1.963	-0.033
Refah düzeyi 8 olanlar	0.881	0.135	6.49	0.000	2.413	-0.039
Refah düzeyi 9 olanlar	1.430	0.166	8.58	0.000	4.182	-0.051
Refah düzeyi 10 olanlar	1.750	0.162	10.77	0.000	5.756	-0.057
İhtiyacı Karşılama Düzeyi						
İhtiyacı karşılama düzeyi çok kolay	0.153	0.101	1.52	0.128	1.166	-0.008
İhtiyacı karşılama düzeyi kolay	0.081	0.074	1.08	0.278	1.084	-0.004
İhtiyacı karşılama düzeyi zor	-0.121	0.094	-1.28	0.201	0.885	0.007
İhtiyacı karşılama düzeyi çok zor	-0.335	0.243	-1.38	0.167	0.714	0.023

b=katsayı; z=test edilen b=0 için, z skoru; p>z=z-testi için p-değeri; e^b=exp(b)=x'deki bir birim değişme için fark oranındaki faktör değişme

2014 yılı için mutluluk ile ilgili değişim oranlarının yer aldığı marjinal etkiler Ek Tablo 4'de yer almaktadır. 2004 yılında olduğu gibi mutluluk düzeyinin en yüksek olduğu son gruplar dikkate alınmıştır. Olasılık değişim tablosu incelendiğinde erkeklerin referans grubu olan kadınlara göre çok mutlu olma olasılığı 0.007 daha fazladır. 2004 yılında bu sonuç daha az olarak bulunmuştu. Bireylerin yaşının artması çok mutlu olma olasılığını 0.001 artırmaktadır. 2004 yılı model sonuçlarında azaltılmaktaydı. Eğitim durumunun artmasının ise çok mutlu olma olasılığına etkisi ilkökul mezunu olan bireyler için 0.002 daha fazla iken, lise mezunu bireyler için 0.001,

üniversite ve yüksek lisans/doktora mezunu bireyler için 0.002 daha fazladır. Evli bireylerin medeni durumu diğer olanlara göre çok mutlu olma olasılığı 0.014 azalmaktadır. 2004 yılında evli bireyler için çok mutlu olma olasılığı 0.043 artmaktaydı. Geliri 3472 TL'den fazla olanların geliri 0-1179 TL arasında olan bireylere göre çok mutlu olma olasılığı 0.004 daha fazladır. Sağlığından çok memnun olan bireylerin çok mutlu olma olasılığı 0.081 artmaktadır. Refah düzeyi 9 olan bireylerin çok mutlu olma olasılığı temel sınıf olan refah düzeyi 5 olan bireylere göre 0.050 artmaktadır. Elde ettiği gelirle ihtiyaçlarını karşılaması çok kolay olanların çok mutlu olması olasılığı ise 0.002 artmaktadır.

2004 ve 2014 yıllarında Türkiye'nin mutluluk yapısında meydana gelen değişim gelir düzeyi, eğitim durumu, sağlık memnuniyeti, refah gibi bağımsız değişkenler açısından benzerlik gösterirken, cinsiyet, yaş ve medeni durum değişkenlerin de farklılık göstermektedir. Türkiye'de söz konusu değişkenlerin farklı çıkması; yaş arttıkça mutluluk düzeyinin artması bireylerin yaşlandıkça hayattan beklenti düzeylerinin düşmesine ve evli bireyler arasındaki şiddetli geçimsizlik ve artan boşanma oranlarına bağlanabilir.

Sonuç

Bireylerin mutluluk kaynaklarının belirlenmesi ve bu kaynaklar arasında ekonomik değerlerin ne ölçüde ve nasıl etkili olduğunun tespiti mutluluk ekonomisi altında incelenmektedir. Bu bağlamda mutluluk ekonomisi bireylerin mutluluğunu artırıcı kamu politikalarının neler olabileceği üzerinde araştırmaların yapıldığı bir alandır. Mutluluğun yaş, cinsiyet, gelir, eğitim durumu, sağlık, refah, yapılan iş gibi kişisel, ekonomik ve sosyo-demografik faktörlerden etkilendiği bilinmektedir. Bu nedenle çalışmada yaşam memnuniyeti ve mutluluğu etkileyen faktörlerin neler olduğu ve mutluluk ile kişisel, ekonomik ve sosyo-demografik faktörler arasındaki ilişkinin ne yönde olduğu araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, 2004 ile 2014 yılları arası on yıllık zaman diliminde medeni durum değişkeninde evliler aleyhine bir değişim meydana gelmiş evlilerin mutluluk düzeyi ciddi şekilde azalmıştır. Diğer değişkenlere bakıldığında ise; bireylerin gelir düzeyinin, sağlık durumunun, refah düzeyinin ve ihtiyaçları karşılama düzeyinin mutluluk üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Türkiye'de aradan geçen zamanda erkeklerin mutluluk düzeylerinin arttığı, insanların yaşlandıkça daha mutlu oldukları ve evli insanların mutluluk düzeylerinin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye'de bireylerin yaşlandıkça mutluluk düzeylerinin artması yaşlıların beklenti düzeylerinin daha düşük olmasına bağlanabilir. Evlilerin mutsuz olması ise şiddetli geçimsizlik ve artan boşanma oranları ile açıklanabilir.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda Türkiye'de mutluluk düzeyinin artması için politika yapıcılara bir takım politika önerilerinde bulunacak olursak; yeni anayasal düzenin odağında insan hak ve özgürlükleri yer almaktadır. Bu çerçevede düşünce, inanç, ifade ve girişim özgürlüğünü kısıtlayan tek unsur eşit haklara sahip vatandaşların özgürlük alanlarıdır. Son on yılda mutluluk ibresini kadın aleyhine döndüren sorunlar beklenti ve ihtiyaçlar doğrultusunda çözüme kavuşturulmalı ve kadınların bireysel ve toplumsal olarak güçlendirilmesi, daha kaliteli eğitim almaları, işgücü piyasasına girişlerinin kolaylaştırılması, sosyal güvencelerinin sağlanması ve kadın girişimci sayısının artırılması politika yapıcıların temel hedefi olmalıdır.

Evli bireylerin mutluluk düzeylerinin artırılması için ise; aile kurumunu güçlendirecek ve çocukların nitelikli bir biçimde yetişmelerini sağlayacak insan merkezli kalkınma politikaları oluşturulmalı, aile, bebek ve çocuk dostu kültürel ortam ve mekânlar oluşturulmalı, ailelere ve çocuklarına yönelik psikolojik ve sosyal destek programları oluşturulmalıdır.

Kaynakça

- Akın, H. ve Şentürk, E. (2012) Bireylerin Mutluluk Düzeylerinin Ordinal Lojistik Regresyon Analizi ile İncelenmesi. *Öneri*, 10(37):183-193.
- Amemiya, T. (1981) “Qualitative Response Models: A Survey”, *Journal of Economic Literature*,19(4):1483-1536.
- Borooah V.K. (2006) How much happiness is there in the world? A cross-country study, *Applied Economics Letters*,13(8):483-488.
- Bozkuş, S. Çevik, E. ve Üçdoğruk, Ş. (2006) Subjektif Refah ve Mutluluk Düzeyine Etki Eden Faktörlerin Sıralı Logit Modeli ile Modellenmesi: Türkiye Örneği. *İstatistik Araştırma Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara, ss.93-11.
- Clark, A. E. ve Oswald, A. J. (1996) Satisfaction and Comparison Income. *Journal of Public Economics*, (61):359-381.
- Çirkin, Z. (2015) Gelir ve Mutluluk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Demaris, A. (1995) A Tutorial in Logistic Regression. *Journal of Marriage and Family*,57(4):956-968.
- Diener, E. ve Seligman, M.E.P. (2004) *Beyond Money Toward an Economy of Well-Being*, American Psychological Society, 5(1): 1-31.
- Dumludağ, D. Gökdemir, Ö. ve Giray, S. (2015) Income Comparison, Collectivism and Life Satisfaction in Turkey. *Quality & Quantity*. doi:10.1007/s11135-015-0185-1.
- Ekici, T. ve Köydemir, S. (2014) Social Capital, Government and Democracy Satisfaction, and Happiness in Turkey: A Comparison of Surveys in 1999 and 2008. *Social Indicators Research*, 2014(118):1031-1053.
- Gökdemir, Ö. (2011) Mutluluk ve İktisadi Parametreler Üzerine Bir İnceleme, Doktora Tezi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Graham, C. (2005) “The Economics of Happiness, Insights on Globalisation from a Novel Approach”, *World Economics*, 6(3):41-55.
- Helliwell, J. F. (2003) How’s life? Combining individual and national variables to explain subjective well-being. *Economic Modelling*, 20, 331-360.

- Kahneman D. ve Deaton A. (2010) High Income Improves Evaluation of Life But Not Emotional Well-being. *Proceedings of the National Academy of Sciences in the United States of America*, 107, 16489 –16493.
- Kanten, P., Yeşiltaş, M. ve Akdağ, G. (2014) Kariyer Engellerinin Mutluluk Üzerindeki Etkisinde Kariyer Motivasyonunun Rolü: Otel İşletmelerinde Kadın İşgörenler Üzerine Bir Uygulama, *15. Ulusal Turizm Kongresi*, 13-16 Kasım 2014, Ankara.
- Kapteyn, A., Smith, J., ve Van Soest, A. (2010) Life Satisfaction. *In International Differences in Subjective Well Being*, Diener E, Helliwell J E, Kahneman D Eds. Oxford University Press, Oxford
- King, G., Murray, C.J.L., Salomon, J.A., Tandon, A. (2004) Enhancing the Validity and Cross-cultural Comparability of Measurement in Survey Research, *American Political Science Review*, 981, 191–207.
- Long, S.J. (1997) *Regression Models for Categorical and Limited Dependent Variables*. Sage Publications. California.
- Peiro, A. (2006) Happiness, Satisfaction and Socio-economic Conditions: Some International Evidence. *The Journal of Economics*, 35, 348-365.
- Sarfati, M. (2005) Rasyonel ve Neoklasik Kuram, *Ekonomik Yaklaşım*, 16(57):103-130.
- Selim, S. (2008) Türkiye'de Bireysel Mutluluk Kaynağı Olan Değerler Üzerine Bir Analiz: Multinomial Logit Model, *Ç.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3):345-358.
- Şeker, M. (2011) Mutluluk Ekonomisi. *Sosyoloji Konferansları*, 39, 115-140.
- Şimşir, N. (2013) Türkiye'de Mutluluk Ekonomisinin Belirleyicilerinin Ekonometrik Analizi, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 50(579):7-22.
- Tenaglia, S. (2007) Testing Theories on Happiness: A Questionnaire. *University of Tor Vergata- Roma, Working Paper*, 1-44.
- Veenhoven, R. ve Dumludağ D. (2015) İktisat ve Mutluluk, *İktisat ve Toplum Dergisi*, (58):46-51.
- Wildman, J. ve Jones, A.M., (2002) Is It Absolute Income or Relative Deprivation That Leads to Poor Mental Health? A Test Based on Individual-Level Longitudinal Data. *Mimeo*. University of Newcastle.

Ekler**Ek Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler(2004 yılı)**

Değişken	Temel Sınıf Bilgisi	Ortalama	Standart Sapma
Mutluluk Düzeyi		3.497	0,901
Cinsiyet		1.542	0.498
Erkek		0.457	0.498
Kadın	Temel Sınıf	0.542	0.498
Yaş		41.632	15.968
Yaşkare		1988.252	1495.359
Eğitim Durumu		4.539	3.371
Okul bitirmede	Temel Sınıf	0.156	0.363
İlkokul		0.097	0.297
Lise		0.098	0.297
Üniversite		0.045	0.208
Yüksek Lisans/Doktora		0.003	0.059
Medeni Durum		1.926	0.559
Evlü		0.753	0.431
Medeni diğer (boşanmış, Hiç evlenmemiş, eşinden ayrı, eşi ölmüş olanlar)	Temel Sınıf	0.246	0.431
Gelir Durumu		3.182	1.634
Geliri 319 ytl ve daha az olanlar	Temel Sınıf	0.214	0.410
Geliri 320 ytl ile 416 ytl arası olanlar		0.172	0.377
Geliri 417 ytl ile 583 ytl arası olanlar		0.169	0.375
Geliri 584 ytl ile 833 ytl arası olanlar		0.206	0.404
Geliri 834 ytl ile 1166 ytl arası olanlar		0.133	0.339
Geliri 1166 ytl ve üstü olanlar		0.103	0.304
Sağlık Durumu		2.503	0.952
Sağlığından çok memnun olanlar		0.078	0.268
Sağlığından memnun olanlar	Temel Sınıf	0.560	0.496
Sağlığı orta olanlar		0.173	0.378
Sağlığından memnun olmayanlar		0.157	0.364

Mutluluğun Türkiye'deki Belirleyenlerinin Zaman İçinde Değişimi

Sağlığından hiç memnun olmayanlar		0.030	0.173
Refah Düzeyi		4.311	2.135
Refah düzeyi 0		0.037	0.190
Refah düzeyi 1		0.071	0.258
Refah düzeyi 2		0.091	0.287
Refah düzeyi 3		0.144	0.351
Refah düzeyi 4		0.159	0.366
Refah düzeyi 5	Temel Sınıf	0.240	0.427
Refah düzeyi 6		0.122	0.327
Refah düzeyi 7		0.062	0.241
Refah düzeyi 8		0.036	0.187
Refah düzeyi 9		0.016	0.126
Refah düzeyi 10		0.017	0.129
İhtiyaçları Karşılama Düzeyi		3.630	0.971
İhtiyaç karşılaması çok kolay olanlar		0.014	0.119
İhtiyaç karşılaması kolay olanlar		0.093	0.290
İhtiyaç karşılaması orta olanlar	Temel Sınıf	0.358	0.479
İhtiyaç karşılaması zor olanlar		0.315	0.464
İhtiyaç karşılaması çok zor olanlar		0.218	0.413

Ek Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler (2014 yılı)

Değişken	Temel Sınıf Bilgisi	Ortalama	Standart Sapma
Mutluluk Düzeyi		2.498	0.879
Cinsiyet		1.541	0.498
Erkek		0.458	0.498
Kadın	Temel Sınıf	0.541	0.498
Yaş		42.70	15.41
Yaşkare		2060.74	1477.61
Eğitim Durumu		10.812	12.381
Okul bitirmedi	Temel Sınıf	0.083	0.276
İlkokul		0.366	0.482
Lise		0.139	0.346
Üniversite		0.116	0.320
Yüksek lisans/doktora		0.027	0.163
Medeni Durum		1.972	0.653
Evli		0.735	0.441
Medeni diğer (boşanmış, Hiç evlenmemiş, eşinden ayrı, eşi ölmüş olanlar)	Temel Sınıf	0.264	0.441
Gelir Durumu		2.519	1.435
Geliri 1179 tl ve daha az olanlar	Temel Sınıf	0.351	0.477
Geliri 1180 tl ile 2369 tl arası olanlar		0.365	0.481
Geliri 2370 tl ile 3471 tl arası olanlar		0.147	0.354
Geliri 3472 tl ve üstü olanlar		0.135	0.342
Sağlık Durumu		2.372	0.855
Sağlığından çok memnun olanlar		0.022	0.146
Sağlığından memnun olanlar		0.105	0.307
Sağlığı orta olanlar		0.173	0.378
Sağlığından memnun olmayanlar	Temel Sınıf	0.621	0.485
Sağlığından hiç memnun olmayanlar		0.077	0.267
Refah Düzeyi		5.373	1.931
Refah düzeyi 0 olanlar		0.009	0.095
Refah düzeyi 1 olanlar		0.011	0.107
Refah düzeyi 2 olanlar		0.026	0.159

Mutluluğun Türkiye'deki Belirleyenlerinin Zaman İçinde Değişimi

Refah düzeyi 3 olanlar		0.074	0.262
Refah düzeyi 4 olanlar		0.098	0.298
Refah düzeyi 5 olanlar	Temel Sınıf	0.295	0.456
Refah düzeyi 6 olanlar		0.203	0.402
Refah düzeyi 7 olanlar		0.132	0.338
Refah düzeyi 8 olanlar		0.064	0.245
Refah düzeyi 9 olanlar		0.039	0.195
Refah düzeyi 10 olanlar		0.045	0.207
İhtiyaçları Karşılama Düzeyi		3.400	0.958
İhtiyaç karşılaması çok kolay olanlar		0.132	0.338
İhtiyaç karşılaması kolay olanlar		0.326	0.468
İhtiyaç karşılaması orta olanlar	Temel Sınıf	0.369	0.482
İhtiyaç karşılaması zor olanlar		0.154	0.361
İhtiyaç karşılaması çok zor olanlar		0.017	0.131

Ek Tablo 3. Mutluluk Düzeyi İçin Tahminlenmiş Olasılıkların Değişimleri Tablosu (2004 yılı)

Cinsiyet						
Erkek						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.047	0.009	0.035	0.073	-0.089	-0.028
Yaş						
	Değişim	1	2	3	4	5
Min->Max	0.343	0.422	0.374	0.060	-0.566	-0.291
+1/2	0.007	0.001	0.005	0.011	-0.013	-0.004
+sd/2	0.115	0.023	0.089	0.175	-0.212	-0.075
Marg Efct	0.007	0.001	0.005	0.011	-0.013	-0.004
Yaşkare						
	Değişim	1	2	3	4	5
Min->Max	0.357	-0.068	-0.235	-0.433	-0.156	0.890
+1/2	0.000	-0.000	-0.000	-0.000	0.000	0.000
+sd/2	0.115	-0.023	-0.090	-0.176	0.213	0.076
Marg Efct	0.000	-0.000	-0.000	-0.000	0.000	0.000
Eğitim Durumu						
İlkokul						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.083	0.001	0.006	0.012	-0.015	-0.004
Lise						
	Değişim					
0->1	0.017	0.003	0.013	0.026	-0.033	-0.010
Üniversite						
	Değişim	1	2	3	4	5

0->1	0.003	0.000	0.002	0.004	-0.005	-0.001
Yüksek Lisans/Doktora						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.002	0.000	0.001	0.003	-0.003	-0.001
Medeni Durumu						
Evli						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.084	-0.019	-0.073	-0.118	0.168	0.043
Gelir Durumu						
Geliri 320 ile 416 YTL arası olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.041	-0.006	-0.028	-0.068	0.073	0.029
Geliri 417 ile 583 YTL arası olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.031	-0.005	-0.022	-0.051	0.057	0.021
Geliri 584 YTL ile 833 YTL arası olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.038	-0.006	-0.026	-0.062	0.069	0.027
Geliri 834 YTL ile 1166 YTL arası olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.046	-0.007	-0.031	-0.078	0.081	0.035
Geliri 1166 YTL ve üstü olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.040	-0.006	-0.027	-0.067	0.071	0.030
Sağlık Durumu						
Sağlığından çok memnun olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.058	-0.009	-0.038	-0.100	0.097	0.049
Sağlığından orta memnun olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.060	0.013	0.051	0.086	-0.120	-0.031
Sağlığından memnun olmayanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.093	0.024	0.088	0.121	-0.190	-0.044
Sağlığından hiç memnun olmayanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.152	0.071	0.199	0.109	-0.325	-0.054
Refah Düzeyi						
Refah düzeyi 0 olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.113	0.037	0.124	0.121	-0.238	-0.045
Refah düzeyi 1 olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.096	0.027	0.096	0.116	-0.199	-0.042
Refah düzeyi 2 olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.060	0.014	0.053	0.083	-0.121	-0.029
Refah düzeyi 3 olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.036	0.007	0.029	0.054	-0.072	-0.020
Refah düzeyi 4 olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.024	0.004	0.019	0.036	-0.047	-0.013
Refah düzeyi 6 olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.020	-0.003	-0.014	-0.033	0.038	0.014

Mutluluğun Türkiye'deki Belirleyenlerinin Zaman İçinde Değişimi

Refah düzeyi 7 olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.037	-0.006	-0.025	-0.062	0.065	0.027
Refah düzeyi 8 olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.046	-0.007	-0.030	-0.078	0.079	0.037
Refah düzeyi 9 olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.085	-0.011	-0.050	-0.151	0.120	0.093
Refah düzeyi 10 olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.081	-0.011	-0.048	-0.144	0.118	0.086
İhtiyaçları Karşılama Düzeyi						
İhtiyacı karşılama düzeyi çok kolay olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.034	-0.005	-0.023	-0.057	0.060	0.025
İhtiyacı karşılama düzeyi kolay olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.032	-0.005	-0.022	-0.052	0.057	0.022
İhtiyacı karşılama düzeyi zor olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.031	0.006	0.023	0.047	-0.059	-0.018
İhtiyacı karşılama düzeyi çok zor olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.048	0.010	0.039	0.071	-0.094	-0.026

0->1, 0'dan 1'e değişimi; min->max, minimumdan maksimuma değişimi; +1/2, ortalama etrafında değişimi; +sd/2, ortalama etrafında 1 standart sapmalı

Ek Tablo 4. Mutluluk Düzeyi İçin Tahminlenmiş Olasılıkların Değişimleri Tablosu (2014 yılı)

Cinsiyet						
Erkek						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.041	-0.025	-0.078	0.071	0.025	0.007
Yaş						
	Değişim	1	2	3	4	5
Min->Max	0.364	-0.379	-0.526	-0.005	0.208	0.702
-+1/2	0.008	-0.005	-0.016	0.015	0.005	0.001
-+sd/2	0.129	-0.086	-0.236	0.215	0.081	0.025
Marg Efct	0.008	-0.005	-0.016	0.015	0.005	0.001
Yaşkare						
	Değişim	1	2	3	4	5
Min->Max	0.390	0.976	-0.167	-0.486	-0.233	-0.088
-+1/2	0.000	0.000	0.000	-0.000	-0.000	-0.000
-+sd/2	0.133	0.903	0.244	-0.222	-0.085	-0.027
Marg Efct	0.000	0.000	0.000	-0.000	-0.000	-0.000
Eğitim Durumu						
İlkokul						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.014	-0.008	-0.027	0.024	0.008	0.002
Lise						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.010	-0.006	-0.019	0.017	0.006	0.001

Üniversite						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.015	-0.009	-0.030	0.026	0.009	0.002
Yüksek Lisans/Doktora						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.012	-0.007	-0.024	0.021	0.007	0.002
Medeni Durumu						
Evli						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.067	0.036	0.131	-0.108	-0.045	-0.014
Gelir Durumu						
Geliri 1180 ile 2369 TL arası olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.014	-0.008	-0.026	0.024	0.008	0.002
Geliri 2370 ile 3471 TL arası olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.016	-0.009	-0.030	0.027	0.009	0.003
Geliri 3472 TL ve üstü olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.021	-0.012	-0.040	0.035	0.013	0.004
Sağlık Durumu						
Sağlığından çok memnun olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.155	-0.056	0.333	0.120	0.187	0.081
Sağlığından memnun olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.119	-0.051	-0.247	0.154	0.107	0.038
Sağlığından orta memnun olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.066	-0.034	-0.132	0.104	0.046	0.015
Sağlığından hiç memnun olmayanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.072	0.064	0.116	-0.134	-0.035	-0.010
Refah Düzeyi						
Refah düzeyi 0 olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.103	0.128	0.130	-0.201	-0.045	-0.013
Refah düzeyi 1 olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.075	0.073	0.115	-0.143	-0.035	-0.010
Refah düzeyi 2 olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.083	0.084	0.124	-0.158	-0.038	-0.011
Refah düzeyi 3 olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.079	0.074	0.124	-0.149	-0.038	-0.011
Refah düzeyi 4 olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.027	0.018	0.049	-0.048	-0.015	-0.004
Refah düzeyi 6 olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.017	-0.010	-0.032	0.029	0.010	0.003
Refah düzeyi 7 olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.066	0.033	-0.133	0.103	0.048	0.015
Refah düzeyi 8 olanlar						

Mutluluğun Türkiye'deki Belirleyenlerinin Zaman İçinde Değişimi

	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.086	-0.039	-0.176	0.122	0.069	0.023
Refah düzeyi 9 olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.131	-0.051	-0.276	0.143	0.134	0.050
Refah düzeyi 10 olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.153	-0.057	-0.326	0.134	0.175	0.072
İhtiyaçları Karşılama Düzeyi						
İhtiyacı karşılama düzeyi çok kolay olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.15	-0.008	-0.029	0.025	0.009	0.002
İhtiyacı karşılama düzeyi kolay olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.008	-0.004	-0.015	0.013	0.004	0.001
İhtiyacı karşılama düzeyi zor olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.011	0.007	0.022	-0.020	-0.006	-0.002
İhtiyacı karşılama düzeyi çok zor olanlar						
	Değişim	1	2	3	4	5
0->1	0.032	0.023	0.057	-0.058	-0.017	-0.005

0->1, 0'dan 1'e değişimi; min->max, minimumdan maksimuma değişimi; +1/2, ortalama etrafında değişimi; -+sd/2, ortalama etrafında 1 standart sapmalı

Goodwin Reel İş Çevrimi Temel Alınarak Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemine Politik İktisadi Bir Bakış

A Political Economic Perspective to the Justice and Development Party's Period Taking into Account Goodwin Business Cycle Model

Cem Mehmet BAYDUR¹

Geliş tarihi: 31.10.2016, Kabul tarihi: 29.01.2017, Basım tarihi: 10.06.2017

Özet

Richard Goodwin, Marx'ın ücret ve kar çelişkisini diferansiyel denkleme döken ve dinamik şekilde inceleyen bir birikim modeli geliştirmiştir. Marx'ın konjonktür analizinin tam aksine Goodwin analizi, kar oranlarının konjonktür boyunca dalgalansa bile genelde sabit olduğu sonucuna ulaşmıştır. Model aynı zamanda konjonktür süresini başta sermaye hasıla katsayısı olmak üzere birkaç parametreye dayanarak hesaplayabilmektedir. Makalenin amacı da, Goodwin modelinden faydalanarak Türkiye ekonomisinin konjonktür süresini farklı sermaye hasıla katsayıları için hesaplanmaktadır. Makalede farklı sermaye stoku tanım ve hesaplamalarına göre Türkiye ekonomisi için 20 ve 39,2 yıl olmak üzere iki farklı konjonktür süresi hesaplanmıştır. Bu hesaplamalara dayanarak Adalet ve Kalkınma Parti'sinin (AKP) seçim sonuçları hesaplanan konjonktüre göre yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Goodwin Modeli, Konjonktür, Bölüşüm, Seçim, AK Parti İktidar Dönemi*

JEL Kodları: *P16, P47*

Abstract

Richard Goodwin have analyzed Marx's wage and profits conflict with the aid of two differential equations. It has developed a model of accumulation. Marx's in the model reduced profit margins over business cycle. The profit rate in Goodwin model fluctuates according to conjuncture and it is constant. Model can be calculated time of conjuncture based on capital output ratio. The purpose of Article with help of Goodwin models calculate to time of conjuncture time of the Turkish economy. These calculations was made for different capital output coefficients. For two different capital stock in Turkey has to two different conjuncture time. It is one of them 20 years, the other is 39,2 years. According to conjuncture account have been interpreted election results of the AKP (Justice and Development Party).

Keywords: *Goodwin Model, Conjuncture, Distribution, Politics, AK Party, The Government Period*

JEL Codes: *P16, P47*

---

¹ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Prof. Dr. cbaydur@mu.edu.tr

Giriş

Kar ve ücret arasındaki çelişkili/çekişmeli ilişki ve kapitalist sistemin birikime dayanan dinamiği her iktisat doktrinde bölüşümü merkezi teorik konulardan biri haline getirmektedir. Birikim dinamiği iş çevrimleri/krizler ile beraber işlediğinden sürekli bir politik ilgiyi de üzerinde tutmaktadır. Kısacası birikim ve konjonktür merkezi bir ekonomik politik meseledir. Bu noktada Marx'ın birikim, konjonktür ve kriz analizi açısından iktisat teorisinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Marx'ın konjonktüre bakışı, artan mutlak ve nisbi sömürüye rağmen kar oranlarının zamanla düşmesi, ekonomideki krizlerin giderek büyümesi ve şıklaşması şeklinde özetlenebilir. Klasik bir iktisatçı olarak Marx karamsar bir konjonktür görüşüne sahiptir. Marx'ın teorisinin dayandığı emek değer teorisi ve getirdiği artık değer kavramlarının gözlenebilir olmadığını dikkate alarak, bunun yerine, ücret ve kar ilişkisini Marx'ın temel varsayımlarını kullanarak formüle eden Richard Goodwin ilginç bir model geliştirmiştir. Goodwin modeli Lotka-Volterra'nın av ve avcı modeline dayanmaktadır. Birbirinden bağımsız bir şekilde Amerikalı biyolist Alfred Lotka ve İtalyan matematikçi Vito Volterra Adriyatik denizindeki balık popülasyonuna ilişkin dinamik bir av ve avcı modeli geliştirmişlerdir. Goodwin belli bir bölgede yaşayan av hayvanları ile avcılar arasındaki popülasyon ilişkisini Marx'ın birikim ve konjonktür analizine adapte ederek işçilerle kapitalistler arasındaki bölüşüm mücadelesini incelemiştir. Bilindiği üzere avcı hayvanlar ve avları karşılıklı olarak birbirilerini kontrol eder. Av hayvanı sayısı artarsa avcı sayısı da artar. Avcı sayısındaki artış bir süre sonra av hayvanı sayısının azalmasına dolayısıyla avcı sayısının da azalmasına neden olur. Bu döngü devam edip gider. Goodwin modelinde kapitalistler ve işçiler, av ve avcı yerine konularak birikim süreci dinamik olarak sorgulanmaktadır. Goodwin modeli ilginç denge özelliklerine sahiptir. Model *"...işgücüne katılımları soğurmaya yetecek büyüklükte sabit bir büyüme hızı ve istihdamı sürdürebilecek sabit bir kar oranına sahiptir... Goodwin temel olarak artık değer ve benzeri gereçleri kullanmadan Marx'ın devrevi dalgalanmasını matematiksel olarak formüle edilebileceğini göstermiştir. Ücretler ve karlar ulusal gelirin iki payıdır; emek ve sermaye bunun üzerinde mücadele eden iki talep sahibidir. Ne var ki, bunların mücadelesi karşılıklıdır aynı zamanda karşılıklı bağımlılıklarını kabul eder. Goodwin'in önerdiği matematiksel formülasyon sabit uzunlukta ve sabit büyüklükte devrevi dalgalanmalar üretir"* (Desai, 2011: 106-107).

Bu makalenin temel teorik amacı Goodwin konjonktür süresinin nasıl hesaplandığını göstermektedir. Konjonktürün canlanma ve daralma açısından sürelerinin hesaplanması politika ve iktisat açısından kısacası politik iktisat açısından önemlidir. Çoğu zaman ekonominin (toplumun) nereye gittiğini anlamak isteyen iktisatçılar miyopik bir bakış açısı ile sadece birkaç yılın büyüme, yatırım verilerine bakarak siyasal değerlendirmeler yaparlar. Kapitalistlerin gelirden aldığı pay veya yatırımların gelir içindeki

payları ile ilgili birkaç yıllık verilerin gelişimine bakarak siyasal çıkarımlar yapmak yanıltıcı olabilir. Konjonktür süresinin tamamını dikkate alarak siyasal çıkarımlar yapmak daha sağlıklı bir yoldur. Özelde de Türkiye’de on dört yıldır iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi’nin elde ettiği seçim başarılarını analiz ederken birkaç yıllık ve birkaç makro ekonomik veri yerine, bu verileri ekonomik konjonktürün tamamına bakarak değerlendirmek gerekmektedir. Türkiye ekonomisinde sermaye birikimi açısından kapitalistlerin gelirden aldığı payın ne kadarlık bir konjonktür süresine sahip olduğunu hesaplamak gerekmektedir. Makalenin temel amacı da Goodwin konjonktürünün süresini Türkiye ekonomisi için hesaplamak ve sermaye biçim/büyüklüğü ile ekonomik konjonktür süresi arasındaki ilişkiyi göstermek, bu bağlamda bazı siyasal ve ekonomik değerlendirmeler yapmaktır.

1. Goodwin Modelinin Varsayımları ve Goodwin Konjonktürünün (Dalgasının) Süresinin (Periyodunun) Hesaplanması

Marx’a göre değer ve karın kaynağı canlı emektir. Gerek mutlak gerekse nisbi sömürü karın ve birikimin kaynağıdır. Nisbi sömürdeki gelişme üretimden canlı emeği kovduğu için kar oranlarının düşmesi ve krizlerin giderek büyümesi kaçınılmazdır (Marx, 2012a: 215-218; 390-391 ve 604-605). Richard Goodwin Marx’ın iki sınıfının davranışlarını birer diferansiyel denkleme (modele) dönüştürmek suretiyle dinamik bir çözümleme yaparak Marx’tan farklı sonuçlar elde eder (Desai, 2011: 106-107). *Goodwin’e göre kar oranlarının sürekli düşmesi mümkün değildir ve iş çevrimine (konjontüre) tabidir. Kar oranı konjontüre göre yukarı ve aşağıya doğru dalgalansa bile konjontürün genelinde sabittir. Dolayısıyla model Marx’ın krizlerin giderek daha sık ve büyük dalgalanmalar şeklinde ortaya çıkacak önermesini kabul etmez.* Şimdi modelin bu sonuçlarını görmek için gerekli varsayımları yazarak modeli tanıtalım. Modelimiz (Harvie, 2000: 349-376), (Weber, 2005: 1-28), (Desai ve diğerleri, 2003: 1-14) çalışmalarına ve aşağıdaki temel varsayımlara dayanmaktadır:

- 1- Teknik gelişme veri veya dışsaldır.
- 2- İşgücünün büyüme hızı veridir.
- 3- İki üretim faktörü vardır: Sermaye ve emek.
- 4- Bütün değişkenler reeldir.
- 5- Ücretlerin tamamı tüketilir, karın tamamı da yatırıma gider.
- 6- Sermaye çıktı oranı sabittir.
- 7- Ekonomi tam istihdama yaklaştıkça reel ücretler artar.

Modeldeki değişkenlerle ilgili kısaltmalar şunlardır: (a) işçi başına çıktı miktarını göstermektedir. İşçi başına çıktı (α) oranında artmaktadır. (α) işgücü verimliliğindeki artış hızıdır. (n) emek gücünü göstermekte, nüfus artışı da (β) oranında artmaktadır. (σ) sermaye çıktı (hasıla) oranını, (q) reel çıktı (hasıla) miktarını, (k) sermaye stokunu, (I) istihdam düzeyini, (w) reel

ücreti, (v) istihdam oranını ve (u) da işçilerin milli gelirden aldığı payı göstermektedir. Özetlenirse, $\sigma = k/q$, $l = q/a$, $u = lw/q = w/a$, $v = l/n$.

Kapitalist ve işçilerin davranışlarını basit birer denklemlerle tanımlanabilir. Kapitalistler bütün karlarını tasarruf ederek birikim için yeniden yatırmaktadırlar. Bakınız (1) nolu denklem.

$$\dot{k} = (1 - u)q \quad (1)$$

İşçilerde ücretlerinin tamamını harcamaktadır. Ücretlerde Phillips eğrisindeki gibi belirlenmektedir. İstihdam düzeyi ile ücretler arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Bakınız (2) nolu denklem.

$$\frac{\dot{w}}{w} = -\gamma + \rho v \quad (2)$$

İşçilerin gelirden aldığı pay $u = \frac{lw}{q}$ olduğuna göre (1) nolu denklem, (3) nolu denklemde yerine konularak yeniden yazılabilir. (3) nolu denkleme göre kapitalistlerin birikim hızıyla (kar oranı) işçilerin gelirden aldığı pay arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

$$\dot{k} = \left(1 - \frac{w}{a}\right)q \quad (3)$$

Sermaye çıktı oranının optimum değeri sorgulanarak, karlılık oranı ile çıktı büyüme oranının birbirine eşit olduğu gösterilebilir. Bakınız (4) nolu denklem.

$$\frac{d(k/q)}{dt} = 0, \quad \frac{d(k/q)}{dt} = \frac{\left(\frac{dk}{dt}\right)q - \frac{dq}{dt}k}{q^2} = 0, \quad \frac{\left(\frac{dk}{dt}\right)q}{q^2} = \frac{\frac{dq}{dt}k}{q^2}$$
$$\frac{dq}{dt} = \dot{q} \quad \text{ve} \quad \frac{dk}{dt} = \dot{k} \quad \text{olarak kısaltılırsa} \quad \frac{kq}{q^2} = \frac{\dot{q}k}{q^2}, \quad \frac{\dot{k}}{k} = \frac{\dot{q}q^2}{qq^2}, \quad \frac{\dot{k}}{k} = \frac{\dot{q}}{q} \quad (4)$$

(3) nolu denklemin her iki tarafı “k” ya bölünür ve (3) nolu denklemden faydalanılarak birikim dinamiklerini veren bir denklem (5) elde edilebilir.

$$\frac{\dot{k}}{k} = \frac{\dot{q}}{q} = \frac{\left(1 - \frac{w}{a}\right)}{\sigma} \quad (5)$$

İşgücü verimliliği $a = q/l$ dinamik olarak aşağıdaki (7) nolu denklemdeki gibi yazılabilir.

$$\frac{\dot{a}}{a} = \frac{\dot{q}}{q} - \frac{\dot{l}}{l} \quad (6)$$

$$\frac{\dot{a}}{a} = \alpha \text{ olduğuna göre}$$

$$\alpha = \frac{\dot{q}}{q} - \frac{\dot{l}}{l} \rightarrow \frac{\dot{l}}{l} = \frac{\dot{q}}{q} - \alpha = \frac{(1-w)}{\sigma} - \alpha = \frac{(1-u)}{\sigma} - \alpha \quad (7)$$

Emek arzı da $\frac{\dot{n}}{n} = \beta$ oranında artmakta ve istihdam düzeyinin de $v = l/n$ ilişkisine göre belirlenmektedir. Bu tanımlanan oranlar işgücünün istihdam dinamiklerini veren türevsel denklemlere dönüştürülebilir ve aşağıdaki gibi yazılabilir.

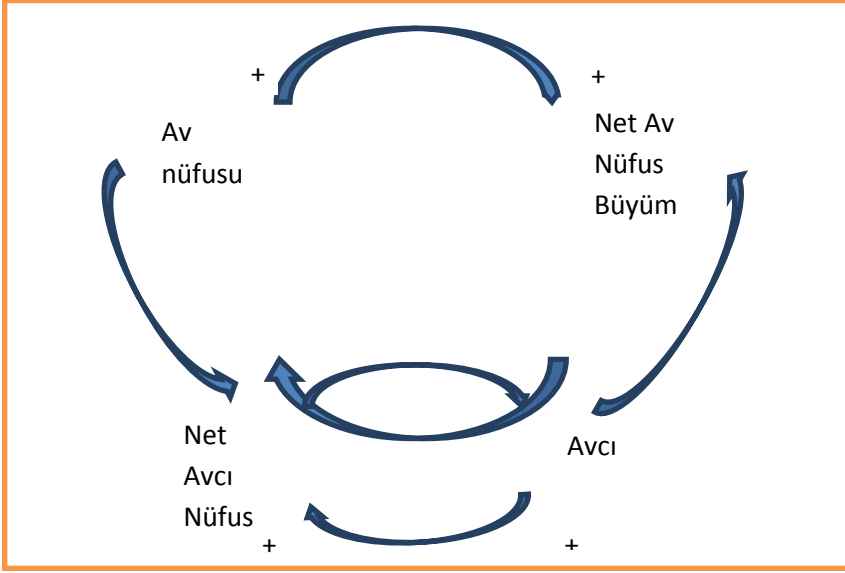
$$\frac{\dot{v}}{v} = \frac{\dot{l}}{l} - \frac{\dot{n}}{n} = \frac{(1-u)}{\sigma} - \alpha - \beta, \quad \frac{\dot{v}}{v} = \frac{(1-u)}{\sigma} - (\alpha + \beta),$$
$$\dot{v} = \left[\frac{(1-u)}{\sigma} - (\alpha + \beta) \right] v \quad (8)$$

(8) nolu denklem Goodwin modelinin ilk dinamik denklemdir. Diğer dinamik denklem de işgücünün gelirden aldığı payı tanımlayan denklemdir. Diğer denklem $u = w/a$ tanımı dinamize edilerek (9) nolu denklemdeki gibi yazılabilir:

$$\frac{\dot{u}}{u} = \frac{\dot{w}}{w} - \frac{\dot{a}}{a} = -\gamma + \rho v - \alpha, \quad \dot{u} = [-(\gamma + \alpha) + \rho v]u \quad (9)$$

(8) ve (9) nolu denklemler Lotka-Volterra'nin av/avcı denklemdir. (9) nolu denklem avcı denklemdir. (u) ya avcı, (v) ye de bir süreliğine av olarak bakılarak iki denklem şu şekilde açıklanabilir. (9) nolu denklemdeki $-(\gamma + \alpha)$ terimi av olmadığı durumda avcının yok olma hızıdır. (ρv) terimi de avcının av olması durumunda hangi hızda artacağını göstermektedir. (8) nolu denklemdeki $\frac{(1-u)}{\sigma}$ terimi de avcı durumuna göre avın gelişimini belirlemektedir. Diğer terimlerde avcı olmadığı durumda av nüfusunun gelişimini göstermektedir. Bu denklemler yardımıyla av ve avcı nüfusunu verecek çözümler veya bu değişkenlerin zaman patikası yazılabilir. Başlangıç koşulları (v_0, u_0) verilmek kaydıyla (u)'nun ve (v)'nin zaman patikası: $v = f(u, t)$ ve $u = f(v, t)$. Bu av ve avcı arasındaki ilişki basit bir döngüye neden olur. Şekil 1'de de bu döngü tasvir edilmektedir:

Şekil 1: Av ve Avcı İlişkisi

Kaynak: Weber, 2005: 1-28.

(8) ve (9) nolu denklemlerin çözümleme süreci iki aşamada yapılabilir. Birinci aşamada uzun dönem denge değerleri araştırılır. İkinci aşamada denklemlerin kökleri yardımıyla sistem istikrar ve istikrarsızlığı dinamik açılarından sorgulanabilir.

Uzun dönem işgücünün ve istihdam düzeyinin denge değerleri varsa $u^* = k$ ve $v^* = z$ varsayımlarından faydalanarak hesaplanabilir. (8) ve (9) nolu denklemdeki bu değişkenlerin değişimini ifade eden türevleri uzun dönem çözümlemesi için $\dot{u} = 0$ ve $\dot{v} = 0$ olmalıdır. Buna göre çözümleme yapılır.

$$0 = -(\gamma + \alpha) + \rho v ; \quad v^* = \frac{\gamma + \alpha}{\rho} \quad (10)$$

$$0 = \left[\frac{(1-u)}{\sigma} - (\alpha + \beta) \right] ; \quad u^* = 1 - (\alpha + \beta)\sigma \quad (11)$$

(11) nolu denkleme göre işgücünün milli gelirden aldığı payın pozitif olabilmesi için $(\alpha + \beta)\sigma < 1$ veya $\frac{1}{\sigma} > (\alpha + \beta)$ koşulunun çözümleme için konulması gerekir. Emek verimliliği ile emek arzı artışının toplamının sermaye verimliliğinde küçük olması gerekir.

(8) ve (9) nolu denklem sisteminin köklerini bularak dinamik açıdan değerlendirme yapılabilir. Gerek ücretlerin gelirden aldığı payın gerekse istihdam düzeyindeki değişmelerin nasıl değiştiğini bulabilmek için her iki

büyüküğün de uzun dönem denge değerlerinden cari değerlerinin saptığını varsaymak gerekir. Buna göre $U = u - u^*$ ve $V = v - v^*$. (9) nolu denklem aşağıdaki gibi yeniden yazılabilir:

$$\dot{u} = -(\alpha + \beta) \frac{\rho}{\sigma} u + \rho v u \quad \text{ve} \quad v^* = \frac{\gamma + \alpha}{\rho} \quad \text{olduğundan}$$

$$\dot{u} = -\rho v^* u + \rho v u, \quad \dot{u} = \rho(v^* - v)u \quad \text{veya} \quad \dot{u} = \rho(V)u$$

$$u = U + u^* \quad \text{olduğundan}$$

$$\dot{u} = \rho(V)(U + u^*)$$

$$u^* = 1 - (\alpha + \beta)\sigma \quad \text{ve} \quad \dot{U} = \dot{u} \quad \text{olduğundan}$$

$$\dot{U} = \dot{u} = \rho V(U + [1 - (\alpha + \beta)\sigma]) = F^1(U, V) \quad (12)$$

Benzer bir dönüşüm (8) nolu denklem için yapılabilir.

$$\dot{v} = \frac{(1-u)}{\sigma} v - (\alpha + \beta) \frac{\sigma}{\sigma} v \quad \text{veya} \quad \dot{v} = \frac{1}{\sigma}(v - uv - (\alpha + \beta)\sigma v)$$

$$\dot{v} = \frac{1}{\sigma}([1 - (\alpha + \beta)\sigma]v - uv)$$

$$u^* = 1 - (\alpha + \beta)\sigma \quad \text{olduğundan,}$$

$$\dot{v} = \frac{1}{\sigma}(u^* v - uv) \quad \text{veya} \quad \dot{v} = \frac{1}{\sigma}(u^* - u)v = -\frac{1}{\sigma}(u - u^*)v = -\frac{1}{\sigma}Uv = -\frac{1}{\sigma}U(V + v^*)$$

$$v^* = \frac{\gamma + \alpha}{\rho} \quad \text{olduğundan,}$$

$$\dot{v} = -\frac{1}{\sigma}U \left(V + \frac{\gamma + \alpha}{\rho} \right) = F^2(U, V) \quad (13)$$

(12) ve (13) nolu denklemlerin doğrusallaştırılmış formül yardımıyla her bir denge noktasının lokal stabilite özelliklerini belirlemek için Jacobian matrisini dikkate almak gerekir. Bunun için $u=u^*$ ve $v=v^*$ noktalarında (12) ve (13) nolu denklemlerin doğrusallaştırılmış hali aşağıdaki matris formunda yazılabilir:

$$\begin{pmatrix} \dot{u} \\ \dot{v} \end{pmatrix} = \begin{bmatrix} F_U^1 & F_V^1 \\ F_U^2 & F_V^2 \end{bmatrix} \begin{pmatrix} U \\ V \end{pmatrix} \quad (14)$$

$$J = \begin{bmatrix} F_U^1 & F_V^1 \\ F_U^2 & F_V^2 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \rho V & \rho[1 - (\alpha + \beta)\sigma] \\ -\frac{\gamma + \alpha}{\sigma\rho} & -\frac{1}{\sigma}U \end{bmatrix} \quad \text{ve} \quad U = u - u^* = 0, \quad V = v - v^* = 0 \quad \text{ise}$$

$$J = \begin{bmatrix} 0 & \rho[1 - (\alpha + \beta)\sigma] \\ -\frac{\gamma + \alpha}{\sigma\rho} & 0 \end{bmatrix} \quad (15)$$

Jacobian determinanti kullanılarak da Goodwin modelinin karakteristik kökleri elde edilebilir.

$$|J - rI| = \begin{vmatrix} -r & \rho[1 - (\alpha + \beta)\sigma] \\ -\frac{\gamma + \alpha}{\sigma\rho} & -r \end{vmatrix} = 0 \quad (15),$$

$$r^2 + \left(\frac{\gamma + \alpha}{\sigma\rho}\right)(\rho[1 - (\alpha + \beta)\sigma]) = 0 \quad (16)$$

(16) nolu denklem ikinci dereceden bir denklemdir. $\left(\frac{\gamma + \alpha}{\sigma\rho}\right)(\rho[1 - (\alpha + \beta)\sigma])$ ifadesi pozitif ve kare kökün içerisinde negatif olduğu için iki sanal kökü bulunmaktadır.

$$r_{1,2} = \sqrt{-\left\{\left(\frac{\gamma + \alpha}{\sigma\rho}\right)(\rho[1 - (\alpha + \beta)\sigma])\right\}} \quad \text{ve} \quad \sqrt{-1} = i, \quad r_{1,2} = \sqrt{\left\{\left(\frac{\gamma + \alpha}{\sigma\rho}\right)(\rho[1 - (\alpha + \beta)\sigma])\right\}}i \quad (17)$$

(17) nolu denklemdeki kökleri kullanarak (uv) uzayında (u*,v*) merkezli kapalı sonsuz tane döngü (konjunktür) (başlangıç koşullarına bağlı olarak) çözümü yazılabilir. Bu çalışmada Goodwin döngülerinin (cycles) süresi hesaplanmak istendiğinde köklerin radyan cinsinden eşitleri yazılabilir: $rt = 2\pi$. Bu eşitlikten döngünün (konjunktürün) süresi hesaplanır: $t = 2\pi/r$ dir.

$$t = \frac{2\pi}{\sqrt{\left\{\left(\frac{\gamma + \alpha}{\sigma\rho}\right)(\rho[1 - (\alpha + \beta)\sigma])\right\}}} = \frac{2\pi}{\sqrt{(\alpha + \gamma)\left(\frac{1}{\sigma} - (\alpha + \beta)\right)}} \quad (18)$$

Goodwin konjunktürünün süresi dört parametreye bağlıdır: (σ) sermaye hasıla katsayısına, (α) işgücü verimliliğindeki değişmeye, (γ) Phillips eğrisinin dikey eksenindeki kesim noktasına ve (β) nüfus artış hızına bağlıdır.

2. Türkiye'de Goodwin Dalgasının Süresi (Periyodu)

(18) nolu denklemdeki (σ) sermaye hasıla katsayısı, (α) işgücü verimliliğindeki değişme, (γ) Phillips eğrisinin dikey eksenindeki kesim noktası ve (β) nüfus artış hızı katsayıları 2000'li yıllarda Türkiye ekonomisi için tahmin edilerek, konjunktür süresi (periyodu) hesaplanabilir. Bu katsayılardan özellikle sermaye hasıla katsayısını (σ) tahmin etmek teorik ve pratik açısından ciddi bir zorluktur. Ekonomideki/toplumdaki (özelde de Türkiye ekonomisinde) sermaye stokunu hesaplamayı zorlaştıran en önemli faktör, neyin sermaye olup, neyin olmadığına iktisat teorisinde çok karmaşık, çok boyutlu ve çok önemli bir tartışma konusu olmasıdır. Örneğin

Marx'ta sermaye nesne olarak değil de toplumsal ilişki olarak tanımlanmakta, sermayenin nesne olarak kavramsallaştırılması kabul edilmemektedir (Marx, 2012: 543-560). En azından bu makalede birikim açısından sermayenin nesneleştiği kabul edilerek sermaye stokunun hesaplanabilir olduğu varsayılmaktadır. Bu konu oldukça tartışmalı olsa da sermaye stokunu hesaplayan (özelde de Türkiye için) birçok çalışma bulunmaktadır. Türkiye'de sermaye stokunu hesaplayan çalışmalardan biri de Saygılı ve Cihan'ın (2008) çalışmasıdır. Genelde bu hesaplamada hem makine teçhizat hem de konut stoku, sermaye stoku hesaplamasında dikkate alınmaktadır. Fakat makine ile konut stokunun birbirini ayırıştırarak yapılan hesaplamalarda Türkiye'deki konjonktür süresini yansıtmaya derecesi düşük olacaktır. Sermayenin beşeri ve sosyal tarafını hesaplamak daha da güçtür. Bütün bunlara rağmen Demircioğlu'na göre 2002-2012 yılları arasında "Türkiye'deki yapı stoku (konut, işyeri, okul veya hastane yapıları; endüstriyel veya ticari tesislerin binaları; yollar; köprüler vb.) çok yaklaşık değer olarak GSYH'nın bir buçuk katı, makine teçhizat stoku ise yarısı civarında tahmin edilmiştir" (Demircioğlu, 2012: 1-12). Dolayısıyla Demircioğlu'nun hesaplamasının AKP dönemini de kapsadığını dikkate alınarak sermaye hasıla katsayısı Türkiye için $\sigma=2$ olarak tahmin edilmiş veya hesaplanmıştır. Aynı çalışmaya göre eğer sadece makine teçhizatı dikkate alarak sermaye/ hasıla katsayısı ele alınırsa $\sigma=0,5$ olarak hesaplanmaktadır.

Konjonktür süresini hesaplamak için ihtiyaç duyulan diğer bir katsayı da işgücü verimliliğidir (α). İşgücü verimliliği birim işçi başına düşen çıktı miktarıdır. İşgücü verimlilik hesaplamalarında işgücü başına düşen üretim (endeksi) ile işçi girdi endeksi orantılanmaktadır. Balkan ve Suiçmez'in (2014) yaptığı hesaplara göre 2005-2014 yılları arasında Türkiye'de işgücü verimliliği yıllık ortalama olarak $\alpha =0,016$ oranında artmaktadır.

(2) nolu denklemdeki Phillips eğrisinin değişim formunda bir denklem olduğu hatırlanırsa, dikey eksene kesim noktası olan (γ) değerinin istihdam düzeyinin değişmediği durumlarda ücretlerdeki değişimi gösterdiği söylenebilir. Bundan sonra (γ) parametresi için Phillips sabiti isimlendirilmesi kullanılacaktır. Aşağıda 2007-2015 döneminde ücret değişimi ve istihdam verilerinden faydalanarak basit bir regresyon koşulmuş ve (γ) değeri tahmin edilmiştir. Türkiye'deki ücret verilerindeki eksiklikler dikkate alındığında daha uzun bir veri aralığında regresyon yapılması gerekliliği tartışması da anlamsız bir tartışmadır.

Tablo 1: Türkiye’de Ücretler ve İstihdam Oranı

	Ücret İndeksi	İstihdam Oranı	Ücret Değişim Oranı
2007	74,2	40,35	
2008	82,7	40,41	12,4
2009	91,1	39,8	7,6
2010	100,0	41,34	9,4
2011	109,3	43,05	11,1
2012	121,9	43,58	10,1
2013	136,9	43,98	13,3
2014	152,5	45,46	10,0
2015	173,0	46	12,0

Kaynak: TÜİK ve TCMB.

Bu çerçevede $\dot{U}cret\ Değişim = -\gamma + \rho$ istihdam oranı olarak tanımlanan Phillips eğrisi tahmini aşağıdaki gibidir:

$$\dot{U}cret\ Değişimi = -3,77 + 0,33\dot{I}stihdam\ Oranı$$

Goodwin konjonktür süresini (periyodunu) hesaplamak için gerekli olan Phillips sabiti $\gamma = \%3,77$ 'dir. Konjonktür süresini hesaplamak için gerekli olan son parametre (β) nüfus artış hızıdır. Türkiye İstatistik Kurumu'na (TÜİK) göre 2010-2015 döneminde Türkiye'deki yıllık nüfus artış oranı $\%1,3$ 'tür. Bu bilgilerin ışığında makine ve teçhizata dayanan sermaye hasıla katsayına göre Goodwin konjonktür dalgasının süresini 2000'li yıllar için hesaplamak için gerekli olan bütün parametreler (19) nolu denklemde bir araya getirilmiştir.

$$t = \frac{2\pi}{\sqrt{(\alpha+\gamma)(\frac{1}{\sigma}-(\alpha+\beta))}} = \frac{2 \times 3,14}{\sqrt{(0,016+0,037)(\frac{1}{0,5}-(0,016+0,013))}} = \frac{6,28}{0,32} =$$

$$19,6 \sim 20 \text{ yıl} \quad (19)$$

Türkiye ekonomisi için 2000'li yıllarda konjonktür dalgasının süresi 20 yıldır. Bu hesaplamaya göre sermaye stoku makine teçhizat olarak hesaplanırsa, kapitalist karlarda/yatırımlarda ilk on yıllık canlanma (2012 yılına kadar) sürecini diğer bir on yıllık daralma süreci izlemektedir. Goodwin modelindeki (4) nolu denkleme dayanarak kapitalistlerin gelirden

aldığı payı, yani makro karlılık oranı $\dot{k}/q$ olarak tanımlanabilir: ($\dot{k}$) değişkeni brüt yatırımları (özel ve kamu sektörü makine/teçhizat yatırımlarını kapsamaktadır), (q) da çıktı düzeyini (GSYH) göstermektedir. Bu verilere göre tanımlanmış, kapitalistlerin gelirden aldıkları paylarla ilgili verilere bakılarak Türkiye için hesaplanan Goodwin konjonktür dalgasının süresi kısmen konfirme edilebilir. Eğer Şekil 2'deki gibi 2001 krizi bir dip nokta kabule edilirse² (ki Türk Cumhuriyet tarihinin en büyük krizi olarak kayda geçti), 20 yıllık Goodwin konjonktür dalgasının canlanma süresi 2001'den başlayıp 2011 yılına kadar devam edecektir (Şekil 2'deki düz mavi çizgi). Gerçekten sanayi sektöründeki katma değer artışları Türkiye sanayisi için incelendiğinde 2002-2010 yılları arasında %190 ki bu sanayide karların arttığı bir göstergesidir (Terzioğlu&Dişbudak, 2012). Modelin karlılık oranı ile ilgili konjonktür öngörüsü fiili karlılık oranı tarafından da desteklenmektedir. Baklavalı mavi çizgi ile kesikli mavi çizgi birbiri ile uyumludur. Ancak doğrulanması zor olan, konjonktürün diğer kalan yarısı yani 2012-2022 arasındaki yıllarda yatırım/karların GSYH oranının daralma yaşanıp yaşanmayacağı veya kapitalistlerin gelirden aldıkları payın azalıp azalmayacağına kısacası kar oranlarının düşüp düşmeyeceğinin doğrulanmasıdır. Modelin bu çıkarımını sadece zaman test edebilir.

Goodwin modeline dayanarak Türkiye ekonomisi için hesaplanan konjonktür süresinin bir eksikliği de hesaplamanın sadece makine/teçhizat yatırımlarına göre tanımlanan sermaye stokuna bağlı olmasıdır. Türkiye ekonomisindeki gayrimenkul sektörünün ağırlığını dikkate alarak sermaye hasıla katsayısı dikkate alınmalıdır. Demircioğlu'nun hesaplarına göre gayrimenkulü de dikkate alarak hesaplanan sermaye hasıla katsayısı 2'dir. Doğal olarak yeni hesaplama göre Goodwin konjonktür dalgasının süresi değişecektir³.

$$t = \frac{2\pi}{\sqrt{(\alpha+\gamma)\left(\frac{1}{\sigma} - (\alpha+\beta)\right)}} = \frac{2 \times 3,14}{\sqrt{(0,016+0,037)\left(\frac{1}{2} - (0,016+0,013)\right)}} = \frac{6,28}{0,16} = 39,25 \cong 39 \text{ yıl} \quad (20)$$

Konjonktür süresi 39 yıl ise yarısı canlanma süresi olarak $19,5 \cong 20$ yıl hesaplanabilir (Şekil 2'deki kesikli ve kırmızı çizgi). Dolayısıyla 2001 yılı kriz ve dolayısıyla dip kabul edilirse 2021'e kadar süren bir canlanma

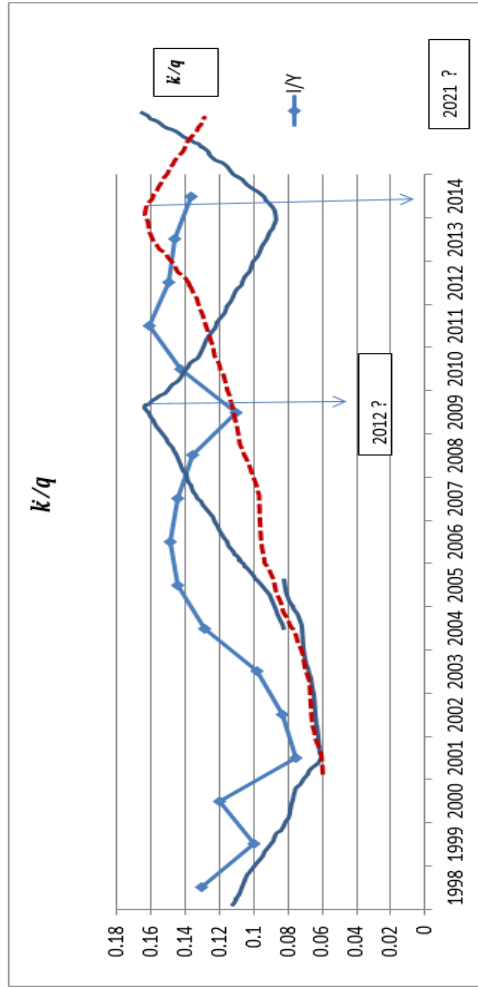
---

²“Türkiye'nin değişimindeki en önemli dönüm noktalarından birisi de 2001 yılında yaşanan büyük ekonomik krizdir. Türkiye, 2001 krizi sonucunda GSYH'sının dörtte birini kaybetti. On binlerce insan işsiz kaldı, 2000 yılında yüzde 6,5 olan işsizlik oranı 2002'de yüzde 10,3'e tırmandı, işini kaybetmeyenlerin geliri düştü, ücretleri azaldılar, işlerini de kaybetmemek için seslerini çıkaramadı, pek çok insan bankalara olan kredi borçlarını ödeyemedi, binlerce işyeri kapandı, insanlar korktular, sindiler, aç kaldılar. Ve sonuçta fedakârlıklara razı hale geldiler” (Eğilmez, 2016).

³Goodwin dalgalarındaki değişimin nedenleri için bkz. Stockhammer and Michell (2014).

bekleyebiliriz. Yaklaşık 40 yıllık bir dalga büyüklüğü iktisadi açıdan uzun bir dalgadır. Bu noktada farklı sermaye birikim düzeylerine bağlı olarak farklı dalga sürelerinin ortaya çıkması Kondratieff'in uzun dönem dalga kavramını da hatırlatmaktadır. Kondratieff, kapitalizm ortalama 50 yıllık uzun dönem dalgalarının bulunduğunu ve bu dalgaların teknoloji, savaş, yeni pazar ve parasal dönüşüm gibi faktörlerce bağlansa bile bu gelişmelerin de kapitalizme içsel olduğunu iddia etmektedir (Kondratieff, 1926)⁴.

Şekil 2: Türkiye'de Kapitalistlerin Gelirden Aldığı Pay ve Goodwin Konjonktürü

Kaynak: Tarafımdan hazırlanmıştır.

⁴Ekonomik dalgalanmaların %7' ini dışsal teknolojik şoklara bağlayan görüşlerde bulunmaktadır. Bakınız Finn Kayland, Edward Prescott, (1991), "Hours and Employment Variation in Business Cycle Theory", Economic Theory, 1: 63-81.

Farklı sermaye hasıla katsayısı veya farklı sermaye biçimleri için konjonktür süresi değişmektedir. İktisat teorisi açısından firavunların neden piramit yaptıkları ortaya çıkmaktadır. Toplumdaki sermaye stoku büyüdükçe konjonktür süresi uzamaktadır (Keynes, 1936). İktisat teorisi açısından ilgi çekici olan bu sonuç politik iktisat açısından, özellikle Türk siyasal hayatı için daha da ilginçtir. “Hiçbir konu tek bir değişkene indirgenebilecek kadar basit değildir. Ama 2001 krizinin yarattığı sonuçlar AKP’ye iktidar yollarını açan en önemli değişkenlerden birisi gibi görünmektedir. Bu iddiamı seçimlerden sonra yapılan anketlerin sonuçları da doğrulamaktadır. Çünkü insanlar AKP’ye oy verme nedenleri arasında en çok ekonomik nedenleri işaretlemişlerdir... Bunun yanında... 2001 krizinin bir başka önemli ekonomik etkisi de Türkiye’nin büyüme modelini değiştirmesidir⁵. Türkiye, bu krize kadar bütçe açığı veren, kamu kesimini borçlandıran bir büyüme modeli uyguluyordu. Krizden sonra, iktidarın AKP’ye geçmesiyle birlikte Türkiye, bütçe açığı yerine cari açık veren, kamu kesimi yerine özel kesimi borçlandıran yeni büyüme modeline geçiş yaptı” (Eğilmez, 2016). Dünyadaki likidite bolluğu da şirketlerin yurtdışından borçlanma imkanını arttırdı. Bu sürede Türkiye’nin sermaye stoku hem makine teçhizat hem de gayrimenkul stoku olarak büyüdü. Özellikle 2005 yılından itibaren reel faizlerin düşmesi ile beraber konut piyasası Türkiye’de hızlı bir şekilde gelişim göstermiştir (Büyükduman, 2012: 143-157). Dolayısıyla Türkiye’de sermaye stokunun bileşenlerinden gayrimenkul sektörü dikkate alındığında konjonktürün süresi 39 yıla, canlanma açısından da süre yaklaşık 20 yıla çıkmaktadır. Türkiye’de konjonktürün yönü 2021’lere kadar yukarı yönlü olabilir. Eğer seçmenler için ekonominin önemli bir karar değişkeni olduğu ve modelin konjonktür süresinin doğru olduğu kabul edilirse, iktisatçıların (analizcilerin) sürekli kriz beklentisi veya birkaç yıllık makro ekonomik verilere bakarak iktidarın ekonomik olarak zayıfladığı dolayısıyla AKP’nin oy ve güç kaybetmesi ile ilgili beklentiler geliştirmeleri hatalı olabilir.

Sonuç

Bu makaledeki Goodwin konjonktür analizinden iki sonuç çıkmaktadır. Birincisi siyasi partilerin girdikleri seçimlerde gösterdikleri performansı değerlendirmek için birkaç yıllık büyüme verileri yerine, konjonktüre bir bütün olarak bakılmalıdır. 2001’de başlayan canlanma süreci 2021 yılına kadar devam ediyorsa, AKP’nin seçimlerden aldığı oylar da hesaplanan konjonktür süresiyle uyumludur. Modele göre yatırımların GSYH’ya oranı artmaya devam edecektir. Seçim sonuçlarına bakıldığında AKP 2002 seçimlerinde %34,8, 2007 seçimlerinde %46,5, 2011 seçimlerinde %49,3,

---

⁵Süslü ve Balmumcu’ya göre Türkiye ekonomisinde uzun vadeli büyüme stratejisi yerine kısa vadeli enflasyon açığı stratejisi izlenmesi, özel sektörün ekonomideki verimliliğini azaltmış, borçlanarak büyümeye neden olmuştur. Bu durum da kamu kesimi bütçe dengesini sağlarken özel kesimin tasarruf açığı yapmasına neden olmuştur (Süslü ve Balmumcu, 2015).

2015 seçimlerinde %40,8 oy alırken hemen ertesi aylarda yapılan seçimlerde de %49,2 oy almıştır. Konjonktürün yönü 2021 yılına kadar canlanma şeklinde devam ederse önümüzdeki seçimler de (2019 Genel Seçimleri) de bu oy oranının ekonomik nedenlerle değişeceğini beklemek gerçekçi olmayacaktır. Doğal olarak Goodwin modelinde konjonktörü belirleyen parametreler değiştiğinde (bu değişmelerin içsel ve dışsal olup olmadığını tartışmıyoruz) süre değişecektir. Örneğin Suriye kaynaklı göç ve nüfus artış hızının değişmesi, Türkiye ekonomisi için hayati olduğunu düşündüğümüz gayrimenkul piyasası ve bunun sermaye içindeki ağırlığı gibi faktörlerde meydana gelecek değişimler, siyasal şoklar, düzenlemeler vb. gelişmelerin sadece konjonktürün süresini değil iktidarı da etkileyeceği söylenebilir. Ancak bu değişiklikleri öngörebilmek mümkün değildir. Özellikle küresel ekonomiye ve siyasal süreçlere entegre olmuş Türkiye ekonomisi ve sermaye birikim süreci daha karışık bir hal almıştır⁶. Dünyadaki likidite/sermaye bolluğu, küresel siyasal ve ekonomik rekabet farklı birikim büyüklüklerine ve konjonktür sürelerine neden olabilir.

İkinci olarak bir ekonomide farklı konjonktür sürelerini belirleyen farklı sermaye biçim türleri/büyüklükleri vardır. Sermaye stoku büyüdükçe konjonktür süresi uzamaktadır. Türkiye için makine/teçhizata dayalı sermaye hasıla katsayısı 20 yıllık bir konjonktür süresine neden olurken, makine/teçhizat + gayrimenkul bileşiminden meydana gelen sermaye hasıla katsayısı süreyi 39,4 yıla çıkarmaktadır. Farklı sektörlerin farklı sermaye hasıla katsayıları, farklı konjonktür süreleri veya fazları yaratabilir. Bu farklı sektör fazları birbirini desteleyerek ekonomik canlanmayı uzatabileceği gibi birbirini nötrleyerek ekonomik canlanmayı kısaltabilir. Dolayısıyla AKP dönemini ekonomi politik açıdan anlamak ve değerlendirmek isteyen iktisatçılar ve sosyal bilimciler, birkaç sektör ve birkaç yıllık makro veri yerine, birçok sektörü gözlemlemek, bir araya getirmek özellikle toplam sermayenin büyüklüğünü doğru bir şekilde hesaplamak/tahmin etmek zorunda olduklarını görmeleri gerekmektedir.

---

⁶ Uzun dönem dalgalanmalar ve küresel gelişmeler için bkz Richard Rosecrance, (1987), Long Cycle Theory and International Relations”, *International Organization*, MIT Press, Vol:41, No:2, pp.283-301.

Kaynakça

- Balkan, D., Suişmez, H. (2015) Türkiye ve Dünya’da İşgücü Verimliliğinin Karşılaştırmalı Analizi, *Mülkiye İktisadi ve Sosyal Araştırmalar Merkezi Raporu*, No:13.
- Büyükduman, A. (2012) *Konut Balonu*, Scala Yayıncılık, İstanbul.
- Demircioğlu, U. (2012) Türkiye’de Sermaye Stoku ve Sermaye Hizmetleri Endeksi, *TCMB Ekonomi Notları*, Sayı: 2012-26, ss. 1-12.
- Desai, M. (2011) *Marx’ın İntikamı*, Çev. G. Özgür, Efil Yayınları, Ankara.
- Desai, M., Brian, H., Mosley, A., Pemberton, M. (2003) On An Inconsistency In The Goodwin Model Of The Growth Cycle, https://www.researchgate.net/publication/242077116_On_an_Inconsistency_in_the_GoodwinModel_of_the_Growth_Cycle, ss. 1-14, (Erişim Tarihi: 29.09.2016).
- Eğilmez, M. (2016) Türkiye’deki Değişimin Sosyo-ekonomik Analizi, <http://www.mahfiegilmez.com/2014/03/turkiyedeki-degisimin-sosyo-ekonomik.html>, (Erişim Tarihi: 15.09.2016).
- Goodwin, R. M. (1965) A Growth Cycle, <http://orion.math.iastate.edu/driessel/14Models/1967growth.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.06.2016).
- Harvie, D. (2000) Testing Goodwin: Growth Cycles In Ten OECD Countries, *Cambridge Journal of Economics*, 24, pp. 349–376.
- Kayland F., Prescott, E. (1991) Hours and Employment Variation in Business Cycle Theory, *Economic Theory*, 1:63-81.
- Keynes, J. M. (1936) *İstibdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, Çev. A. Baltacıgil, Minnetoğlu.
- Kondratieff, N. D. (2010) *İktisadi Yaşamın Uzun Dalgaları Irving Fischer ve Jonh M. Keynes Üzerine*, Çev. U. S. Akalın, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Marx, K. (2012) *Kapital II*, Çev. M. Selik ve N. Satılğan, Yordam Kitap, İstanbul.
- Rosecrance, R. (1987) Long Cycle Theory and International Relations, *International Organization*, MIT Press, Vol.41, No: 2, pp. 283-301.
- Saygılı, Ş., Cihan, C. (2008) Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamikleri: 1987-2007 Döneminde Büyümenin Kaynakları, Temel Sorunlar ve Potansiyel Büyüme Oranı, *TÜSLAD ve TCMB*.

- Stockhammer, E., Michell, J. (2014) Pseudo-Goodwin Cycles In A Minsky Model, *Post Keynesian Economics Study Group* Working Paper, No: 1405.
- Süslü, B., Balmumcu, Ö. (2015) Türkiye Ekonomisi İçin Tasarruf Açığı ve Para Politikası, *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, 11(25), ss. 1-15.
- Terzioğlu, M., Dişbudak, C. (2012) Krizlerin Türkiye Sanayi Sektörüne Etkilerinin Analizi: Sektörel Pay Yaklaşımı, <http://teacongress.org/papers2012/TERZIOGLU-DISBUDAK.pdf>, (Erişim Tarihi: 25.06.2016).
- Weber, L. (2005) A Contribution To Goodwin's Growth Cycle Model From A System Dynamics Perspective, <http://www.systemdynamics.org/conferences/2005/proceed/papers/WEBER196.pdf>, pp. 1-28, (Erişim Tarihi: 15.07.2016).

**Cohort Effect on Food Away From Home in Turkey:
A Double Hurdle Approach**

In Beloved Memory of Dr. MEHMET FATİH TRAŞ¹

Türkiye’de Ev Dışı Gıda Tüketiminde Kuşak Etkisi:
Double Hurdle Yaklaşımı

Dr. MEHMET FATİH TRAŞ’ın Değerli Anısına

Mehmet Fatih TRAŞ

Seda ŞENGÜL²

Recieved: 10.11.2016, Accepted: 30.04.2017, Published: 10.06.2017

Abstract

The objective of this study is to examine age, cohort and year effects on food away from home (FAFH) expenditure of Turkish households, employing double hurdle approach for the period of 2002-2005. Results show that both the decision to participate in FAFH market and the actual FAFH expenditure of Turkish households change according to cohort, age and time. It is determined that the households with younger household heads have higher probability to participate in the FAFH market than the households with older household heads. Cohort effects for younger generations, on the other hand, are positive and significant in FAFH market participation while they have significant but negative effect on FAFH expenditures. Cohort effects for probability of market participation of FAFH for older generations are found to be positive but statistically insignificant. The findings also indicate that year effects play a positive role in FAFH market participation and FAFH expenditures.

Keywords: *Food away from home, cohort effect, double hurdle, Turkey*

JEL Codes: *C33, D12*

Özet

Bu çalışmada 2002-2005 dönemi için Türkiye’de hanehalkı ev dışı gıda tüketimi üzerinde yaş, kuşak ve yıl etkileri ayrıştılarak Double Hurdle modeli ile incelenmiştir. Türkiye’de hanehalkı ev dışı gıda tüketimi için hem pazara katılım kararının ve hem de ev dışı gıda harcama kararının yaş, kuşak ve yıla bağlı olarak değiştiği saptanmıştır. Türkiye’de hanehalkı reisinin genç olduğu hanelerin, hanehalkı reisinin yaşlı olduğu hanelere göre ev dışı gıda tüketimi için piyasaya

---

¹Tragically, we lost Dr. Mehmet Fatih Traş on February 25, 2017, in spring of his life while this paper was under review for publication. He could not stand the world anymore.

² Çukurova University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Econometrics, Prof. Dr.

ssengul@cu.edu.tr

katılım olasılıklarının daha yüksek olduğunu belirlenmiştir. Bununla birlikte, kuşak etkisi ev dışı gıda tüketimi için pazara katılım olasılığı üzerinde genç kuşaklar için istatistiki olarak anlamlı ve pozitif etkili, ev dışı gıda harcaması eşitliğinde ise istatistiki olarak anlamlı olmakla birlikte negatif etkili olduğu görülmüştür. Yaşlı kuşaklar için ev dışı gıda tüketimine katılım olasılığı pozitif işaretli olmakla birlikte istatistiki olarak anlamsız bulunmuştur. Son olarak, yıllara bağlı olarak Türkiye’de hanehalkı ev dışı gıda tüketim piyasasına katılım ve tüketim düzeyi kararları pozitif yönde etkilenmektedir.

Anahtar kelimeler: *Ev dışı gıda tüketimi, kuşak etkisi, çift eşik modeli, Türkiye*

JEL Kodları: *C33, D12*

Introduction

In recent decades, economies of developing countries have enjoyed an impressive growth performance and this performance has generally had decisive consequences on people’s standard of living, such as higher women labor force participation, longer life expectancy, higher number of single-adult households, higher household income and diversification of household income sources in terms of women’s contributions. This change in social structure leads to new constraints over the inputs of household production and increases value and opportunity cost of time and subsequently creates an incentive for substituting food-away-from-home (FAFH) consumption as a compensation tool of time (Prochaska and Schrimper, 1973). Moreover, family’s increasing income also contributes to the incidence of FAFH consumption (Mutlu and Gracia, 2006). Adding all these effects together, newly adopted life style and socio-economic characteristics of households cause FAFH to be consumed more at every level of society ranging from households composed of nuclear family to households formed by single-adults (Byrne et al. 1996; Blisard, 2001).

Turkey is among countries exhibiting significant socio-demographical changes and forming “money-rich time-poor” individuals as a result of its economic growth performance. Indeed, FAFH consumption figures and its share in Turkish households’ expenditure allocations exhibit a dramatically increasing trend. In 1994 the ratio of household expenditure allocated to FAFH was 2.9% while the same ratio had increased to 5.2%, in 2009 (Turkstat, 2010). People in similar segments of society exhibit similar consumption patterns, as well, income and consumption levels tend to change with age. Young adulthoods eat out but reduce their FAFH as they get older (Drescher and Roosen, 2010; Zan and Fan, 2010). Preference of Turkish households changes also as a result of their life-cycle stages. Therefore, it is important to investigate determinants, dynamics and

household preferences of FAFH consumption according to life-cycle stages in Turkey.

FAFH consumption decision is also given a great deal of attention in literature from a variety of aspects and a number of potential determinants such as age, education, sex, income, wealth, household size, race and urbanization have been suggested (Byrne et al., 1996; Jensen and Yen, 1996; Mutlu and Gracia, 2006; Angulo et al., 2007; Bai et al., 2010). At a country level there have also been several studies focusing on the consumption on FAFH in Turkey (Bozođlu et al., 2013; Uzunođ et al., 2011; Akbay and Boz, 2005). But, no study has yet to considered cohort aspect of FAFH in Turkey. Nonetheless, a better understanding of FAFH consumption decision requires scrutinizing generational movements and age effect on consumption structures of households, because different generations are exposed to different economic environments and develops new consumption patterns in a rapidly changing economy. Cohort analysis is regarded as an appropriate tool in that respect, since it allows separating age, period and cohort effects (Deaton, 1997; Drescher and Roosen, 2010). Cohort is a unit that involves a group of individuals sharing the same characteristics that do not change from one survey to another (Deaton, 1985; Gardes et al., 2005). By means of cohorts, it is not possible to track the same individuals over re-sampling periods. However it is still possible to track the different individuals that have a common characteristic over time. While the age effect is referring to the impact of the age on consumption, year effect describes the impact of macro-economic conditions and historical events on consumption (Deaton, 1997; Harris and Blisard, 2000; Blisard, 2001; Kinsey and Wendt, 2007; Stewart and Blisard, 2008; Zan and Fan, 2010). Results of a cohort analysis can be particularly beneficial in determining for which specific groups a potential policy such as education programs has to be designed (Harris and Blisard, 2000; Norum, 2003; Zan and Fan, 2010). For this reason, in this study we attempt to examine the cohort, age and time effect on FAFH consumption in Turkey.

In Turkey, for the period 2002-2009 household budget surveys are available in cross-sectional manner. However, only the surveys conducted for the period 2002-2005 deliver information about the exact age of household head, rather than the age interval. Accordingly, we employ birth cohorts covering household head that share the same year of birth and form pseudo-panel-data by using four consecutive cross-section survey studies from 2002 to 2005, in order for the decomposition of age, cohort and time effects.

Household budget surveys may include zero responses regarding consumption of a specific commodity in a significant proportion, even though they provide a wide variety of information on socio-economic

characteristics of households. It is known that, given a data set that involves zero responses in great number, conducting an ordinary least squares procedure for the estimation of the parameters leads to biased empirical results (Amemiya, 1984). In order to avoid bias in the estimate of coefficients, limited dependent variable models are used as the main empirical strategy. To this end, we attempt to analyze both the determinants of market participation and expenditure decisions of FAFH in Turkey using double hurdle model suggested by Cragg(1971), taking the possible interaction between market participation and expenditure decisions into consideration.

The paper is organized as follows. Section 2 presents information on data used and about how the cohorts are formed. Section 3 summarizes the empirical model used. Section 4 presents the empirical results. The last section discusses the results and concludes.

1. Data and Variables

The data used in this study includes four independent household budget surveys, conducted by the TurkStat for the period 2002-2005, and cover a total of 52419 households. Each household budget survey is conducted by random sampling in that particular year (2002, 2005, etc.) Therefore, the panel data which were built upon are not a fixed set of households sampled across the years. Five-year age bands cohorts were used, depending on the age of the household head, following the studies Browning et al. (1985) and Aristei et al. (2008). The analysis is restricted to those households headed by individuals aged between 20 and 82. Hence, households whose heads' are younger than 20 and older than 82 are excluded from the sample. This trimming leads to a sample size of 51961 households which are allocated to 12 five-year cohorts. Household budget surveys are often characterized by a significant proportion of zero expenditure response on FAFH in Turkey. This fact necessitates the use of double hurdle model, in this study, for the consistency of the empirical results (Maddala, 1983).

The study uses household monthly expenditure on FAFH as the dependent variable, while the occupation, the sex, the marital status and the education level of household head included as independent variables in the model. Total household expenditure added both linearly and with a quadratic term into a model as independent variables to reflect better the shape of the Engel curve in FAFH in Turkey. Household size obtained from household budget survey conducted by TurkStat, on the other hand, was adjusted according to the OECD scale for taking into account the effect of economies of scale on the consumption. OECD measure, which is 1 for the reference person of the household, 0.5 for household member aged 14 and over, 0.3 for household members less than age 14, is used (TurkStat,

2011). The study includes both the adjust household size and square of adjusted household size by OECD scale as independent variables to capture whether there exists economies of scale on FAFH consumption in Turkey or not.

To obtain the age effect on FAFH consumption in Turkey, 13 dummies are constructed using the 5 year age intervals of household heads. Age1 refers the dummy variable for the household head between the ages of 20-24. Similarly, age2 refers the dummy variable for the household heads between the ages of 25-29, and so on. Age13 is created for household head aged between 80 and 82 and this category was taken a reference variable. To account for the time effect 4 dummies are used in the usual way. Any trends in the data can be arbitrarily attributed to either the year effect or to a combination of age and cohort effects. This leads us to drop one column from both the age and cohort matrices of dummy variables, and the first and second year dummy variables (see Aristei et al., 2008 for details). Moreover, first two dummies which created for years 2002 and 2003 were dropped from this study. Summary statistics and definitions of the variables are presented in Table 1. While 68.4% of the total sample was recorded positive expenditure on FAFH, 31.6% of total sample reported null expenditure on FAFH according to the average of all of cohorts. The household monthly expenditure on FAFH is 131.82 TL for total sample, but 1267.65 TL for positive observations. The household size with the value of 2.37, which is standardized according to the OECD scale, is similar for both total and positive samples.

Table 1. Variable Definitions and Descriptive Statistics

Dep. Variable	Definition	full sample		positive consumption	
		Mean	Std. dev.	Mean	Std. dev.
lnFAFH	Logarithm of monthly household expenditure on FAFH	2.124	1.822	3.103	1.347
Lnexp	log of total expenditure of household	6.407	0.669	6.556	0.635
Lnexpsqr	Logarithm of total expenditure square	41.502	8.697	43.39	8.498
Hsize	Household size	2.365	0.842	2.371	0.777
Hsizesqr	Household size squared	6.307	5.334	6.227	4.856
Educ	Equals 1 if household head is at least high school graduates, zero otherwise	0.260	0.438	0.308	0.461
Occupation	Equals 1, if household head is white collar, zero otherwise	0.449	0.497	0.530	0.499
Urban	Equals 1 if household head in urban area, zero otherwise	0.665	0.471	0.686	0.464
Marital	Equals 1 if household head is married, zero otherwise	0.892	0.310	0.913	0.281

Cohort Effect on Food Away From Home in Turkey: A Double Hur...

age1	Equals 1 if household head's age between 20-24, zero otherwise	0.012	0.109	0.012	0.112
age2	Equals 1 if household head's age between 25-29, zero otherwise	0.071	0.256	0.077	0.267
age3	Equals 1 if household head's age between 30-34, zero otherwise	0.118	0.323	0.128	0.334
age4	Equals 1 if household head's age between 35-39, zero otherwise	0.141	0.348	0.150	0.357
age5	Equals 1 if household head's age between 40-44, zero otherwise	0.146	0.353	0.157	0.364
age6	Equals 1 if household head's age between 45-49, zero otherwise	0.127	0.333	0.134	0.341
age7	Equals 1 if household head's age between 50-54, zero otherwise	0.115	0.319	0.117	0.322
age8	Equals 1 if household head's age between 55-59, zero otherwise	0.079	0.270	0.076	0.265
age9	Equals 1 if household head's age between 60-64, zero otherwise	0.064	0.245	0.054	0.227
age10	Equals 1 if household head's age between 65-69, zero otherwise	0.053	0.224	0.041	0.198
age11	Equals 1 if household head's age between 70-74, zero otherwise	0.045	0.208	0.031	0.175
age12	Equals 1 if household head's age between 75-79, zero otherwise	0.021	0.144	0.014	0.119
age13	Equals 1 if household head's age between 80-82, zero otherwise	0.004	0.066	0.002	0.050
year3	Equals 1 if the year is 2004, zero otherwise				
year4	Equals 1 if the year is 2005, zero otherwise				
sample size		51961		35563	

1.1. Cohort Definition and the Interpretation

The data in household budget survey in Turkey is collected on a monthly basis and provide a variety of socio-economic characteristics of the households. Since every year's data set is collected in a cross-sectional manner, surveys do not trace the same households during the survey period. Cohorts are commonly used to solve this problem. By birth cohorts, which are aimed to track individuals that have the same year of birth in common, it is possible to distinguish generational effects resulting from being the same age at different points in time. In this context, this study is created 12 birth cohorts on the basis of household head's year of birth and tracked these for consecutive four years. The youngest birth cohort consists of those who were born between 1978 and 1982 (aged between 20 and 24 in 2002), while the oldest one contains the households headed by individuals born between 1923 and 1927 (aged between 75-79 in 2002 and 78-82 in 2005, respectively).

All observation cells corresponding to each cohort and are given in Table 2. As can be seen, numbers of cells corresponding to each cohort are sufficient for further analysis, except for cohort 1 and cohort 12. Table 2

also reports percentage of positive FAFH consumption responses and provides a better insight about the cohort effects in the sample. As can be seen in the last column of Table 2, FAFH market participation ratios for the entire sample are much higher and stable for the first five cohorts, ranging between 74% and 76%. In the following cohorts this ratio substantially decreases from 73% to 45%. These differences between FAFH market participation ratios for all samples suggest the presence of cohort effect.

As a preliminary investigation we present monthly total expenditures of the households in Figure 1. To obtain Figure 1, we track 12 birth cohorts' average total expenditures against the age of household's head. As an example, cohort 1 on the furthest left of the graph covers individuals born between 1978 and 1982 (at the ages between 20 and 24 in 2002). Average total expenditure of this cohort is tracked for the ages between 20 and 27 and connected with a line. Since cohorts are created on five years age intervals and tracked for four consecutive years, each cohort overlaps three ages with its adjacent cohort. For example, cohort 1 overlaps with the cohort 2 in the ages of 25, 26 and 27 and cohort 2 with cohort 3 in 30, 31 and 32, and so on.

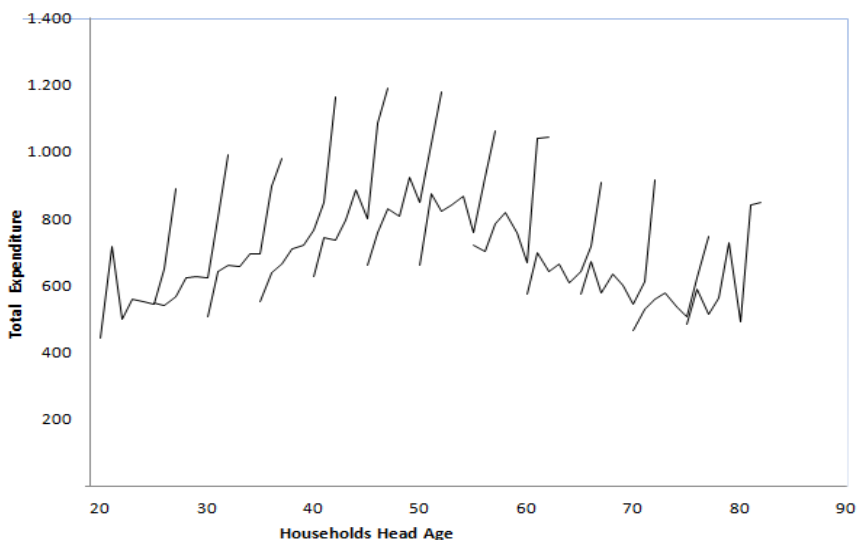
Table 2. Five-Years Cohorts Definition and Number of Household in each Cohort in each Year

	2004			2005			Total	
	Age	Num	Pos (%)	Age	Num	Pos %	Total	Pos (%)
	22-26	230	72	23-27	350	78	1291	74
	27-31	785	74	28-32	859	79	4661	76
	32-36	1105	74	33-37	1080	80	6478	75
	37-41	1256	74	38-42	1241	80	7757	75
	42-46	1162	75	43-47	1175	79	7251	76
	47-51	1077	72	48-52	1073	76	6478	73
	52-56	938	69	53-57	871	76	5588	71
	57-61	586	63	58-62	564	68	3822	65
	62-66	496	58	63-67	516	63	3279	59
	67-71	435	51	68-72	378	58	2650	52
	72-76	299	45	73-77	251	59	1851	49
	77-78	119	41	78-82	115	50	855	45

2002				2003			
Years of Birth	Age	Num	Pos %	Age	Num	Pos (%)	
1978-1982	20-24	157	75	21-25	554	70	
1973-1977	25-29	805	77	26-30	2212	73	
1968-1972	30-34	1209	76	31-35	3084	69	
1963-1967	35-39	1412	75	36-40	3848	69	
1958-1962	40-44	1347	78	41-45	3567	70	
1953-1957	45-49	1204	77	46-50	3124	68	
1948-1952	50-54	1040	74	51-55	2739	65	
1943-1947	55-59	694	71	56-60	1978	60	
1938-1942	60-64	583	60	61-65	1684	55	
1933-1937	65-69	459	53	66-70	1378	46	
1928-1932	70-74	360	47	71-75	941	46	
1923-1927	75-79	185	45	76-80	436	44	

Figure 1 shows that total expenditure behavior of Turkish households complies with life-cycle hypothesis, since it begins with an increasing trend in the early 20's (first five cohorts), reaches a peak in between 40 and 50 ages (cohort 6) and comes to an end with a declining pattern in the last six cohorts.

Figure 1. Average Total Expenditure by Age and Cohort

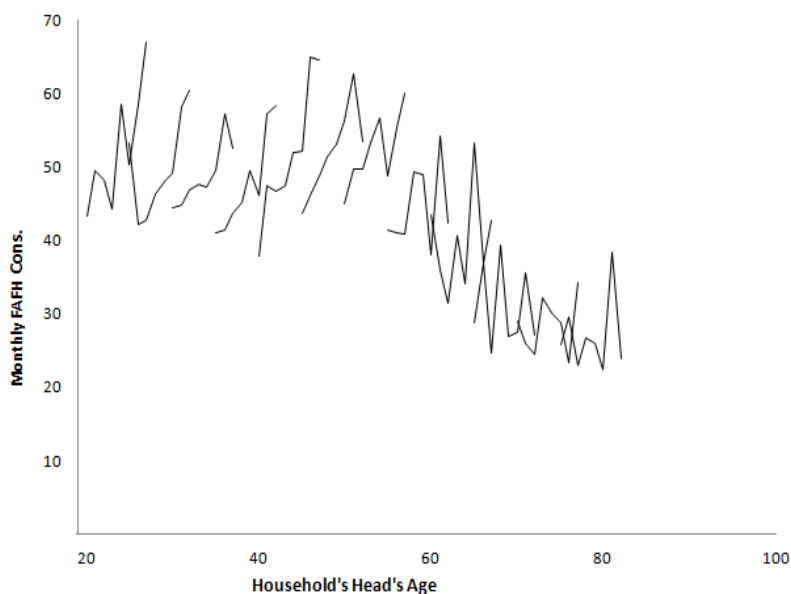

By using the same illustration as in Figure 1, we present graph of average FAFH consumption of cohort groups against the age of household's head. In Figure 2, vertical differences between cohorts at overlapping ages suggest generational effects. In other words, vertical distances between overlapped cohorts can be interpreted as generational differences in FAFH consumption since the gap between adjacent cohorts' overlapping ages demonstrates different tendencies of those who are at the same age but born in different years. On the other hand, differences on the same line can be attributed to age effect (Aristei et al., 2008).

Figure 2 shows that generational dynamics of FAFH consumption in Turkey differs from that of total expenditure in it's unlike hump shaped form. This formation of FAFH consumption does not comply with the life-cycle hypothesis which predicts a monotonic increase followed by a monotonic decrease in consumption. Up to the sixth cohort containing younger individuals, FAFH consumption pattern continues relatively higher and stable compared to the cohorts covering older ages. In particular, a substantial decrease beginning slightly from cohort 6, which corresponds to individuals born between 1953 and 1957, is apparent. This decrease in FAFH consumption of elderly consumers may be an implication of evolving nature of FAFH commodity from complementary to substitute good over time. To be more specific, Wang et al. (1995) argue that younger money-rich time-poor consumers consider consumption of FAFH commodity as a complementary good combined with time spent at work and hence they eat out more frequently, whereas elderly money-poor time-rich (retired, in particular) consumers tend to substitute household production, in which time spent away from labor market is involved as an input, for FAFH and therefore they eat out more frequently.

Figure 2 also gives relative position of each cohort compared to following ones. In particular, given the vertical differences in overlapping ages, cohorts containing younger individuals show an increasing FAFH consumption tendency compared to their adjacent cohorts. This might be an implication of the presence of generation differences in FAFH consumption in Turkey. This effect is particularly prominent between cohort 3 and cohort 4, as the individuals born between 1968 and 1972 (cohort 3) consume considerably more FAFH than the individuals born between 1963 and 1967 (cohort 4) in the ages of 35, 36 and 37 where these two cohorts intersect.

Figure 2. Average Expenditure on FAFH by Age and Cohort

2. Methodology

Household budget surveys include zero responses regarding consumption of a specific commodity in a significant proportion and not surprisingly expenditure on FAFH variable also exhibits this nature. The problem with this is that conducting an ordinary least squares procedure for the estimation of the parameters leads to biased empirical results (Amemiya, 1984). This problem can be solved through applying Double-Hurdle model (Cragg, 1971). This model is composed of two separate hurdles which are not necessarily a function of the same independent variables and both of which must produce a positive outcome for expenditure level. In this setting the first hurdle involves market participation decision about whether or not to consume on FAFH. Second hurdle is, then, the decision associated with the expenditure level of FAFH. Following Aristei et al. (2008) and Yen and Su (1995) this model can be written as follows:

Observed consumption:

$$y = d \cdot y_2^* \quad (1)$$

Participation equation:

$$y_1^* = x\alpha + u, \quad u \sim N(0,1) \quad (2)$$

$$d = \begin{cases} 1 & \text{if } y_1^* > 0 \\ 0 & \text{otherwise} \end{cases} \quad (3)$$

Consumption equation:

$$y_2^* = x\beta + v, \quad v \sim N(0, \sigma^2) \quad (4)$$

$$y = \begin{cases} y_2^* & \text{if } y_1^* > 0 \text{ and } y_2^* > 0 \\ 0 & \text{otherwise} \end{cases} \quad (5)$$

Here if $y = y_2^*$ then we observe a positive FAFH consumption provided that $d=1$ (potential consumer) and $y_2^* > 0$ (actually consumer). This setting allows us to consider not only the individuals with positive FAFH consumption but also the effect of potential consumers who currently have zero FAFH expenditures. Moreover, error terms u and v in the equations are distributed as bivariate normal. In empirical applications, participation and consumption decisions are commonly assumed to be independent (Aristei et al., 2008). Hence we adopt Double Hurdle model with independent error terms as a follows:

$$(u, v) \sim BVN(0, \Sigma), \quad \Sigma = \begin{bmatrix} 1 & 0 \\ 0 & \sigma^2 \end{bmatrix} \quad (6)$$

Double Hurdle model with independent error terms maximizes the likelihood function:

$$\begin{aligned} L &= \prod_0 [1 - p(u > -\alpha'x)p(v > -\beta'x)] \prod_+ p(u > -\alpha'x)p(v > -\beta'x)f(y | \beta'x) \\ &= \Pi_0 [1 - \Phi(\alpha'x)\Phi(\beta'x)/\sigma] \Pi_+ \Phi(\alpha'x) \frac{1}{\sigma} \phi(y - \beta'x)/\sigma \end{aligned} \quad (7)$$

Where, Φ , ϕ and $+$ denote cumulative distribution function, density function, zero consumption and positive consumption, respectively. Estimating parameters with maximum likelihood method, assuming the error terms are homoscedastic while they are in fact heteroscedastic leads to inconsistent estimates (Arabmazar and Schmidt, 1981). To overcome this problem, following Yen and Su (1995), the standard deviation is specified as follows:

$$\sigma_i = \exp(w_i\gamma) \quad (8)$$

Where, w_i is a vector of exogenous variables which generate the heteroscedasticity and γ is a column parameter vector. One advantage of

this specification is that standard deviation has the desired property of being strictly positive.

As we mentioned above the main aim of this paper is to investigate cohort, time and age effects on FAFH expenditure in Turkey based on the pioneer studying of Aristei et al. (2008) and Deaton and Paxson (1994). There are the linear relationship between age, birth and the time. The period in which each household is observed equals the summation of household head's birth's year and age. For this reason it is not possible to identify the effects of age, birth's year and time separately and estimating the time effect on FAFH expenditure requires a special specification. According to Deaton and Paxson (1994), one way of solving this problem is to assume that the time effects capture cyclical fluctuations that average to zero over the long run and excluding first two year dummies in the model estimation and specifying the remaining ones as (Aristei et al. 2008):

$$D_t = d_t - (t-1)d_2 - (t-2)d_1 \quad (9)$$

Where $d_t = 1$ is a dummy variable takes value of 1 in t time.

This is equivalent to assume that trend in the data can be interpreted as a combination of age and cohort effect and are therefore predictable. This transformation makes time effect orthogonal to a time trend and implies all the year effects sum to zero (Aristei et al., 2008).

To get a better view of which characteristics explain FAFH participation and consumption decisions, we calculate four elasticities through marginal effects. The first elasticity gives the effect of independent variables on market participation probability and can be calculated from the marginal effect of market participation probability as follows:

$$\frac{\partial P(Y_1^* > 0)}{\partial X_j} = \phi(X\alpha)\alpha_j \quad (10)$$

Second elasticity is the elasticity of consumption probability and indicates the effect of independent variables on the probability of consumption if household is a potential consumer ($d=1$). Under the assumption that error terms are normally and independently distributed, this elasticity is derived from marginal effect of consumption probability given as:

$$\frac{\partial P(Y > 0)}{\partial X_j} = \Phi\left(\frac{X\beta}{\sigma}\right)\phi(X\alpha)\alpha_j + \Phi(X\alpha)\phi(X\beta)\sigma^{-1} \times \left[\beta_j - \left(\frac{X\beta}{\sigma}\right) \frac{\partial \sigma}{\partial X_j} \right] \quad (11)$$

Third elasticity of double-hurdle model is conditional elasticity of consumption. This elasticity calculated from the marginal responses to x of

conditional level of consumption in equation (12) and provides the effect of independent variables on the level of consumption for households with positive consumption.

$$\frac{\partial E(Y|Y > 0)}{\partial X_j} = \beta_j + \left[\frac{\phi\left(\frac{X\beta}{\sigma}\right)}{\Phi\left(\frac{X\beta}{\sigma}\right)} \right] \frac{\partial \sigma}{\partial X_j} - \left[\frac{\phi\left(\frac{X\beta}{\sigma}\right)}{\Phi\left(\frac{X\beta}{\sigma}\right)} \right] \left[\beta_j - \left(\frac{X\beta}{\sigma}\right) \frac{\partial \sigma}{\partial X_j} \right] \times \left[\left(\frac{X\beta}{\sigma}\right) + \frac{\phi\left(\frac{X\beta}{\sigma}\right)}{\Phi\left(\frac{X\beta}{\sigma}\right)} \right] \quad (12)$$

Finally, the fourth is elasticity of unconditional level of consumption. This elasticity gives total effect of independent variables on consumption and can be directly calculated from adding up elasticity of consumption probability and conditional elasticity of consumption (Yen and Su, 1995).

$$E(Y) = P(Y > 0)E(Y|Y > 0) = \Phi(X\alpha)\Phi\left(\frac{X\beta}{\sigma}\right) \times \left\{ X\beta + \sigma \left[\frac{\phi\left(\frac{X\beta}{\sigma}\right)}{\Phi\left(\frac{X\beta}{\sigma}\right)} \right] \right\} \quad (13)$$

3. Results

The results of estimated coefficients for Independent Double Hurdle model are presented in Table 3. We start with evaluation of specification of heteroscedasticity equation. Household size and log of total expenditure which are considered to cause heteroscedasticity problem are found to be statistically significant, confirming the identification of the heteroscedasticity equation and rejecting homoscedasticity assumption. Therefore, heteroscedasticity consistent standard errors are calculated for both models in this study.

As can be seen in Table 3 most of the estimated parameters are statistically significant and in parallel with theoretical expectations in both equations. While total household expenditure has a positive effect on both equations, square of total household expenditure has a negative effect on both probability of FAFH market participation and level of FAFH consumption in Turkey. Total household expenditure has particularly higher effect on the probability of FAFH market participation than the decision of FAFH expenditure in Turkey.

But the effect of total expenditure on market participation probability of FAFH and actual consumption are positive but decreasing as signaled by the negative coefficients on the *lnexpsqr* term and compatible with the theory.

Similarly, it is worth noting that the household size has a significantly positive effect, but square of household size has a negative effect on participation and expenditure decisions. The estimated parameters indicate

that the education level and the occupation level of household head and living in urban area influence significantly and positively on the participation and expenditure decisions of FAFH in Turkey. While the marital status of household head has a positive effect on the probability to participate on FAFH market, but has a negative effect on the decision of FAFH expenditure in Turkey.

Based on the reference that we defined as the oldest age group, we find that age of household head is highly associated with both FAFH market participation and expenditure decisions. In particular, the first 5 age groups have a significant and positive effect on participation equation, while the effect significant for the entire age groups in expenditure equation of FAFH in Turkey. This positive effect, however, dies away as household head grows older for the participation decision and reduced in magnitude in the actual expenditure decision.

Table 3. Estimated Coefficients for Independent Double-Hurdle Specification

Variable	FAFH participation		FAFH consumption		Heteroscedasticity	
	Parameter	t value	Parameter	t value	Parameter	t value
Constant	-1.532	-3.334***	-3.109	-5.702***	-0.041	-0.826
Lnexp	1.592	12.707***	1.347	9.161***	0.024	3.422***
Lnexpsqr	-0.070	-7.317***	-0.033	-3.045***		
Hsize	0.157	5.833***	0.225	5.953***	0.035	5.602***
Hsizesqr	-0.036	-8.902***	-0.034	-5.622***		
Education	0.027	1.607*	0.14	8.429***		
Occupation	0.306	19.988***	0.615	36.695***		
Urban	0.020	1.438	0.078	4.718***		
Marital	0.097	4.439***	-0.166	-6.979***		
age1	0.369	1.716**	0.890	3.446***		
age2	0.387	1.969**	0.858	3.556***		
age3	0.379	2.006**	0.782	3.331***		
age4	0.334	1.832*	0.689	3.005***		
age5	0.298	1.686*	0.611	2.722***		
age6	0.223	1.308	0.615	2.804***		
age7	0.190	1.154	0.631	2.944***		
age8	0.177	1.127	0.608	2.925***		
age9	0.101	0.678	0.476	2.389**		
age10	0.093	0.666	0.459	2.420**		
age11	0.076	0.598	0.449	2.562**		
age12	0.105	1.012	0.340	2.311**		
coh1	0.177	2.961***	-0.074	-2.350**		

coh2	0.162	2.950***	-0.260	-2.303**
coh3	0.088	2.545***	-0.296	-2.535**
coh4	0.116	2.748***	-0.327	-2.755*
coh5	0.133	1.891**	-0.260	-1.436
coh6	0.155	1.095	-0.236	-1.354
coh7	0.176	1.310	-0.161	-0.960
coh8	0.147	1.176	-0.154	-0.968
coh9	0.131	1.152	-0.051	-0.352
coh10	0.033	0.332	-0.154	-1.174
coh11	0.068	0.827	-0.203	-1.898*
year3	0.208	9.515***	0.146	5.887***
year4	0.539	17.120***	0.124	3.682***
LogL	-84035.4			

*** significant at 1% level, ** significant at 5% level, * significant at 10% level

In an attempt to decompose generational effects from age effect, we use cohort dummies in order to assess FAFH market participation and consumption decisions of a group of individuals sharing the same year of birth. Given the data set used, cohort effect resulting from different years of births is found to be empirically evident in Turkey. The signs of the cohort coefficients estimated show that younger generation tends to participate and decide to purchase more in the FAFH market than older generation in Turkey, albeit this positive effect is decreasing and becomes insignificantly in older cohorts. Results also suggest that the effect of cohorts on for consumption decision of FAFH has negative signs. Besides, the effects of last two years on decision of FAFH market participation and the level of FAFH expenditure have a positive signs, indicating an increase in both decisions in comparison to the first two years in Turkey.

The elasticities of the continuous independent variables and the effect of dummy variables on the market participation and expenditure decision of FAFH in Turkey are presented in Table 4. The elasticities with respect to the continuous variables for both models were computed at sample means. The effects of dummy variables were obtained as these variables change from zero to one.

Most of the elasticities estimated are consistent with theoretical expectations. The elasticity of probabilities of FAFH market participation and expenditure level with respect to household expenditure is estimated to be 0.527 and 0.519, respectively. In other words, a 1% increase in the household expenditure (income) will raise the probability of FAFH market participation by 0.527 percent while the same increase causes on the probability of FAFH expenditure by 0.519 percent. Rather than sample

average of income] All elasticities for household expenditure-squared have negative sign. This result confirms that as household expenditure rises, both FAFH market participation and level of expenditure decisions increase at a decreasing rate in Turkey.

FAFH expenditure is expected to rise by 1.26 percent as a result of an increase in total expenditure of actual consumers with positive FAFH expenditure (conditional elasticities). A percentage increase in total household expenditure for entire sample (total elasticities) increases FAFH expenditure by 1.78 percent. Both expenditure elasticities calculated for households with positive consumption only and entire sample indicate that FAFH can be considered a luxury good in Turkey as these elasticities exceed 1. In other words, FAFH expenditure is more responsive to changes in total household expenditure (income). Hence, it can be argued that a rise in the household expenditure (income) of the potential consumers and actual consumers causes a higher increase in the willingness of these households towards FAFH in Turkey.

FAFH participation and consumption decisions vary according to socio-demographic characteristics. Increase in the household size increases the probability of FAFH market participation and the probability of FAFH expenditure but at decreasing rate. Hence, effects of household size and squared household size verifies the presence of economies of scale structure in FAFH consumption in Turkey as the sign of *hsize* and *hsize²* are positive and negative respectively. This structure is also valid on conditional and unconditional level of consumption. The effect of educated of household head has conflicting signs. The probability of FAFH market participation is positively associated with education level of household head. On the contrary, this effect on the conditional and unconditional level of FAFH consumption appears to be negative in Turkey. Marital status has a positive effect on the probability of participation and actual consumption level of FAFH in Turkey, while the effect on conditional and unconditional level of expenditure on FAFH is negative. These results might be driven by the fact that married household heads represents a very large fraction of the sample and tend to increase consumption at home for the full sample. These results can be interpreted as probabilities of participation and of consumption of married consumers in the market will increase while the actual expenditure of married consumer on FAFH in Turkey does not tend to increase.

The households live in urban areas have a higher probabilities of FAFH participation and higher percentage of spending than the household live in rural areas. Urban households might have time constraints and they are more likely to participate and spend on FAFH than on their rural counterparts. This result shows that urbanization plays an important role in the determining the probability of FAFH participation and of FAFH

expenditure. Increasing urbanization causes to spend more time out and therefore more FAFH expenditure in Turkey.

The educated household heads, overall, spend more on FAFH in Turkey than the base category. Because they face greater time constraints than other households with less education level and have significantly high expenditure on food consumed away from home.

We find that all calculated age elasticities are positive and it can be inferred that the values of all type of elasticities are higher for all younger age groups, but are slightly decreasing as age of household head increase. Age elasticities show that younger household heads are more likely to participate in and spend on FAFH than older household heads in Turkey. Also the younger household heads who actually consume FAFH in Turkey tend to spend more on FAFH as the conditional and unconditional elasticities indicate in Table 4. What this means is that as the household heads' age progress they allocate an increasingly smaller portion of their budget to FAFH in Turkey. Their expenditure on FAFH may fall at retirement as they have less income compare to earlier years of their live and have more time than young aged households in retirement.

Table 4. Estimated Elasticities for Independent Double-Hurdle Model

Variable	Probability of participation	Probability of consumption	Conditional level of consumption	Unconditional level of consumption
Lnexp	0.527	0.519	1.264	1.783
Lnexpsqr	-0.023	-0.032	-0.146	-0.178
Hsize	0.052	0.043	0.208	0.251
Hsizesqr	-0.012	-0.021	-0.147	-0.168
education	0.009	-0.001	-0.247	-0.248
occupation	0.101	0.094	0.463	0.557
Urban	0.007	0.015	0.042	0.057
Marital	0.032	0.022	-0.271	-0.249
age1	0.122	0.116	0.722	0.838
age2	0.128	0.121	0.692	0.813
age3	0.126	0.118	0.620	0.738
age4	0.111	0.103	0.533	0.636
age5	0.099	0.091	0.460	0.551
age6	0.074	0.067	0.463	0.530
age7	0.063	0.056	0.478	0.534
age8	0.059	0.051	0.457	0.508
age9	0.033	0.026	0.333	0.359
age10	0.031	0.023	0.317	0.340
age11	0.025	0.018	0.307	0.325
age12	0.035	0.027	0.205	0.232

Cohort Effect on Food Away From Home in Turkey: A Double Hur...

coh1	0.059	0.049	-0.185	-0.136
coh2	0.054	0.044	-0.360	-0.316
coh3	0.029	0.019	-0.394	-0.375
coh4	0.038	0.028	-0.423	-0.395
coh5	0.044	0.034	-0.360	-0.326
coh6	0.051	0.041	-0.337	-0.296
coh7	0.058	0.048	-0.267	-0.219
coh8	0.049	0.039	-0.260	-0.221
coh9	0.043	0.034	-0.163	-0.129
coh10	0.011	0.001	-0.260	-0.259
coh11	0.023	0.013	-0.306	-0.293
year3	0.069	0.060	0.022	0.082
year4	0.178	0.168	0.001	0.169

Cohort elasticities do not reflect a regular pattern as to cohort groups and there exist differences between the coefficient signs of the participation and consumption equations. Later-born cohorts allocate a larger proportion of their budget on FAFH than early born cohorts, holding age and period effects constant. Later-born cohorts will continue to increase the probabilities of FAFH participation and consumption, but decrease the current proportion of budget allocated to food consumed away from home. This finding probably confirms that young generation is more likely to eat food away from home, even though will decrease their expenditure of FAFH for the sake of healthy foods choices.

Conclusion

The objective of this study is to examine the cohort effect on FAFH consumption in Turkey using a micro data set, the Turkish Household Budget Survey. Double hurdle model has been designed to independently capture the cohort, age, time effects and to explain the life-cycle patterns of participation and consumption decisions on FAFH in Turkey. The knowledge of how FAFH consumption have changed over time becomes relevant because demographic changes can predict the future consumption structure and enable politicians to develop strategies geared to different population groups in different life stages.

Overall, empirical results indicate that the socio-economic variables of the households are important in determining the probabilities of participation in FAFH market and consumption, and conditional and unconditional level of consumption of FAFH in Turkey. With regard to the

finding, the existence of significant age, period and cohort effects can be confirmed for FAFH in Turkey

Younger cohorts spend significantly more on FAFH than older cohorts. The period effects are consistent with the participation and expenditure of FAFH in Turkey.

Considering generation effect on FAFH consumption, dissimilarities resulting from different year of births are found to be significant. However, birth cohorts show that more recent generations tend to participate and decide to purchase more FAFH market in Turkey. This finding is not surprising in the sense that FAFH consumption in Turkey exhibits a stable nature across younger cohorts. The findings here should be evaluated within the framework of the methodology and data set used. The issue, for example, can be further inspected by considering geographical residential areas and characteristic of labor force. Future research can of course scrutinize that.

References

- Akbay, C., Boz, I. (2005) Economic analysis of food at home and food away from home consumption and consumer behavior in Kahramanmaras, *KSU Journal of Science and Engineering*, 8 (1), 122-131.
- Amemiya, T. (1984) Tobit models: a survey, *Journal of Econometrics*. 3-61.
- Angulo, A. M., Gil, J. M., Mur, J. (2007) Spanish demand for food away from home: analysis of panel data, *Journal of Agricultural Economics*, 58.2: 289-307.
- Arabmazar, A., Schmidt, P. (1981) Further evidence on the robustness of the Tobit estimator to heteroscedasticity, *Journal of Econometrics*, 17(2), 253-258.
- Aristei, D., Perali, F., Pieroni, L. (2008) Cohort, age and time effects in alcohol consumption by Italian households: a double-hurdle approach, *Empirical Economics*, 35.1: 29-61.
- Bai, J., Wahl, T. I., Lohmar, B. T., Huang, J. (2010) Food away from home in Beijing: effects of wealth, time and free meals, *China Economic Review*, 462-471.
- Blisard, N. (2001) Income and food expenditures decomposed by cohort, age, and time effects. USDA.
- Bozođlu, M., Bilgiç, A., Yen, S. T., & Huang, C. L. (2013) Household food expenditure at home and away from home in Turkey, In Selected paper prepared for presentation at the Agricultural and Applied Economics Association (AAEA) and CAES joint Annual Meeting. Washington DC.
- Browning, M., Deaton, A., Irish, M. (1985) A profitable approach to labor supply and commodity demands over the life-cycle. *Econometrica: journal of the econometric society*, 503-543.
- Byrne, P. J., Capps, O., Saha A. (1996) Analysis of food-away-from-home expenditure patterns for U.S households, 1982-89. *American Journal of Agricultural Economics*, 614-627.
- Cragg, J. G. (1971) Some statistical models for limited dependent variables with application to the demand for durable goods, *Econometrica*, 829-844.
- Deaton, A., Irish, M. (1984) Statistical models for zero expenditure in household budgets, *Journal of Public Economics*, 59-80.

- Deaton, A. (1985) Panel data from time series of cross-sections, *Journal of Econometrics*, 109-126.
- Deaton, A., Paxson, C. (1994) Intertemporal choice and inequality, *Journal of Political Economy*, 102, 437-467.
- Deaton, A. (1997) The analysis of household surveys: a microeconomic approach to development policy, *World Bank Publications*.
- Drescher, L. S., Roosen, J. (2010) An analysis of the retirement-consumption Puzzle for food-at-home and away-from-home expenditures in Germany. In contributed paper, 1st Joint EAAE/AAEA Seminar “The Economics of Food, Food Choice and Health”.
- Gardes, F., Duncan, G. J., Gaubert, P., Gurgand, M., Starzec, C. (2005) Panel and pseudo-panel estimation of cross-sectional time series elasticities of food consumption: The case of American and Polis Data, *Journal of Business and Economic Statistics*, 242-253.
- Godfrey, L. (1978) Testing against general autoregressive and moving average error models when the repressors include lagged dependent variables, *Econometrica*, 46, 1293-1302
- Harris, J. M., Blisard, N. (2000) Decomposing red meat, poultry and fish expenditures into age, time, and cohort effects. In 2000 Annual meeting, 30 July-August 2, Tampa, FL (No.21805). American Agricultural Economics Association (New Name 2008: Agricultural and Applied Economics Association).
- Jensen, H. H., Yen, S. T. (1996) Food expenditures away from home by type of meal, *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 67-80.
- Kinsey, J., Wendt, M. (2007) Do eating patterns follow a cohort or change over a lifetime? answers emerging from the literature. Working Paper 2007-01. The Food Industry Center, University of Minnesota.
- Maddala, G. S. (1983) Limited and qualitative dependent variables in Econometrics. *Econometric Society Monographs*, 3.
- Mutlu, S., Gracia, A. (2006) Spanish food expenditure away from home (FAFH): by type of meal, *Applied Economics*, 1037-1047.
- Norum, P. S. (2003) Examination of generational differences in household apparel expenditures. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 32(1), 52-75.

- Prochaska, F. J., Schrimper, R. A. (1973) Opportunity cost of time and other socioeconomic effects on away from home, *American Journal of Agricultural Economics*, 595-603.
- Stewart, H., & Blisard, N. (2008) Are younger cohorts demanding less fresh vegetables? *Applied Economic Perspectives and Policy*, 30(1), 43-60.
- http://www.turkstat.gov.tr/MicroVeri/GYKA_2011/english/meta-data/concept/equivalence-scale/index.html.
- http://www.turkstat.gov.tr/MicroVeri/GYKA_2011/english/meta-data/concept/equivalence-scale/index.html.
- Tobin, J. (1958) Estimation of relationships for limited dependent variables, *Econometrica*, 24-36
- Wang, H., Mok, C. F. J., Fox, J. (1995) Food expenditure patterns of elderly consumers: a question of time allocation, *Family Economics and Resource Management Biennial*.
- Uzunoz, M., Akçay, Y., Aslan, C. (2011) Factors affecting consumer preferences of food away from home in Tokat Province of Turkey, *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 17(5), 597-605.
- Yen, S. T., Su, S. J. (1995) Modeling U.S. butter consumption with zero observations, *Agricultural and Resource Economics Review*, 47-55.
- Zan, H. U. A., Fan, J. X. (2010) Cohort effects of household expenditures on food away from home. *Journal of Consumer Affairs*, 44(1), 213-233.

Elektronik Ağızdan Ağıza İletişimin Pazarlama Literatüründeki Önemi

The Importance of Electronic Word of Mouth in the Marketing Literature

Meltem Yetkin ÖZBÜK¹

Şafak AKSOY²

Geliş tarihi: 06.12.2016, Kabul tarihi: 27.01.2017, Basım tarihi: 10.06.2017

Özet

Bu çalışmanın amacı, elektronik ağızdan ağıza iletişim (E-AAİLT) konusunun pazarlama alanındaki önemini açıklamaktır. Bu amaçla, öncelikle, ağızdan ağıza iletişim (AAİLT) ve elektronik ağızdan ağıza iletişim (E-AAİLT) süreçleri anlatılmış ve bu süreçler arasındaki farklılıklar ortaya koyulmuştur. Sonrasında, yapılan sistematik bir literatür araştırması ile H indeksine göre belirlenmiş en iyi pazarlama dergilerinde E-AAİLT konusu ile ilgili yayınlanmış makaleler incelenmiştir. Bunun sonucunda, E-AAİLT'in "online ağızdan ağıza iletişim", "online yorum" ve "online tavsiye" kelime grupları ile literatürde ifade edildiği görülmüştür. Ayrıca, bu konu ile ilgili ilk makalenin 2000 yılında yayınlandığı ve 2008 yılından sonra yapılan yayınların sayısında hızlı bir artış olduğu belirlenmiştir. Bu araştırma, E-AAİLT konusunun dünü ve bugünü ile ilgili önemli bulgular sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim, Online Ağızdan Ağıza İletişim, Online Yorum, Online Tavsiye, Literatür Araştırması.*

JEL Kodları: M31

Abstract

This study aims to explain the importance of electronic word of mouth (E-WOM) in the marketing field. For this purpose, word of mouth (WOM) and electronic word of mouth (E-WOM) processes were explained firstly, and the differences between these processes were revealed. Then, the articles

This study aims to explain the importance of electronic word of mouth (E-WOM) in the marketing field. For this purpose, word of mouth (WOM) and electronic word of mouth (E-WOM) processes were explained firstly, and the differences between these processes were revealed. Then, the articles about this topic published in the best marketing journals according to H index were inspected by a systematic literature review. It was observed that E-WOM is mentioned by "online word of mouth", "online review" and "online recommendation" word groups in the literature. Additionally, the first article was published in 2000 and the

---

¹ Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Arş. Gör. meltemyetkin@gmail.com

² Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Prof. Dr. safak@akdeniz.edu.tr

number of studies about this subject has increased after 2008. This study presents findings about the past and today of the topic.

Keywords: *Electronic Word Of Mouth, Online Word Of Mouth, Online Review, Online Recommendation, Literature Review*

JEL Codes: *M31*

Giriş

Her gün binlerce kişi internette kullandığı ürün ya da hizmetlerle ilgili sayısız yorum yazmaktadır. Bu kişiler, okuduğu kitabı beğenmeyen, yeni aldığı ürünün performansından memnun kalmayan, kaldığı otelin temizliğinden şikâyetçi olandan, yediği yemekten çok etkilenen ya da araba seçiminden memnun kalana kadar farklı ürün ve hizmetlerden yararlanan farklı kişilerdir. Diğer tarafta ise bu yazılan yorumları okuyan ve söz konusu ürün, hizmet, marka ya da firmalara yönelik bir tutum oluşturan ve davranışları o yorumlara göre şekillenen kişiler vardır. Bugün ağızdan ağıza iletişim (AAİLT) birbirlerini hiç tanımayan ancak bir firmanın ürün ya da hizmetleri hakkında sayısız yorum yazabilen ve bu yazılanları okuyan kişiler arasında gerçekleşen elektronik ortamdaki bilgi alışverişi haline gelmiştir. Firmalar için internette yazılı olarak kalan ve her geçen gün çoğalan bu yorumlar büyük önem taşımaktadır. 2007 yılında yapılan bir araştırmanın sonuçları, internet kullanıcılarının %24'ünün bir hizmeti satın almadan önce internette online yorum okuyarak araştırma yaptığını göstermiştir (Zhu ve Zhang, 2010: 133).

Hayatlarımızda her geçen gün daha çok yer kazanan bu yorumlar ya da elektronik ağızdan ağıza iletişim (E-AAİLT) aslında geleneksel AAİLT'in internet tabanlı platformlar aracılığı ile kitlelere ulaşmasıdır. E- AAİLT ile geleneksel AAİLT arasındaki tek fark internetin yer alması gibi görünse de bu farklılık AAİLT'in işleyiş sürecinde önemli bir etki yaratmıştır. Artık firmalar, AAİLT'deki gibi pasif bir rol oynamamakta, bu yorumların öneminin farkında olduğu için kişileri online yorum yazmaya teşvik etmekte (Schamari ve Schaefer, 2015; Balagué ve De Valck; De Vries vd., 2012) ve yazılan bu yorumları yöneterek yeni müşteriler kazanmayı ve müşteri kayıplarını önlemeyi amaçlamaktadırlar (Mayzlin, 2006; Xiong ve Bharadwaj, 2014; Van Laer ve De Ruyter, 2010). Bu iletişim türünün mesaj göndericilerini (kaynağını) herhangi bir ürün ya da hizmeti tüketip, bu ürün ya da hizmetten tatmin olan müşteriler (Gounaris vd., 2010; Hsu vd., 2013) ile yaşadıkları tatminsizliği bir an önce kitleler ile paylaşmak isteyen kişiler (De Matos vd., 2012; Gebauer vd., 2013; Lin vd., 2011; Parthasarathy ve Forlani, 2010; Presi vd., 2014) oluşturmaktayken; bu sürecin mesaj alıcılarını yazılan bu yorumlardan yararlanarak ürün ya da hizmetler ile ilgili bir karar vermeye çalışanlar (Gershoff vd., 2003; Häubl ve Trifts, 2000; Senecal vd.,

2005) ve bu yorumlarla ürün, marka ya da hizmet seçen müşteriler (Gupta ve Harris, 2010; Kulkarni vd., 2012; Senecal ve Nantel, 2004) oluşturmaktadırlar.

Bu çalışma ile pazarlama alanında yer alan bu yeni konunun, E-AAİLT'in, gelişimi açıklanmış ve önemine vurgu yapılmıştır. Bu kapsamda, E-AAİLT'in, geleneksel AAİLT'den nasıl farklılaştığı gösterilmiş ve literatürde E-AAİLT'in yerine kullanılabilecek farklı ifade şekilleri ile bu konuda yayın yapan dergiler tartışılmıştır. Ayrıca, E-AAİLT'in pazarlama literatüründeki önemine dikkat çekmek amacıyla sistematik bir literatür araştırması yapılmıştır. Bu çalışmada, ilk olarak pazarlama alanında H-indeksine göre en iyi dergiler belirlenmiş ve bu dergilerde E-AAİLT yerine kullanılabilecek kelime gruplarından herhangi birini konusu olarak içeren makaleler tespit edilmiştir. Sonrasında, bu konunun yıllar içinde nasıl önem kazandığına dikkat çekilmiş ve sonuç kısmında, bu çalışmanın katkıları ve kısıtlarına değinilip bu konuda çalışmayı düşünen araştırmacılara tavsiyelerde bulunulmuştur.

1. Ağızdan Ağıza İletişim

Ağızdan ağıza iletişim (AAİLT), mesaj göndericinin (kaynağın) bir marka, ürün, hizmet ya da hizmet sağlayıcıya yönelik olarak verdiği mesajın, mesaj alıcı tarafından ticari olarak algılanmadığı; mesaj gönderici ile mesajı alan kişi arasında gerçekleşen sözlü ve kişiden kişiye olan iletişimdir (Arndt, 1967). Bu sözlü iletişim türü Katz ve Lazarsfeld (1955)'in geliştirdiği iki-aşamalı akış kuramına dayanmaktadır. Bu kurama göre etki, kitle iletişim araçlarıyla düşünce liderlerine ulaşır ve oradan da düşünce liderleri ile iletişim halinde olan bireyler arasında yayılmaktadır. Yani, bilginin akışı iki aşamada gerçekleşmektedir. Ancak, iletişim ve teknolojideki gelişmeler, günümüzde bu kuramda güncellenme yapılmasını gerekli kılmıştır.

Watts ve Dodds (2007), iletişim ve teknolojideki gelişmelerle paralel bir şekilde iki aşamalı akış kuramına dayanarak etkinin ağ modelini geliştirmişlerdir. Bu model, iki aşamalı akış modelinden iki yönüyle farklılaşmaktadır. İlk olarak, ağ modelinde, etki, iki-aşamalı akış modelinde olduğu gibi sadece düşünce liderlerinden kitlelere ulaşmaz, aynı zamanda bu etki bireylerden de düşünce liderlerine ulaşabilmektedir. İkinci olarak, etkinin sadece bir aşamada değil, birden çok aşamada yayıldığı görülmektedir. Etkinin ya da bilginin yayılımı, ister iki-aşamalı akış kuramına isterse ağ modeline dayansın, araştırmacılar, AAİLT'i bilginin yayılmasında rol oynayan önemli bir araç olarak görmektedir (Karakaya ve Ganim Barnes, 2010; Lau ve Ng, 2001).

AAİLT, Westbrook (1987:261) tarafından “belirli bir ürünün ya da hizmetin sahipliği, kullanımı ya da özellikleri ile ilgili ya da satıcısına dair tüketicilere yönelik resmi olmayan iletişimin tümüdür”; Harrison-Walker

(2001:70) tarafından ise “ticari-olarak algılanmayan, bir mesaj gönderici ile mesaj alıcı arasında gerçekleşen bir marka, ürün, firma ya da hizmet ile ilgili resmi olmayan kişiden kişiye olan iletişimidir” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımlarda AAİLT’e dair ortak özellikler dikkat çekmektedir. Öncelikle mesaj, ticari amacı olmayan bir mesaj gönderici(kaynak) tarafından ya da en azından mesaj alıcı tarafından ticari olarak algılanmayacak bir mesaj gönderici tarafından gönderilmelidir. Diğer bir ifade ile AAİLT’de, mesaj gönderici ile mesaj alıcı arasında gerçekleşecek iletişim, resmi bir ilişkiye dayanmamalıdır. Ayrıca kurulacak bu iletişim, bir ürün, hizmet ya da firma ile ilgili bir mesaj verme amacıyla olmalıdır. Mesaj gönderici kişilerin, bu mesajı göndermesinin altında bazı etkenler yatmaktadır.

Mesaj göndericiler, çeşitli motivasyonel etkenler ile AAİLT’de bulunmakta (Dichter, 1996; Sundaram vd., 1998) ve bu durum da mesaj alıcılarda çeşitli etkiler yaratmaktadır. Pazarlama araştırmalarında, AAİLT’in tutum değişikliğinde önemli bir bilgi kaynağı olduğundan bahsedilmektedir (Brown ve Reingen, 1987; Day, 1971). Ayrıca, AAİLT’in tüketici farkındalık ve algılarını (Tsang ve Prendergast, 2009), ürün yargılarını (Bone,1995; Herr vd., 1991) ve satın alma ve seçme davranışlarını (Bansal ve Voyer, 2000; Karakaya ve Ganim Barnes, 2010; Wang, 2011) etkilediği de açıklanmaktadır.

Berger (2014) AAİLT’in tüketici davranışı üzerindeki etkilerini ikiye ayırmıştır. Birinci etkisi, AAİLT’in tüketicilerde yeni bir ürün ile ilgili farkındalık yaratması ve böylece, o ürüne dair risk-azaltıcı bir mekanizma görevi görmesidir. Özellikle, belirsizliğin fazla olduğu durumlarda AAİLT, kişiler karar verirken risk azaltıcı olarak önemli bir bilgi kaynağı görevi görmektedir. İkincisi ise AAİLT’in tüketici davranışı üzerinde bir ikna gücüne sahip olmasıdır. Diğer bir ifade ile AAİLT ile olumsuz düşünceler kolaylıkla olumluya dönebilir ya da tam tersi yaşanabilir. De Matos ve Rossi (2008)’ye göre AAİLT ile tüketici tatmini, sadakati, bağlılığı ve güveni ile tüketicilerin algıladığı değer ve kalite artmaktadır. Bughin vd. (2010:113)’e göre ise AAİLT, satın alma kararlarının %20’si ile %50’sinin arkasındaki itici güç olmakla beraber kozmetik ve cep telefonu kategorisindeki satışlarda reklamlara göre iki kat daha fazla satış yaratmaktadır.

2. Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim

20 yılı aşkın bir süredir internet ve internete dayalı teknolojilerdeki gelişmelerin, tüketiciler, firmalar ve pazarlar üzerindeki etkisi pazarlama alanında yeni araştırma alanları açılmasını sağlamıştır (Yadav ve Pavlou, 2014:20). Pazarlama literatüründe yer alan bu yeni konulardan biri ise, 1990’ların sonu 2000’lerin başında internet ve online alışverişin dünya genelinde yaygınlaşması ile araştırmacıların dikkatini çeken ve "elektronik ağızdan ağıza iletişim”(E-AAİLT) olarak isimlendirilen yeni küresel bir ağ

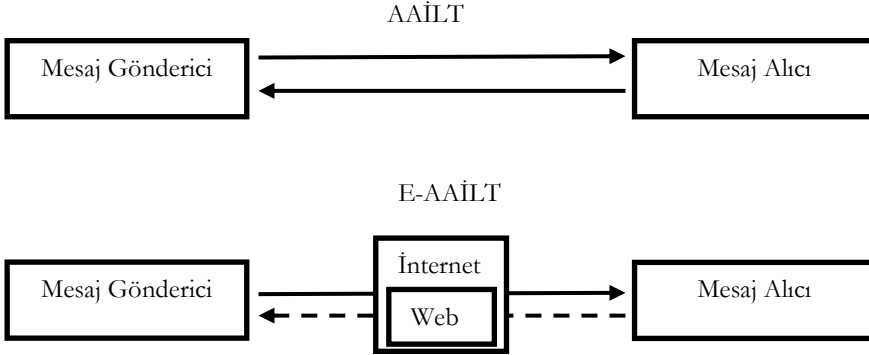
iletişimidir. E-AAİLT, “bir ürün ya da firma hakkında potansiyel, gerçek ya da önceki müşteriler tarafından yapılan ve internet aracılığı ile çok sayıda kişiye ve kurumlara ulaşabilen herhangi pozitif ya da negatif yorumlardır” (Hennig-Thurau vd., 2004:39).

Yeni teknolojilerin AAİLT açısından tüketiciler üzerindeki etkisi iki yönlüdür. Öncelikle, tüketiciler, interneti kullanarak artık ihtiyaçlarına yönelik daha fazla alternatife ulaşabilmekte ve istedikleri bilgiyi kolay ve hızlı bir şekilde elde edebilmektedirler. Diğer bir ifade ile artık ulaşılmak istenen bilgiye dair her şey bir “tık” yakınlıkta yer almaktadır. Günümüzde en basit ürünlerden en karmaşık olanlara kadar tüketiciler internet ortamında hem firmalardan hem de diğer kullanıcılardan istedikleri bilgilere ulaşabilmektedirler. Aldığı yeni bir telefonu nasıl kullanacağından, rengi solmuş gömleğini eski haline nasıl döndürebileceğine kadar tüketiciler diğer kullanıcıların yorumlarına ve deneyimlerine ulaşabilirler.

Diğer taraftan tüketiciler, internet üzerinde oluşmuş sanal topluluklar aracılığıyla, hiç tanımadığı kişiler ile kendi sosyal ağlarını oluşturabilmekte ve ürün ve hizmetlere yönelik düşüncelerini paylaşabilmektedirler (Dellarocas, 2003:1407). Yaşadıkları kötü ya da güzel deneyimleri, satın aldıkları ürünlerdeki kusurları ya da ürünün fonksiyonlarına dair yorumlarını diğer kullanıcılar ya da firmalara düşüncelerini yazarak iletebilmektedirler. Bu paylaşımlar için günümüzde birçok online perakendeci, tüketici yorumlarının yer aldığı online portallarını oluşturmuşlardır. Böylece, hepsiburada.com ya da n11.com gibi perakendeci web siteleri gerçek tüketici yorumlarının yer aldığı çok büyük veri tabanlarına sahiptirler. Tüketiciler artık bu büyük platformlar ya da bloglar, yorum siteleri, sosyal network ağları ve tartışma forumları gibi interaktif internet platformları aracılığıyla ürün ya da hizmetlere ilişkin düşüncelerini ve yorumlarını büyük kitleler ile paylaşabilmektedirler (King vd.,2014:167; Kotler ve Keller, 2012:568; Schamari ve Schaeffers, 2015:20).

Her ne kadar hem geleneksel AAİLT’de hem de E-AAİLT’de iletilen mesaj tüketicilerin ürün ya da hizmetlere yönelik değerlendirmeleri olsa da bu iki iletişim türü arasında farklılıklar vardır. AAİLT ve E-AAİLT arasındaki farklılıklar Lopez ve Sicilia (2014:30)’nın çalışmasında yer alan Şekil 1’deki karşılaştırmanın bileşenlerine göre açıklanmıştır. Bu karşılaştırmada yer alan en önemli fark E-AAİLT’in internete dayalı bir aracı ile gerçekleşmesi ve E-AAİLT’de mesaj alıcının mesaj göndericiye doğrudan geri bildiriminin olmamasıdır. Aşağıdaki alt başlıklarda, Şekil 1’de yer alan modelin bileşenlerine göre AAİLT ve E-AAİLT arasındaki farklar açıklanmış ve bu bileşenlerin, E-AAİLT’deki öneminden bahsedilmiştir.

Şekil 1. Ağızdan Ağıza İletişim (AAİLT) ve Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim (E-AAİLT) Süreçleri

Kaynak: *Lopez ve Sicilia (2014:30)*

2.1. Mesaj Göndericiler

2.1.a. Mesaj Gönderici ile Mesaj Alıcı Arasındaki İlişki

Geleneksel AAİLT’de, mesaj gönderici başka bir kişi ile belirli bir ürüne yönelik düşüncelerini paylaşmadan önce o kişiyi iyi tanımış olmalı ve o kişiye güvenmelidir. Aslında AAİLT, birbirlerini tanıyan ve çoğu zaman güvenen akraba ya da arkadaş gibi kişiler ya da küçük gruplar arasında gerçekleşen ve bilgi paylaşımını sağlayan bir süreçtir (Dellarocas, 2003:1407; Steffes ve Burgee, 2009:43). Bu sebeple, geleneksel AAİLT, belirli sosyal ilişkileri olan tüketiciler arasında gerçekleşmektedir. Buna karşılık, E-AAİLT’de mesaj göndericiler, isimleri çoğu zaman gizli olan, takma isimlerle düşüncelerini paylaşan ve mesaj alıcının çoğunlukla hiçbir ilişki kurmadığı kişiler olmaktadır (Park,2007:127). Geleneksel AAİLT için çoğu zaman aynı mekan ve zamanda, anlık ve samimi bir iletişim gerekmektedirken, E-AAİLT’de bilgi alışverişinde bulunacak kişiler farklı yer ve zamanlarda bunu gerçekleştirebilmektedirler (Park vd.,2007:127; Steffes ve Burgee, 2009: 43).

2.1.b. Bilgi Paylaşımının Zamanlaması

Mesaj göndericiler açısından bilgi paylaşımının zamanlaması konusunda da AAİLT ile E-AAİLT arasında farklılıklar vardır. Geleneksel AAİLT’de tüketiciler herhangi bir ürün ya da hizmetle ilgili bir deneyim yaşadktan belirli bir süre sonra bu deneyimlerine dair düşüncelerini diğer kişiler ile paylaşabilmektedirler. Diğer bir ifadeyle, bilgi paylaşımı aradan zaman geçtikten sonra olmaktadır. E-AAİLT’de ise bu bilgi paylaşımı çoğu zaman ürün ya hizmet deneyiminden hemen sonra (Berger ve Schwartz, 2011) ve hatta ürün tüketiciye ulaşır ulaşmaz ya da hizmeti deneyimlerken

olabilmektedir. Örneğin, internette telefon siparişi veren tüketici telefonuyla ilgili hislerini kargosunu açar açmaz yazabilmekte ya da restoranda yemek siparişi veren bir kişi yemeğinin yarısında o yemeğin fotoğrafını çekip düşüncelerini internette paylaşabilmektedir.

2.1.c. Mesaj Gönderme Sebepleri

E-AAİLT konusundaki çalışmalarda, geleneksel AAİLT'e benzer şekilde, mesaj göndericilerin düşüncelerini paylaşmasının ardında yatan sebepler ve hangi durumlarda yorum yazdıkları araştırmacılar tarafından çalışılmıştır. Tüketicileri online yorum yazmaya yönelten motivasyonlar açıklanmaya çalışılmış (Baldus vd., 2015; Teichmann vd., 2015) ve bu durumun arkasındaki psikolojik ve sosyal etmenler tespit edilmiştir (Alexandrov vd., 2013; Lovett vd., 2013). Ayrıca, kültürel farklılıkların tüketicilerin online yorum yazma davranışlarındaki etkisi tartışılmıştır (Fong ve Burton, 2008; Huggins, Holloway ve White, 2013; Yun, Park ve Ha, 2008). Tatminsizliğin olumsuz yorumların yazılmasında çok önemli bir etkisi olduğu ortaya koyulmuş (De Matos vd., 2012; Gebauer vd., 2013; Lin vd., 2011; Parthasarathy ve Forlani, 2010; Presi vd., 2014) ve tam tersi bir şekilde ise tatminin olumlu yorumların yazılması üzerinde etkisi olduğu gösterilmiştir (Gounaris vd., 2010; Hsu vd., 2013).

2.2. Mesaj Alıcılar

2.2.a. Mesaj Alıcıların Sayısı

AAİLT'de mesaj gönderici tek seferde bir ya da birkaç mesaj alıcıya düşüncesini iletebilmektedir. Ancak, E-AAİLT'de, mesaj göndericinin ilettiği tek bir mesajı, çok fazla sayıda mesaj alıcı okuyabilmektedir (Park vd., 2007:127). Bu durumda, mesaj gönderici, AAİLT'de, mesaj alıcıya, ürün ya da hizmetlere yönelik düşüncelerini doğrudan iletebilmekteyken E-AAİLT'de mesaj alıcı kendi isteği ile mesaj göndericinin ürün ya da hizmete yönelik yorumlarını okumaktadır.

2.2.b. Erişilebilirlik

E-AAİLT'i, mesaj alıcılar açısından AAİLT'den farklı kılan bir diğer sebep ise erişilebilirliktir. E-AAİLT'de paylaşılan yorumlar, kalıcı, kolay erişilebilir ve kamuya açık bir alanda kayıtlı olduğu için (Dellarocas vd., 2007), mesaj alıcılar, istedikleri zaman ve mekanda, istedikleri miktarda bilgiye, istedikleri sayıda kaynaktan kolayca erişebilmektedirler (Chatterjee, 2001:5). Ancak, AAİLT'de, mesaj alıcılar, bilgiye ulaşmak için mesaj gönderici ile aynı anda ve aynı mekanda bulunmalıdırlar ve mesaj göndericinin o anda paylaştığı bilgi miktarı ölçüsünde kaynaktan yararlanabilmektedirler.

2.2.c. Cevap Verebilirlik

Mesaj gönderici, AAİLT’de mesaj alıcıya bir cevap verebilmekte ve aynı anda karşılıklı bir iletişim halinde olabilmekteyken (Lopez ve Sicilia, 2014: 29), E-AAİLT’de mesaj alıcı, mesaj göndericinin yorumlarına, mesajı okuduğu platform izin verirse yanıt verebilmektedir. Bu yanıt, mesaj göndericinin düşünceleri internette yer aldıktan hemen sonra ya da çok uzun bir zaman geçtikten sonra da verilebilmektedir.

2.2.d Mesajın Etkileri

E-AAİLT’in, mesajı alan tüketiciler üzerindeki etkisinin AAİLT ile benzerlikler gösterdiği ve tüketicilerin karar verme sürecini etkilediği gösterilmiştir (Gershoff vd., 2003; Häubl ve Trifts, 2000; Senecal vd., 2005). Özellikle tüketiciler, ürün ve marka seçerlerken online yorumları sıklıkla okumaktadırlar. Örneğin, Gupta ve Harris (2010) online yorumların bilgi işleme motivasyonu yüksek ve düşük olan tüketicilerdeki ürün seçimi sürecine etkisini göstermişlerdir. Senecal ve Nantel (2004) ise websitesinin ve tavsiye kaynağının türüne göre online yorumların tüketicilerin marka seçimini etkilediğini ortaya koymuşlardır. Kulkarni vd. (2012) ise online değerlendirmelerin otomobil seçme davranışı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bu çalışmalara ek olarak, online yorumların tüketicilerin satın alma süreci üzerindeki etkileri sıklıkla çalışılmıştır. Bununla ilgili, online yorumun olumlu ya da olumsuz olması ve web sitesinin saygınlığının satın alma niyeti üzerindeki etkisi incelenmiştir (Park ve Lee, 2009). Tanıdık ve tanıdık olmayan markalarla ilgili yapılan yorumlarda olumluluk ya da olumsuzluk açısından bir tutarlılık bulunmasına (Benediktus vd., 2010); ürünün deneyimsel ya da beğenmelik olmasına göre yorumların satın alma davranışına (Park ve Lee, 2009; Christodoulides vd., 2012; Zhao vd., 2013; Huang vd., 2009) etkisi incelenmiştir.

2.3. Aracı Kanal

Geleneksel AAİLT’de verilecek mesaj, mesaj göndericiden mesaj alıcıya çoğu zaman sözlü olarak doğrudan ulaşabilmektedir. Ancak, E-AAİLT’de yorumlar, mesaj alıcılara internet tabanlı platformlar aracılığı ile ulaşmaktadır. Bu durumda, ürün ya da hizmetlere yönelik olan kullanıcı yorumları, mesaj alıcılara ulaşmadan önce e-perakendeci ticari bir web sitesinin ya da herhangi bir forum moderatörünün kontrolünden geçmektedir (Park, 2007:127). Bu sebeple, AAİLT ve E-AAİLT’de paylaşılan bilginin içeriği ile ilgili farklılıklar bulunmaktadır. Geleneksel AAİLT’de paylaşılan bilginin içeriği genelde mesaj gönderici ve mesaj alıcı arasındaki ilişki ile belirlenmekte ve bu bilginin ayrıntıları ve samimiyeti bu kişiler arasındaki ilişkinin gücü ile şekillenmektedir. Diğer bir ifade ile bilginin içeriği çoğu zaman bilgi paylaşımının gerçekleştiği ana göre belirlenmektedir. Ancak, E-AAİLT’de içerik çok daha önemlidir ve bu içerik mesaj gönderici tarafından önceden

tasarlanarak mesaj alıcı/lara iletilir (Berger ve Schwartz,2001) ve bu mesajı yayınlamak platformlardaki kişilerin kontrolünden geçerek internette yayınlanır. Firmalar için bu kontrolün sağlanması önemlidir çünkü bu yorumların olumlu ya da olumsuz oluşuna göre firmaların satışlarının önemli ölçüde etkilendiği görülmüştür (Duan vd.,2008; Chevalier ve Mayzlin, 2006; Chintagunta vd., 2010, Ho-Dac vd., 2013). Bu sebeple, firmalar negatif online yorumlarla ilgilenmek için stratejiler geliştirmektedirler (Van Noort ve Willemsen, 2012). Ayrıca, firmaların yeni ürün geliştirirken (Decker ve Trusov, 2010) ve pazar yapısının tahmininde (Lee ve Bradlow, 2011; Netzer vd., 2012) online yorumlardan yararlandıkları görülmüştür. Bu sebeple firmaların, tüketicileri online yorum yazmaya teşvik için yeni yöntemler geliştirdikleri görülmektedir (Schamari ve Schaefers, 2015; Jensen, 2008; Balagué ve De Valck; De Vries vd., 2012).

3. Literatür Araştırması

E-AAİLT'in pazarlama literatüründeki önemini ortaya koymak amacıyla bu konu ile ilgili sistematik bir literatür araştırması uygun görülmüştür. Öncelikle, pazarlama alanında en iyi olduğu düşünülen, Google Akademik-Metrikler, İşletme, İktisat ve Yönetim başlığı, Pazarlama alt başlığında yer alan ve 2014 ile 2015 yıllarındaki H5 indeks değerleri en yüksek olan 24 dergi belirlenmiştir. Bu dergilerin isimleri ile 2014 ve 2015 yıllarındaki H5 indeks değerleri Tablo 1'den görülmektedir.

Tablo 1: Google Scholar Pazarlama Alanında Yer Alan En İyi 24 Dergi

#	Dergi adı	2014 H5 Değeri	2015 H5 Değeri
1	Journal of Marketing	58	64
2	Journal of the Academy of Marketing Science	51	51
3	Journal of Consumer Research	50	59
4	Journal of International Marketing	28	*
5	Journal of Interactive Marketing	33	35
6	Journal of Advertising	*	29
7	Journal of Service Research	31	32
8	Journal of Marketing Research	54	54
9	Journal of Consumer Psychology	35	40
10	Marketing Science	44	39
11	Industrial Marketing Management	56	58
12	Journal of Retailing	32	36
13	International Journal of Research in Marketing	32	31
14	Journal of Business Research	64	72
15	International Journal of Consumer	*	29

Studies		
16	Psychology & Marketing	33 31
17	Managing Service Quality	28 *
18	European Journal of Marketing	40 42
19	Journal of Services Marketing	28 31
20	Service Industries Journal	30 *
21	Journal of Retailing and Consumer Services	31 36
22	Journal of Marketing Management	* 34
23	International Marketing Review	* 31
24	Journal of Consumer Marketing	28 *

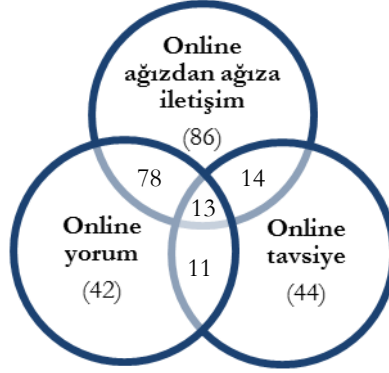
* İlgili yıla ait olan değerlere ulaşılammıştır.

Tablo 1’de yer alan dergilerde yayınlanmış makaleler içinde, çalışmanın temel konusu olan “elektronik ağızdan ağıza iletişime (electronic word of mouth)” ek olarak literatürü her yönüyle taramak ve gözden kaçırılmış bir kısım bırakmamak amacıyla, pratikte ve teoride de bu kelimenin yerine kullanılabilen, King vd. (2014:168) tarafından da belirtilmiş olan, “online ağızdan ağıza iletişim (online word of mouth)”, “online yorum (online review)”, “online tavsiye (online recommendation)”, “online viral pazarlama (online viral marketing)” ve “online fısıltı (online buzz)” kelime grupları kullanılarak arama gerçekleştirilmiştir. 2016 yılı Eylül ayında, Tablo 1’de yer alan 24 dergide, 2015 yılı ve öncesinde yayınlanmış makaleler arasında bu altı kelime grubu kullanılarak yapılan tarama sonucunda bu konu ile ilgili en fazla sayıda makaleye “online ağızdan ağıza iletişim” kelime grubu ile ulaşıldığı görülmektedir. Bunu “online yorum” ve “online tavsiye” kelime grupları ile yapılan tarama sonuçları takip etmektedir. Sonrasında ise “elektronik ağızdan ağıza iletişim”, “online viral pazarlama” ve “online fısıltı” bu konuya dair yayınlanmış makalelerde yer alan arama ölçütleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2: Arama Ölçütlerine Göre Makale Sayıları

<i>Arama Ölçütü</i>	<i>Makale Sayısı</i>
online ağızdan ağıza iletişim (online word of mouth)	191
online yorum (online review)	144
online tavsiye (online recommendation)	82
elektronik ağızdan ağıza iletişim (electronic word of mouth)	52
online viral pazarlama (online viral marketing)	10
online fısıltı (online buzz)	3
Toplam	482

Şekil 2: Arama Ölçütlerine Göre Erişilen Makale Sayıları

Tablo 2’de yer alan arama ölçütleri kullanılarak toplamda 482 makaleye erişilmiştir. Ancak, bu 482 makalenin eşsiz olmadığı ve bir makaleye birden fazla arama ölçütü ile erişilebildiği görülmüştür. Bunun üzerine, birbiri ile en fazla ilişkili olduğu düşünülen arama ölçütleri tespit edilmiştir. Buna göre, en fazla sayıda makaleye erişilebilen arama ölçütleri olan “online ağızdan ağıza iletişim”, “online yorum” ve “online tavsiye” kelime gruplarına göre erişilmiş eşsiz ve ortak makaleler tespit edilmiştir. Sonuçlar, “online ağızdan ağıza iletişim” arama ölçütü ile erişilmiş 191 makalenin, 105’ine “online tavsiye” ya da “online yorum” arama ölçütleri kullanılarak da erişilebildiğini göstermiştir. Bu 105 makalenin 13’ü, “online ağızdan ağıza iletişim”, “online yorum” ya da “online tavsiye” arama ölçütlerinden her hangi biri kullanılarak da erişilebilen makalelerdir (Şekil 2). Sonuç olarak, 482 makalenin 177’si arama ölçütlerine göre ortak makaleler olarak belirlenmiş ve konu ile ilgili 305 özgün makaleye erişilmiştir.

Tablo 3: E-AAİLT Konusu ile İlgili Makalelerin Yer Aldığı Dergiler

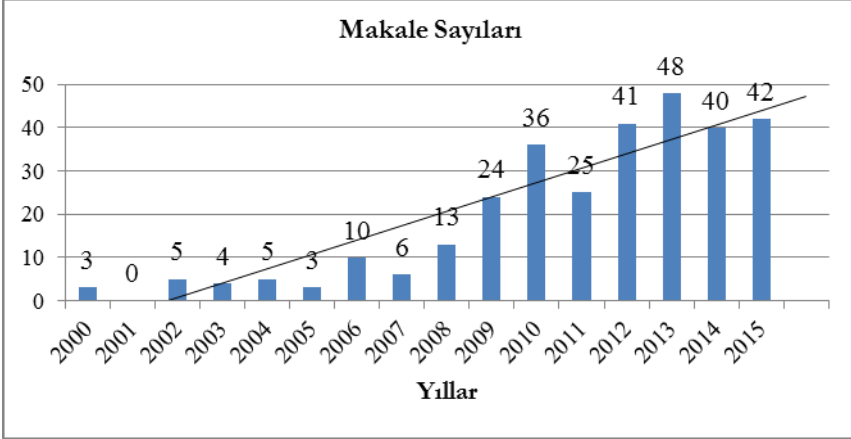
#	Dergi adı	Makale Sayısı
1	Journal of Interactive Marketing	49
2	Journal of Business Research	37
3	Marketing Science	29
4	European Journal of Marketing	25
5	Journal of Marketing Research	24
6	Psychology & Marketing	21
7	Journal of Retailing	17
8	Journal of Marketing	13
9	International Journal of Research in Marketing	13

10	Journal of Services Marketing	12
11	Service Industries Journal	10
12	Managing Service Quality	9
13	Journal of Consumer Research	8
14	Journal of Service Research	8
15	Journal of the Academy of Marketing Science	7
16	Journal of Consumer Psychology	7
17	Journal of Retailing and Consumer Services	5
18	Journal of Advertising	4
19	Journal of Marketing Management	3
20	International Journal of Consumer Studies	2
21	Industrial Marketing Management	1
22	International Marketing Review	1
23	Journal of Consumer Marketing	0
24	Journal of International Marketing	0
Toplam		305

Bu konu ile ilgili ulaşılan 305 makalenin, Tablo 1 'de yer alan pazarlama dergilerine göre dağılımı incelenmiştir. İnceleme sonucunda, E-AAİLT konusuna dair en fazla sayıda makale yayınlayan derginin 49 makale yayınlamış olan "Journal of Interactive Marketing" olduğu görülmektedir. Bu dergiyi sırasıyla, 37 makale ile "Journal of Business Research", 29 makale ile "Marketing Science", 25 makale ile "European Journal of Marketing" ve 24 makale ile "Journal of Marketing Research" dergileri takip etmektedir (Tablo 3).

Konunun, yıllara göre gelişimine ve önem kazanımına dikkat çekmek için, makale sayısındaki artış yıllara göre incelenmiştir. Şekil 3'te görüldüğü üzere, elektronik ağızdan ağıza iletişim konusu ilk olarak 2000 yılında ele alınmıştır. 2001 yılında bu konuda yayınlanmış makale bulunmazken 2002 yılı ve sonrasında artan bir hızla bu konu araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Özellikle, 2010 yılı ve sonrasında E-AAİLT'i konu alan makalelerinin sayısında önemli bir artış görülmektedir.

Şekil 3: Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim Konusunun Yıllara Göre Önemi

Sonuç

İnternetin ve akıllı telefonların hayatlarımızda önemli bir yer kazanması, 1940'lerden beri çalışılan ve 1967 yılında ilk defa Arndt (1967) tarafından tanımlanan AAİLT sürecinde değişiklikler yaratmıştır. AAİLT'de artık internet tabanlı platformlar aracılığı ile iletişim elektronikleşmiş, diğer bir ifade ile geleneksel AAİLT yerini E-AAİLT'e bırakmıştır. Bu iki iletişim türü arasında mesaj göndericiler, mesaj alıcılar ve aracı kaynak açısından önemli farklılıklar görülmektedir. Aslında bu farklılıkların, iletişimin doğrudan sözlü olarak değil de internet tabanlı platformlar aracılığı ile çoğu zaman yazılı olarak yapıyor olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Aracı olarak internet tabanlı platformların kullanılması ile E-AAİLT'de, geleneksel AAİLT'deki gibi mesaj göndericiler ile alıcılar arasında samimi bir ilişkiye gerek kalmamakta ve kişiler, artık internet başından kimliklerini açıklamadan takma isimler ile hiç tanımadıkları sayısız kişiye düşüncelerini aktarabilmektedirler.

Literatürde bu konu "elektronik ağızdan ağıza iletişim" kelime grubu ile ifade edilmiş olsa da Tablo 2'den görüldüğü üzere, literatür taramasından en fazla sayıda makaleye "online ağızdan ağıza iletişim" arama ölçütü ile erişilmiştir. Diğer bir ifade ile bu konu ile ilgili en fazla çalışmayı kapsayan arama ölçütü "online ağızdan ağıza iletişim"dir. Gelecekte bu konuya dair çalışma yapmayı planlayan araştırmacılara, öncelikli olarak "online ağızdan ağıza iletişim" arama ölçütü ile tarama yapmaları sonrasında ise "online yorum", "online tavsiye" ve "elektronik ağızdan ağıza iletişim" kelime gruplarını arama ölçütü olarak kullanmaları tavsiye edilebilir.

Bu konunun ilk olarak 2000 yılında araştırmacılar tarafından çalışıldığı görülmektedir. Yıllar içinde bu konu hızla önem kazanmaya ve çalışılmaya başlanmıştır. Buna sebep olarak internetin yaygınlaşması ve internet üzerinden yapılan alışverişler ile yorum yazmaya yönelik web sitelerindeki artış gösterilebilir. Konu ile ilgili 2008 yılından sonra yapılan çalışmaların sayısındaki önemli artış ise akıllı telefonların kullanımındaki yaygınlık ile ilişkilendirilebilir. Akıllı telefonların yaygınlaşması ile kişiler günümüzde artık çok kolay yorum yazabilmekte ve başkalarının ürün ya da hizmetlere yönelik düşüncelerine rahatlıkla erişebilmektedirler. Böylece, online yorumlar eskisine oranla artık daha fazla kişinin hayatına daha fazla zaman alarak girmeye başlamış ve bu da araştırmacıların dikkatini çekmiş olabilir. Bu konu ile ilgili olarak araştırmacılar, akıllı telefonların da yaygınlaşmasının E-AAİLT sürecinde yeni farklılıklar doğurup doğurmadığını; geleneksel AAİLT ve E-AAİLT'den sonra “Mobil Ağızdan Ağıza İletişim (M-AAİLT)” olarak isimlendirilecek yeni bir iletişim formunun ortaya çıkıp çıkmadığını araştırabilirler. Çünkü artık, kişilerin, ürün, hizmet ya da firmalar ile ilgili kullanıcı yorumlarına ulaşmaları çok kolaylaşmıştır. Benzer şekilde tüketiciler de istedikleri zaman ve mekanda, hem online yorum yazabilmekte hem de başkalarının yorumlarını okuyabilmektedirler.

Pazarlama alanında en iyi olduğu düşünülen 24 dergi arasında, bu konu ile ilgili yapılan çalışmaların en fazla yer aldığı dergilerin sırasıyla, “Journal of Interactive Marketing”, “Journal of Business Research” ve “Marketing Science” olduğu görülmektedir. Bu dergileri ise “European Journal of Marketing”, “Journal of Marketing Research” ve “Psychology & Marketing” dergileri takip etmektedir. Bu konu ile ilgili çalışan ve yayın yapacak olan araştırmacılara, bu çalışmanın sonuçlarının dergi belirleme aşamasında yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada, konunun pazarlama alanındaki önemine vurgu yapmak için sadece pazarlama alanında en iyi olduğu düşünülen dergilere odaklanılmıştır. Ancak, bu dergilere ek olarak, işletme, yönetim ve iletişim dergileri de araştırmaya dahil edilerek daha geniş ölçekte daha genellenebilir sonuçlar elde edilebilir. Ayrıca, belirlenen 24 dergi dışında da bu çalışmaya dahil edilmeyen ancak konu ile ilgili önemli çalışmaların yer aldığı pazarlama alanından dergiler gözden kaçırılmış olabilir. Sonraki çalışmalarda farklı kriterler ile daha kapsamlı literatür araştırmaları yapılabilir.

Kaynakça

- Alexandrov, A., Lilly, B., ve Babakus, E. (2013). The effects of social-and self-motives on the intentions to share positive and negative word of mouth. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 41(5), 531-546.
- Arndt, J. (1967). Role of product-related conversations in the diffusion of a new product. *Journal of Marketing Research*, 4(3), 291-295.
- Balagué, C. ve De Valck, K. (2013). Using blogs to solicit consumer feedback: The role of directive questioning versus no questioning. *Journal of Interactive Marketing*, 27(1), 62-73.
- Baldus, B. J., Voorhees, C., ve Calantone, R. (2015). Online brand community engagement: Scale development and validation. *Journal of Business Research*, 68(5), 978-985.
- Bansal, H. S. ve Voyer, P. A. (2000). Word-of-mouth processes within a services purchase decision context. *Journal of Service Research*, 3(2), 166-177.
- Benedicktus, R. L., Brady, M. K., Darke, P. R., ve Voorhees, C. M. (2010). Conveying trustworthiness to online consumers: Reactions to consensus, physical store presence, brand familiarity, and generalized suspicion. *Journal of Retailing*, 86(4), 322-335.
- Berger, J. (2014). Word of mouth and interpersonal communication: A review and directions for future research. *Journal of Consumer Psychology*, 24(4), 586-607.
- Berger, J. ve Schwartz, E. M. (2011). What drives immediate and ongoing word of mouth? *Journal of Marketing Research*, 48(5), 869-880.
- Bone, P. F. (1995). Word-of-mouth effects on short-term and long-term product judgments. *Journal of Business Research*, 32(3), 213-223.
- Brown, J. J. ve Reingen, P. H. (1987). Social ties and word-of-mouth referral behavior. *Journal of Consumer Research*, 14(3), 350-362.
- Bughin, J., Doogan, J., ve Vetvik, O. (2010). A new way to measure word-of-mouth marketing. *McKinsey Quarterly*, 2, 113-116.
- Chatterjee, P. (2001). Online Reviews – Do Consumers Use Them? *ACR 2001 Proceedings*, (s. 129-134). Provo, Utah.
- Chevalier, J. A. ve Mayzlin, D. (2006). The effect of word of mouth on sales: Online book reviews. *Journal of Marketing Research*, 43(3), 345-354.
- Chintagunta, P. K., Gopinath, S., ve Venkataraman, S. (2010). The effects of online user reviews on movie box office performance: Accounting

- for sequential rollout and aggregation across local markets. *Marketing Science*, 29(5), 944-957.
- Christodoulides, G., Michaelidou, N., ve Argyriou, E. (2012). Cross-national differences in e-WOM influence. *European Journal of Marketing*, 46(11/12), 1689-1707.
- Day, G. (1971). Attitude change, media and word of mouth. *Journal of Advertising Research*, 11(6), 31-40.
- De Matos, C. A. ve Rossi, C. A. (2008). Word-of-mouth communications in marketing: a meta-analytic review of the antecedents and moderators. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 36(4), 578-596.
- De Matos, C. A., Vieira, V. A., ve Veiga, R. T. (2012). Behavioural responses to service encounter involving failure and recovery: the influence of contextual factors. *The Service Industries Journal*, 32(14), 2203-2217.
- De Vries, L., Gensler, S., ve Leeflang, P. S. (2012). Popularity of brand posts on brand fan pages: An investigation of the effects of social media marketing. *Journal of Interactive Marketing*, 26(2), 83-91.
- Decker, R. ve Trusov, M. (2010). Estimating aggregate consumer preferences from online product reviews. *International Journal of Research in Marketing*, 27(4), 293-307.
- Dellarocas, C. (2003). The digitization of word of mouth: Promise and challenges of online feedback mechanisms. *Management Science*, 49(10), 1407-1424.
- Dichter, E. (1966). How word-of-mouth advertising works. *Harvard Business Review*, 44(6), 147-160.
- Duan, W., Gu, B., ve Whinston, A. B. (2008). The dynamics of online word-of-mouth and product sales—An empirical investigation of the movie industry. *Journal of Retailing*, 84(2), 233-242.
- Fong, J. ve Burton, S. (2008). A cross-cultural comparison of electronic word-of-mouth and country-of-origin effects. *Journal of Business Research*, 61(3), 233-242.
- Gebauer, J., Füller, J., ve Pezzei, R. (2013). The dark and the bright side of co-creation: Triggers of member behavior in online innovation communities. *Journal of Business Research*, 66(9), 1516-1527.

- Gershoff, A., Mukherjee, A., ve Mukhopadhyay, A. (2003). Consumer acceptance of online agent advice: Extremity and positivity effects. *Journal of Consumer Psychology*, 13(1/2), 161-170.
- Gounaris, S., Dimitriadis, S., ve Stathakopoulos, V. (2010). An examination of the effects of service quality and satisfaction on customers' behavioral intentions in e-shopping. *Journal of Services Marketing*, 24(2), 142-156.
- Gupta, P. ve Harris, J. (2010). How e-WOM recommendations influence product consideration and quality of choice: A motivation to process information perspective. *Journal of Business Research*, 63(9), 1041-1049.
- Harrison-Walker, L. (2001). The measurement of word-of-mouth communication and an investigation of service quality and customer commitment as potential antecedents. *Journal of Service Research*, 4(1), 60-75.
- Häubl, G. ve Trifts, V. (2000). Consumer decision making in online shopping environments: The effects of interactive decision aids. *Marketing Science*, 19(1), 4-21.
- Hennig-Thurau, T., Gwinner, K. P., Walsh, G., ve Gremler, D. D. (2004). Electronic word-of-mouth via consumer-opinion platforms: What motivates consumers to articulate themselves on the Internet? *Journal of Interactive Marketing*, 18(1), 38-52.
- Herr, P. M., Kardes, F. R., ve Kim, J. (1991). Effects of word-of-mouth and product-attribute information on persuasion: An accessibility-diagnostics perspective. *Journal of Consumer Research*, 17(4), 454-462.
- Ho-Dac, N. N., Carson, S. J., ve Moore, W. L. (2013). The effects of positive and negative online customer reviews: do brand strength and category maturity matter? *Journal of Marketing*, 77(6), 37-53.
- Hsu, L. C., Wang, K. Y., ve Chih, W. H. (2013). Effects of web site characteristics on customer loyalty in B2B e-commerce: evidence from Taiwan. *The Service Industries Journal*, 33(11), 1026-1050.
- Huang, P., Lurie, N. H., ve Mitra, S. (2009). Searching for experience on the web: an empirical examination of consumer behavior for search and experience goods. *Journal of Marketing*, 73(2), 55-69.
- Huggins, K. A., Holloway, B. B., ve White, D. W. (2013). Cross-cultural effects in E-retailing: The moderating role of cultural confinement

- in differentiating Mexican from non-Mexican Hispanic consumers. *Journal of Business Research*, 66(3), 321-327.
- Karakaya, F. ve Ganim Barnes, N. (2010). Impact of online reviews of customer care experience on brand or company selection. *Journal of Consumer Marketing*, 27(5), 447-457.
- Katz, E. ve Lazarsfeld, P. (1955). *Personal influence: The part played by people in the flow of mass communication*. Glencoe: The Free Press.
- King, R. A., Racherla, P., ve Bush, V. D. (2014). What we know and don't know about online word-of-mouth: A review and synthesis of the literature. *Journal of Interactive Marketing*, 28(3), 167-183.
- Kotler, P. ve Keller, K. (2012). *Marketing Management* (Global b.). Pearson.
- Kulkarni, G., Ratchford, B. T., ve Kannan, P. K. (2012). The impact of online and offline information sources on automobile choice behavior. *Journal of Interactive Marketing*, 26(3), 167-175.
- Lau, G. ve Ng, S. (2001). Individual and situational factors influencing negative word-of-mouth behaviour. *Canadian Journal of Administrative Sciences*, 18(3), 163-178.
- Lee, T. Y. ve Bradlow, E. T. (2011). Automated marketing research using online customer reviews. *Journal of Marketing Research*, 48(5), 881-894.
- Lin, H. H., Wang, Y. S., ve Chang, L. K. (2011). Consumer responses to online retailer's service recovery after a service failure: A perspective of justice theory. *Managing Service Quality: An International Journal*, 21(5), 511-534.
- López, M. ve Sicilia, M. (2014). Determinants of E-WOM influence: The role of consumers internet experience. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 9(1), 28-43.
- Lovett, M. J., Peres, R., ve Shachar, R. (2013). On brands and word of mouth. *Journal of Marketing Research*, 50(4), 427-444.
- Mayzlin, D. (2006). Promotional chat on the Internet. *Marketing Science*, 25(2), 155-163.
- Netzer, O., Feldman, R., Goldenberg, J., ve Fresko, M. (2012). Mine your own business: Market-structure surveillance through text mining. *Marketing Science*, 31(3), 521-543.
- Park, C., ve Lee, T. M. (2009). Information direction, website reputation and eWOM effect: A moderating role of product type. *Journal of Business Research*, 62(1), 61-67.

- Park, D. H., Lee, J., ve Han, I. (2007). The effect of on-line consumer reviews on consumer purchasing intention: The moderating role of involvement. *International Journal of Electronic Commerce*, 11(4), 125-148.
- Parthasarathy, M. ve Forlani, D. (2010). Do satisfied customers bad-mouth innovative products? *Psychology & Marketing*, 27(12), 1134-1153.
- Schamari, J., ve Schaefer, T. (2015). Leaving the home turf: How brands can use webcare on consumer-generated platforms to increase positive consumer engagement. *Journal of Interactive Marketing*, 30, 20-33.
- Senecal, S. ve Nantel, J. (2004). The influence of online product recommendations on consumers' online choices. *Journal of Retailing*, 80(2), 159-169.
- Senecal, S., Kalczynski, P. J., ve Nantel, J. (2005). Consumers' decision-making process and their online shopping behavior: a clickstream analysis. *Journal of Business Research*, 58(11), 1599-1608.
- Steffes, E. M. ve Burgee, L. E. (2009). Social ties and online word of mouth. *Internet Research*, 19(1), 42-59.
- Sundaram, D., Mitra, K., ve Webster, C. (1998). Word-of-mouth communications: A motivational analysis. *NA-Advances in Consumer Research*, 25.
- Teichmann, K., Stokburger-Sauer, N. E., Plank, A., ve Strobl, A. (2015). Motivational Drivers of Content Contribution to Company-Versus Consumer-Hosted Online Communities. *Psychology & Marketing*, 32(3), 341-355.
- Tsang, A. S. ve Prendergast, G. (2009). Does culture affect evaluation expressions? A cross-cultural analysis of Chinese and American computer game reviews. *European Journal of Marketing*, 43(5/6), 686-707.
- Van Laer, T. ve De Ruyter, K. (2010). In stories we trust: How narrative apologies provide cover for competitive vulnerability after integrity-violating blog posts. *International Journal of Research in Marketing*, 27(2), 164-174.
- Van Noort, G. ve Willemsen, L. M. (2012). Online damage control: The effects of proactive versus reactive webcare interventions in consumer-generated and brand-generated platforms. *Journal of Interactive Marketing*, 26(3), 131-140.

- Wang, X. (2011). The effect of inconsistent word-of-mouth during the service encounter. *Journal of Services Marketing*, 25(4), 252-259.
- Watts, D. ve Dodds, P. (2007). Influentials, networks, and public opinion formation. *Journal of Consumer Research*, 34(4), 441-458.
- Westbrook, R. (1987). Product/consumption-based affective responses and postpurchase processes. *Journal of Marketing Research*, 24(3), 258-270.
- Xiong, G. ve Bharadwaj, S. (2014). Prerelease buzz evolution patterns and new product performance. *Marketing Science*, 33(3), 401-421.
- Yadav, M. S. ve Pavlou, P. A. (2014). Marketing in computer-mediated environments: Research synthesis and new directions. *Journal of Marketing*, 78(1), 20-40.
- Yun, G. W., Park, S. Y., ve Ha, L. (2008). Influence of cultural dimensions on online interactive review feature implementations: A comparison of Korean and US retail web sites. *Journal of Interactive Marketing*, 22(3), 40-50.
- Zhao, Y., Yang, S., Narayan, V., ve Zhao, Y. (2013). Modeling consumer learning from online product reviews. *Marketing Science*, 32(1), 153-169.
- Zhu, F. ve Zhang, X. (2010). Impact of online consumer reviews on sales: The moderating role of product and consumer characteristics. *Journal of Marketing*, 74(2), 133-148.

Türkiye’de Bölgesel Farklılaşmadan Orta Gelir Tuzağına Çıkarımlar

Inferences from Regional Diversification to Middle Income Trap in Turkey

Ümit K. SEYFETTİNOĞLU¹

Mehmet ZANBAK²

Geliş tarihi: 06.01.2017, Kabul tarihi: 30.03.2017, Basım tarihi: 10.06.2017

Özet

Verimlilik düzeyindeki azalmaya bağlı olarak gelişmekte olan ülkelerde, kişi başına düşen gelirin artış hızının giderek yavaşlaması ve gelir seviyesinin belirli bir düzeyde sabitlenmesi "orta gelir tuzağı" olarak adlandırılmaktadır. Verimlilikte görülen azalma ise kentlerde yığılan sermayenin giderek olgunlaşan teknoloji kullanması, beşeri sermayenin gelişmemesi ve ekonominin vasıfsız işgücü yoğun bir istihdam yapısına dönüşmesi ile açıklanmaktadır. Konu Türkiye açısından incelendiğinde, uzun süredir oldukça düşük seyreden sabit sermaye yatırımlarının, sanayileşmiş ülkelere kıyasla yukarıda sıralananlara ek bir faktör olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte, Türkiye’deki bölgesel gelişmişlik farklılıkları, görece olarak yoksul bölgelerin ucuz işgücü ve hammadde ile daha üretken ve zengin bölgeleri beslemesine, böylece bölgesel farklılaşmanın bir kısır döngü haline gelmesine yol açmaktadır.

Bu çalışma, özellikle beşeri sermaye alanında bölgesel farklılaşma ile görece olarak düşük seyreden sabit sermaye yatırımlarının orta gelir tuzağına etkilerini, bölgesel katma değer üzerinde odaklanarak incelemektedir. Çalışmada, Düzey 2 bölgelerine ilişkin panel veri kullanılırken ekonometrik modeller sabit etkili panel ve coğrafi olarak ağırlıklandırılmış regresyon tekniği ile tahmin edilmektedir. Bulgular, işyeri ölçüğü, mesleki ve teknik okul sayıları ve öğretmen başına düşen öğrenci sayısının Düzey 2 bölgelerinde gayri safi katma değerdeki değişimi açıkladığını ve bu üç faktörün 2004-2011 döneminde etkisini sürdürdüğünü göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Verimlilik, Bölgesel Farklılaşma, Orta Gelir Tuzağı, Coğrafi Olarak Ağırlıklandırılmış Regresyon.*

JEL Kodları: *C31, C33, D12, J24*

Abstract

The fall in growth rate of per capita income in relation to non-increasing productivity levels after a certain threshold in developing countries is called “middle income trap”. In most cases, the fall in productivity is explained by the matured technology used in accumulated capital in urban areas, by the limited qualifications of human capital and by the transformation of industries into a more unqualified labor abundant structure. Analysing this issue from the perspective of Turkish

---

¹ Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Yrd. Doç. Dr. umitk@akdeniz.edu.tr

² Akdeniz Üniversitesi, Kumluca MYO, Yrd. Doç. Dr. mehmetzanbak@akdeniz.edu.tr

economy, another factor that arose to explain the trap was the relatively limited increase in fixed capital investment for long years with respect to industrialized countries. Besides, the regional diversification in terms of development level in Turkey causes the “trap” to turn into a vicious circle as in this fragmented structure of national economy, relatively more productive and richer regions are fed by the cheap labor force and raw materials of poor regions.

In this study, impact of particularly the regional diversification in human capital and relatively low fixed capital investment on middle income trap are analyzed by focusing on regional value added. In the analyses, a panel data set at NUTS 2 level was used and the econometric analyses were estimated by fixed-effect panel and geographically weighted regression. Hence, while the relative significance of regional diversification in human capital and fixed capital investment is derived, relevant messages were created for policy makers at NUTS 2 level by basing on empirical evidence. Findings provide the information that production scale, number of vocational and technical schools and number of students per teacher explain the variation in per capita gross value added in NUTS 2 level regions and the effects of these factors persisted in the period between 2004-2011.

Keywords: *Productivity, Regional Diversification, Middle Income Trap, Geographically Weighted Regression.*

JEL Codes: *C31, C33, D12, J24*

Giriş

Günümüzde hem politika yapımcılarının hem de akademik yazının üzerinde önemle durduğu ekonomik sorunların başında “gelişmekte olan ülkelerin belli bir eşikten sonra gelir ve buna bağlı olarak refah artışı sağlayamaması ve hatta bu göstergelerdeki negatif ya da durağan değişikliğin olması” yer almaktadır. Bu sorun “orta gelir tuzağı” olarak adlandırılmaktadır. Orta gelir tuzağı, verimlilik düzeyindeki azalmaya bağlı olarak gelişmekte olan ülkelerde kişi başına düşen gelirin artış hızının giderek yavaşlaması ve seviyenin belirli bir düzeyde sabitlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Sorunun temelini orta gelir tuzağında bulunan bir ülkenin gelişmiş ülkeler kategorisine geçememe durumu oluşturmaktadır.

Bu çalışma, özellikle beşeri sermaye alanında ortaya çıkan bölgesel farklılaşma ile görece düşük seyreden sabit sermaye yatırımlarının orta gelir tuzağına etkilerini bölgesel katma değer üzerine odaklanarak incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, Düzey 2 bölgelerine ilişkin panel veri kullanılırken, ekonometrik modeller sabit etkili panel ve coğrafi olarak ağırlıklandırılmış regresyon tekniği ile tahmin edilmektedir. Çalışmada ilk olarak ülkelerin neden orta gelir tuzağına girdikleri tartışılmaktadır. İkinci bölümde konuyla ilgili yazın araştırması yer almaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise veri seti ve tahmin edilecek model tanıtılarak kullanılan ekonometrik modellerin bulguları tartışılmaktadır.

1. Orta Gelir Tuzağı

Eichengreen vd.(2011) göre yıllık ortalama kişi başı geliri 16 bin doları aşan ülkeler orta gelir seviyesinin üzerinde gelire sahip ülkeler sınıfında yer almakta ve üst gelir grubu olan yüksek gelirli ülkeler kategorisine dahil olmaktadır. Araştırmacılar aynı çalışmada orta gelir sınırını fert gelirinin ABD'nin fert gelirinin %58'ine, imalat sanayi gelirinin ve istihdamının ise toplam gelir ve istihdam içindeki payının %23'üne ulaşması şeklinde de ifade etmektedir. Orta gelir düzeyi ölçüsü olarak ABD'nin kişi başına gayri safi yurtiçi hasılasına (GSYH) dayanan bu tanımların yanı sıra Dünya Bankası'nın kişi başına gelire göre yaptığı sınıflandırma da ilgili yazındaki yerini almıştır. Dünya Bankası'nın 2013 yılı Dünya Kalkınma Raporu'nda ekonomiler şu şekilde sınıflandırılmaktadır (World Bank, 2013):

Tablo1. Dünya Bankası'nın Gelir Düzeyine Göre Ülke Ekonomileri Sınıflaması

<i>Ekonomiler</i>	<i>Kişi Başına Yıllık Ortalama Gelir</i>
Düşük Gelirli Ekonomiler	1.035 dolar altı
Orta Gelirli Ekonomiler	1.036-12.615 dolar arası
-Alt Orta Gelirli Ekonomiler	1.036-4.085 dolar arası
-Üst Orta Gelirli Ekonomiler	4.086-12.675 dolar arası
Yüksek Gelirli Ekonomiler	12.616dolar arası

Kaynak: World Bank, World Development Report 2013.

Bu sınıflandırmaya göre 4.086-12.675 dolar arası kişi başı yıllık ortalama gelir elde eden ve Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu ülkelerüst orta gelirli ekonomiler arasında yer almaktadır. Dünya Bankası, yüksek gelirli ekonomilerin altında olan söz konusu ülkeleri, bu durumda kaldıkları süreyi de gözeterek,orta gelir tuzağına yakalanmış kabul etmektedir.

Felipevd.'nin (2012) çalışmalarında orta gelir tuzağının eşliğini belirlerken kullandıkları tespit yöntemleri Dünya Bankası'nın sınıflandırmasına benzerdir. Araştırmacılar 7.250-11.750 dolar arasında kişi başına geliri olan ülkeleri yüksek orta gelirli ülkeler olarak tanımlamıştır. Bir başka ifadeyle, yüksek gelirli ekonomilere geçiş olan 11.750 dolar seviyesini orta gelir tuzağının eşığı olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca, en az gelişmişlik seviyesine sahip düşük gelirli ekonomilerin sermaye birikimlerinin yetersiz olduğunu da vurgulayan araştırmacılar,gelir seviyesinin savaş, kıtlık ve kuraklık gibi olumsuzluklar tarafından da etkilendiğini belirtmişlerdir. Ancak milli gelir içerisindeki sermaye yatırımlarının payı ve dışa açıklık derecesi arttıkça ülkelerin gelişmişliklerinin olumlu yönde değiştiği de araştırmacıların bulguları arasında yer almıştır.

Gelişme yolundaki ülkelerde sanayileşmeyi takip eden birkaç yıl süresince ortaya çıkan hızlı gelir artışı, sonraki dönemlerde verimlilik kaybıyla birlikte etkisini yitirmekte ve durma noktasına gelmektedir. Verimlilikte görülen azalma ise kentlerde yığılan sermayenin giderek olgunlaşan teknoloji kullanması, beşeri sermayenin gelişmemesi ve vasıfsız işgücü yoğun bir istihdam yapısına dönüşmesi ile açıklanmaktadır. Diğer bir bakış açısıyla beşeri sermayenin ve teknolojik ilerlemenin anahtarı konumunda olan "*bilgi*"nin eksikliği halinde, işgücü ve sermaye faktörlerinin verimliliğinde önemli düzeyde azalmalar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, düşük gelirli ekonomilerin yurt dışından transfer ettikleri basit teknoloji kullanarak ürettikleri ucuz maliyetli ve emek yoğun ürünler ile düşük emek maliyeti avantajını da kullanarak, uluslararası piyasalarda rekabet üstünlüğü elde ettikleri de görülmektedir. Emek ve sermayenin, verimliliği düşük tarım sektöründen daha yüksek verimliliğe sahip imalat sanayi sektörüne kaymasıyla birlikte ülkenin üretkenlik düzeyi ve doğal olarak da gelir düzeyi yükselmektedir. Fakat bu ekonomilerin gelir düzeyi açısından orta gelir sınırı olarak kabul edilen seviyeye ulaşmaları ile birlikte, kırsal kesimdeki eksik istihdam azalmakta, ücretlerle birlikte uluslararası rekabet gücü de düşmektedir. Yeni teknolojileri kullanarak üretkenliğini arttıramayan ülkeler ise tuzak sınır düzeyinin üzerine geçememektedir. Bununla birlikte, yüksek bilgi beceri gerektiren yenilikçi ürünler üreten ve emeğin yoğun kullanıldığı ürünlerde ucuz emek kullanan düşük gelirli ülkeler ile rekabet edemez duruma da gelmektedir (World Bank, 2013).

Orta gelir tuzağında olan ülkelerde büyüme hızı, emeğin ve sermayenin azalan getirisi nedeniyle yavaşlamakta, bu durum zamanla kararlı hale gelmekte ve böylece teknolojik ilerlemeye ayak uyduramayan ve eğitimin kalitesini arttıramayan ülkeler birbirine benzeyerek yakınsamaya başlamaktadır. Dünya Bankası'nın sınıflandırmasına göre yüksek orta gelir ve altında yer alan ülkelerin temel özelliği tam da budur: "eskimiş teknoloji ve vasıfsız emek kapasitesi" (Yeldan vd. 2012).

1.1. Ülkeler Neden Orta Gelir Tuzağına Girer?

Ülkelerin içinde bulunduğu kalkınma evresi, orta gelir tuzağının açıklanması açısından önem taşımaktadır. Ekonomiler orta gelir tuzağına yaklaşırken tarımdan sanayiye işgücü transferine dayanan hızlı ve kolay büyüme kaynakları zamanla etkisini yitirmekte, kullanılan teknoloji olgunlaşmakta ve eskimektedir. Aynı zamanda, sermaye karlılığını yitirirken vasıfsız işgücü ve doğal kaynaklara dayanan sermaye birikimi de yavaşlamaktadır. Ekonominin düşük teknolojili üretim yapma kapasitesine sahip olması ile özellikle imalat sanayinde emek yoğun üretimin hakim olması ise ülkeleri adeta orta gelir tuzağında hapsedmektedir (Taşçı ve Özsan, 2014). Yani, geçim ekonomisinden, düşük teknolojili imalat sanayi ekonomisine dönüşümle ortaya çıkan katma değer artışı, belirli bir seviyede sabitlenmekte

ve kişi başına gelir tanımlanan sınırın üzerine çıkamamaktadır. Bu durumu yaşayan bir ülkede sermayenin ihtiyacı olan temel unsur beşeri sermaye ve teknolojiye yapılacak yatırımlar ile verimliliğin ve katma değer artırılmasıdır (Tho, 2013). Yani üretkenliğin, eğitim ve araştırma-geliştirme yatırımlarının iyileştirilmesi yoluyla artırılması, orta gelir tuzağından çıkılmak için atılması gereken birincil adımdır.

Yeldan vd.'ye (2012) göre orta gelir tuzağı sorununa bölgesel açıdan yaklaşılması çözüm için önem taşımaktadır. Çünkü bölgelerin toplam faktör verimliliği birbirinden farklıdır ve üretim belli bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Bir ülkede yaşayan hane halkının tüm bölgelerde farklı sayıda olması, işgücünün kalite ve verimlilik seviyelerindeki heterojen yapı, farklı gelir düzeyinde tüketici tercihlerinin değişmesi ve üretim kalıplarındaki çeşitlilik, eşit gelişmişlik olgusunun önüne geçmektedir (Taşçı ve Özsan, 2014). Bölgeler arasındaki ayrışmalar beraberinde politika çeşitliliğini getirmekte ve her bölgenin kendi sorununa göre politika uygulanmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında ayrışan her bir bölge için bölgenin yapısı ve dinamikleri göz önünde bulundurularak oluşturulan bölgesel politikaların yanında, ulusal ekonominin bütünlüğü de gözetilerek üretilecek politikaların kapsamlı, kendi içerisinde tutarlı ve bütünlük olarak tasarlanması da önem arz etmektedir (Yeldan vd., 2013).

1.2. Türkiye Orta Gelir Tuzağında (Mı?)

Türkiye ekonomisi için orta gelir tuzağı sorunu incelendiğinde, uzun yıllardır sanayileşmiş ülkelere kıyasla oldukça yavaş seyreden sabit sermaye yatırımları, vasıfsız işgücü ve düşük teknoloji gibi göstergelere ek bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'de bölgesel gelişmişlik farklılıkları, ulusal ekonominin parçalanmış görünümü, görece olarak yoksul bölgelerin ucuz işgücü ve hammadde ile daha üretken ve zengin bölgeleri beslemesine, bu yolla da bölgesel farklılaşmanın bir kısır döngü haline gelmesine yol açmaktadır.

Sermaye faktörünün aşırı yoğun kullanımı ve görece olarak verimin düşüklüğü ampirik yazında genel kabul gören ve sık vurgulanan bir olgu olarak kendini göstermektedir. Toplam faktör üretkenliğinin büyümeye katkısı genel olarak sadece 1980-89 yılları arasında, görece kısa süre için, anlamlıdır. Ekonominin yeniden bir yapılanma içine girdiği, ticaretin ve faktör piyasalarının konsolide edildiği bu dönemi 1990'ların denetimsiz finansal serbestleşmesi ile gerçekleşen oynaklık ve belirsizlik ortamı izlemiştir. Türkiye'nin 2005 sonrası büyüme seyri ise görece olarak çok yüksek dış açık ve ucuz ithalat olanağının sağladığı aşırı sermaye yoğun teknolojilere sürüklenmesi sonucunu doğurmuştur (Yeldan vd., 2012). Ayrıca, özellikle son dönemlerde istihdam yaratmayan büyüme olgusu ve aşırı sermaye yoğun üretim yapısı da sermaye ve emeğin kalitesini ön plana çıkarmaktadır. Ancak,

durgunluğun başlıca sebebi olan sermaye stokunun yavaş büyümesinin aşırı sermaye yoğun büyümeden daha önemli bir unsur olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Bu yapıya olgunlaşmış teknoloji kullanan sermaye yapısının büyümeye etkisinin zayıf kalması eklendiğinde orta gelir tuzağından çıkmanın nerede ise olanaksız hale geldiği bir durumla karşı karşıya olunduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2. Seçilmiş Göstergelerde Türkiye ve Gelişmiş Ülkeler Karşılaştırması

	<i>Türkiye</i>	<i>Yüksek Gelirli Ekonomiler</i>
Ar-Ge/Millî gelir	%1’in altında	%1,5 - %3,5
Ortalama örgün eğitim	7,2 yıl	11-12 yıl
Kadınların işgücüne katılım oranı	% 30	% 50 +
Yurtiçi tasarruf/Millî gelir	% 14	%17
İmalat sanayi içinde yüksek teknoloji sektörlerin payı	% 2-3	% 10 +

Kaynak: TÜİK, 2016; World Bank, 2013

Dünya Bankası’nın (2013) raporunda üst-orta gelirli ülkeler sınıfında yer alan Türkiye’nin neden yüksek gelirli ekonomiler düzeyinde olmadığını yansıtan başlıca göstergeler arasında şu faktörler yer almaktadır: Ar-ge harcamalarının millî gelir içindeki payı, ortalama örgün eğitim süresi, kadınların işgücüne katılım oranı, yurtiçi tasarrufların millî gelir içerisindeki payı ve imalat sanayi içindeki yüksek teknoloji sektörlerin payı. Ar-ge harcamalarının millî gelir içindeki payı Türkiye’de %1’in altında iken, gelişmiş yüksek gelirli ekonomilerde %1,5-3,5 seviyelerindedir. Emegın kalitesini etkileyen diğeri bir önemli unsur olan ortalama örgün eğitim sürelerine bakıldığında Türkiye’nin oldukça geri durumda olduğu görülmektedir. Bu süre Türkiye’de yaklaşık 7 yıl, yüksek gelirli ekonomilerde ise 11-12 yıldır. Buna ek olarak Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı %30 seviyelerinde iken gelişmiş ülkelerde %50’nin üzerindedir. Yurtiçi tasarruf oranında da durum farklı değildir. Yüksek gelirli ekonomilerin tasarruflarının millî gelir içindeki payı %17, Türkiye’de ise %14’tür. Türkiye’yi yüksek gelirli ekonomilerden ayıran bir diğeri unsur da imalat sanayi içindeki yüksek teknoloji sektörlerin payıdır ve söz konusu bu pay Türkiye’de %2-3 arasında gerçekleşirken, gelişmiş ekonomilerde %10’un üzerindedir. Bu göstergeler Türkiye’nin önemli düzeyde teknoloji, eğitim ve tasarruf açığı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Orta gelir tuzağı olarak kabul edilen sınırın üzerinde bir kişi başı gelirin elde edilebilmesi için sözü edilen göstergelerde zaman kaybetmeden iyileştirmelerin yapılması zorunlu hale gelmektedir.

Türkiye’nin 1980 yılında dolar bazında kişi başına GSYH’si, ABD’nin kişi başına GSYH’sinin %12’si civarındadır. Bu durum 80’li yılların başlarında Türkiye’nin orta gelir sınırının da altında gelire sahip olduğunu ifade

etmektedir. Takip eden yıllarda %7'ye düşüp, sonrasında %11-13 arasında seyreden bu oran 2001 ve 2002 yıllarında tekrar en düşük değerlerini almıştır. 2001 krizi ve TL'nin değer kaybı bu duruma yol açmıştır. Sonraki yıllarda TL'nin değer kazanmasına ve ülkenin görece olarak büyümesine de bağlı olarak yukarı yönlü hareketlenmiş ve %20 civarına yerleşmiştir. Sadece bu görünüm bile Türkiye'nin orta gelir tuzağında olduğuna işaret etmektedir.

2.Literatür

Eichengreen vd.(2013) orta gelir tuzağını geliştirmekte olan ülkelerin büyüme hızlarının yavaşlaması olarak tanımlamış ve yüksek değerlere sahipken sonrasında hızı düşen büyümenin de etkisiyle sabit bir gelir düzeyine doğru evrilen ülkeleri bu tuzağın tam ortasında kabul etmiştir. Araştırmacılar, büyümenin durgunlaşması kabulünü üç koşula bağlamıştır: Birinci koşul, satın alma gücü paritesine göre ve 2005 fiyatları ile kişi başı gelirin büyüme oranının en az %3,5 olmasıdır. İkinci koşul, gösterge kişi başı gelirden negatif yönde bir seyir olmalı ve bunun oranı da en az %2 şeklinde gerçekleşmelidir. Büyümenin durgunlaştığını ve hatta ekonominin küçüldüğünü ifade eden üçüncü koşul ise kişi başı gelirin 10.000 dolar seviyelerinde olmasıdır.

Aiyar vd.(2013) orta gelir tuzağının hızlı büyüme sürecinin önce durgunlaşan sonrasında ise düşen bir büyüme süreci ile ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bu nedenle söz konusu durumu gelişmiş ülke seviyelerine ulaşmadaki başarısızlık olarak tanımlamıştır. Büyümede yaşanan sert düşüşe neden olarak verimlilikteki azalmayı gösterirken, verimlilikte azalmayı tespit için kurumların, demografik yapının, altyapının, makroekonomik politikaların, ekonominin genel ve ticari yapısının da ele alınmasının gerekliliği ortaya koymuştur. Çalışmanın bir diğer önemli bulgusu da özellikle ticaretteki bölgesel bütünleşmenin büyümenin durgunlaşmasının önüne geçebileceğini göstermesidir.

Literatürde orta gelir tuzağı ile ilgili bir başka bakış açısı ise ülkelerin gelişmişlik ve kişi başı gelir düzeylerinin birbirlerine yakınsamasına ilişkindir. Bu yaklaşımda ülkelerin gelirleri, yüksek gelirli ekonomilere görece olarak ele alınır. Orta gelirli ekonomiler genellikle ABD kişi başı gelir düzeyi ile karşılaştırarak tespit edilir ve benzer sosyoekonomik özellikte olan ülkelerin gelirleri de zamanla birbirine yakınsamaya başlar. Ayrıca, kişi başı geliri ABD gelirin %20-50 arasında olan ülkeler orta gelir tuzağında ya da potansiyelinde olarak sınıflandırılır. Bu oran %55'in üstünde ise üst gelirli, %20'nin altında ise düşük gelirli ekonomi olarak adlandırılır (Woo, 2012).

Tho (2013) ülkeleri ve ülke içindeki bölgeleri kalkınma seviyesi bakımından birbirinden ayıran unsurların kaynak farklılığından ortaya çıktığını belirtmiştir. Beşeri sermaye ve teknoloji olarak iki temele oturttuğu ve orta gelir tuzağına karşı iyileştirilmesi gerekliliğini vurguladığı bu kaynaklar, “araştırma-geliştirme” ve “eğitim”dir. Çalışmada vasıflı emek ve sermayenin, gelişmede

ve bölgelerarası farklılaşmada avantaj yarattığını tespit edilmiş ve bunun sürekli hale getirilmesinin ancak inovatif ürünlerle mümkün olabileceğine değinilmiştir (Tho, 2013).

OECD’nin (2013) Çin ekonomisinin orta gelir tuzağında olup olmadığına ilişkin hazırlanmış olduğu raporunda orta gelirli ve yüksek gelirli ülkeleri birbirinden ayıran gelir seviyesi olarak 2011 fiyatlarıyla 12.500\$ belirlenmiştir. Bölgesel farklılıklar, ekonomi politikalarının kalitesi, teknoloji ve beşeri sermayenin içerildiği kaynaklar arasında bağlantılar olduğuna değinilen çalışmada, yapısal reformların da söz konusu farklılaşmada önemli rol oynadığına dikkat çekilmiştir. Rapora göre, özellikle finans ve emek piyasaları ile tarım arazilerinin mülkiyeti ile ilgili reformlar öncelikli olarak ele alınmalıdır. Ayrıca çevresel sürdürülebilirlik (ki bunun içerisine gıda güvenliği, sosyal güvenlik ağları, sağlık ile kentleşme dahil edilebilir) istikrarlı ve sağlıklı katma değer yaratan büyümenin olmazsa olmazları arasında belirtilmiştir.

Paus(2013), Latin Amerika ülkelerinde yaşanan sosyoekonomik farklılıkların temelini oluşturan unsurları ortaya çıkarmayı amaçladığı çalışmasında, emek verimliliğindeki farklılığın bölgesel gelişmişlik düzeyini değiştiren en önemli unsur olduğunu ortaya koymuştur. Emegin verimini ise eğitimin öne çıktığı sosyal yetenekler ile teknolojinin öne çıktığı yerel firmaların yeteneklerine bağlamıştır. Ayrıca bölgesel ve yerel üretim koordinasyon eksiklikleri, şeffaflığın sağlanamamış olması, mali kaynak dağılımındaki adaletsizlikler ile teknik ve profesyonel yetenek zafiyetleri yerel ve küresel ekonomileri birbirinden ayırmaktadır.

Yiping vd. (2013), kalkınma ve orta gelir tuzağıyla mücadelenin anahtarının endüstriyel gelişme olduğunu belirtmişlerdir. Ancak yenilikçi teknolojilerle desteklendiğinde mümkün olabileceğini de eklemişlerdir. Yenilikçi teknolojilere odaklanma, çevre dostu yeşil büyüme ve yapısal reformların itici gücünün öne çıkarılması gelişmekte olan ülkeleri bir üst sınıfına çıkarmada önem arz etmektedir.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyi bakımından birbirine yakınsaması ve hatta avantajlı konuma geçmesini sağlayacak unsurun, emegin eğitimle vasfının artırılması yoluyla sağlanabileceğini vurgulayan Lee (2013), yaratıcılığın önemine dikkat çekmiştir. Ülkelerin doğrudan yabancı yatırım olarak imalat sanayi yatırımlarını çekmesiyle gelişmeye başladığını belirtmiş ve bu ekonomilerin basit üretim ölçeklerinde kümelenme aşamasından sonra teknoloji çeken bir konum aldıklarını ifade etmiştir. Yaratıcılık sayesinde elde edilen yüksek kaliteli mal üretimi ekonomilere, Japonya, ABD ve Avrupa Birliği'nin birçok ülkesinde olduğu gibi, yenilikçi ve küresel pazarda lider olma özelliği kazandırmaktadır.

Tuncel (2014), Lee'nin (2013) çalışmasını destekler nitelikte, Güney Kore ve Tayvan ekonomilerinin orta gelir tuzağından çıkmalarındaki itici gücün

devletin aktif sanayi ve inovasyon politikaları olduğuna değinmiştir. Tuzağa yakalanmış ekonomiler, teknolojiyi ar-ge faaliyetleri ile içselleştirdiklerinde ve devletin kaynak tahsisinde yönlendirici rol üstlenmesi ile önemli gelişmeler elde edebileceklerini vurgulamıştır.

Gürsel ve Soybilen (2013) e göre sermaye stoku büyüdükçe sermayenin ek getirisinin giderek azalacak, böylece kişi başına gelir artışı giderek yavaşlayacak ve ardından durağanlaşacaktır. Buna karşı koyabilmek için teknoloji düzeyi ile çalışanların bilgi ve beceri düzeyinin (insan sermayesinin) yükseltilmesi ve ekonomik işleyişin etkinliğinin sürekli hale getirilmesi gerekmektedir. Atılması gereken başlıca adım ise yatırımların teknolojik ilerleme içermesi, çalışanların eğitim ve beceri düzeylerinin artması ve ekonominin çarklarının daha etkin şekilde dönmesidir. Böylece emek verimliliği artırılabilir.

Kurtoğlu (2014), orta gelir tuzağından çıkmak için bilginin girdi olarak yer aldığı üretim fonksiyonu çerçevesinde üretim faktörlerini ele almıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre gelişmekte olan ekonomilerde orta gelir tuzağı seviyesini aşmak için bilgi yoğun üretim faaliyetlerinin payının artırılması ve verimlilik artışı sağlayacak yenilik ekonomisi yaratılması gereklidir. Çalışmanın en önemli bulgularından birisi önceki dönem teknolojiyi içeren fiziki sermaye faktörünün sağladığı verimlilik artışının, bilgi faktörünün doğrudan sağladığı verimlilikten daha düşük düzeyde gerçekleştiğidir. Bir diğer ifade ile bilgiyi temel üretim faktörü olarak alan yaklaşımla bilginin ar-ge ve yenilik sürecine dahil edilmesi ile daha yüksek verimlilik ve katma değer sağlanmaktadır.

Türkiye'deki kentlerin ve bölgelerin gelişmişlik düzeylerinden hareketle farklı gelir seviyelerine sahip olduğuna değinen Çavuş (2014), sosyoekonomik farklılıkların bazı bölgelerin üst gelir grubunda olmasına katkı sağlarken, bazı bölgelerin ise belirli bir gelir düzeyinde takılıp kalmasına neden olduğunu vurgulamıştır. Çalışmada, bölgeler üretim yapısını belirleyen sektörlerdeki teknoloji yapısına göre de ayrıştırılarak kent ve bölgeler beş gelişmişlik düzeyi temelinde incelenmiştir.

Yeldan vd. (2012) çalışması, Türkiye'de orta gelir tuzağı ile ilgili ilk kapsamlı ampirik araştırmadır. Bu çalışmada, Türkiye'de orta gelir tuzağını hazırlayan dinamikler bölge bazında tartışılmakta ve bir hesaplanabilir genel denge modeli kullanılarak bölge bazında gelişme stratejileri geliştirilmektedir. Çalışmanın ayırt edici bir özelliği bölgeleri orta gelir tuzağına girme riskine göre derecelendirmiş olmasıdır.

Bu çalışmanın çıkış noktası bölgesel farklılıklardır. Orta gelir tuzağına bölgesel farklılaşma fikrinden yola çıkarak yaklaşım Yeldan vd. (2012) ile benzeşmektedir. Ancak kullanılan yöntem Yeldan vd. (2012)'den farklıdır. Seçilen ekonometrik yöntem bölgesel analiz yapmaya elverişlidir.

3. Metodoloji

3.1. Veri Seti

Ampirik analizde karşılaşılan en önemli kısıt incelenen dönemde kesintisiz verinin olmamasıdır. Ele alınan veri seti 2004-2011 yıllarını kapsarken, bu durumun temel nedeni, çalışmada bağımlı değişken olarak kullanılan ve TÜİK tarafından açıklanan kişi başı katma değer serisinin 2011 yılı sonrasında yayımlanmamasıdır. Zaman boyutu 8 yıl olan veri seti 26 tane Düzey 2 Bölgesi bazında düzenlenmiş, böylece toplam gözlem sayısı 208’e ulaşmıştır. Bölgesel verim farkından hareket ederek ve kişi başına katma değer farklılaşacağı öngörüsü ile hazırlanan bu ampirik çalışmada bağımlı değişken, bölge bazında kişi başına gayri safi katma değerdir. Bağımsız değişkenler ise dört ana grupta toplanmaktadır: ar-ge, altyapı, işgücü piyasası ve eğitim. Bu ilişkiyi yansıtan teorik modelin kapalı formu denklem 1’de verilmektedir ve değişkenler Tablo 3’te gösterilmektedir.

$$KBGSKD = f(\text{işgüçü}; \text{eğitim}; \text{ar - ge}; \text{altyapı}). \quad (1)$$

İşgücü piyasasıyla ilgili değişkenler için; 19- ve 55+ yaş gruplarının işgücü içindeki paylarının artmasının bağımlı değişken üzerinde negatif etki yaratması beklenirken, yüksek öğretim mezunlarının işgücü içindeki ve 50 üzeri istihdam yaratan işyerlerinin toplam içindeki paylarının artmasının ise bağımlı değişken üzerinde pozitif etki yaratması beklenmektedir. Eğitime ilişkin Tablo 3’te gösterilen üç değişkenden son ikisindeki yükselmenin kişi başına gayri safi katma değeri yükseltmesi beklenirken, orta öğretimde öğretmen başına öğrenci sayısının artmasının ise tersi etkiyi yaratması beklenmektedir. Ar-ge’ye ilişkin kullanılan tek gösterge tescil alan patent başvurularının oranıdır ve bu değişken için beklenen katsayı pozitifdir. Son değişken grubu altyapıya ilişkindir ve burada kamu yatırımlarının istihdam yaratma potansiyeli ve birim alana düşen karayolu uzunluğu içerilmiştir. Her iki değişkenin bağımlı değişken üzerinde pozitif etki yaratması beklenmektedir.

Tablo 3. Analizde Kullanılan Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

Bağımlı değişken	KBGSKD: kişi başına gayri safi katma değer
Bağımsız değişkenler	İşgücü piyasası 1955: toplam işgücü içinde 19-ve 55+ yaş gruplarının payı YUKISG: yükseköğretim mezunlarının işgücü içindeki payı 50IST: 50+ işyeri ölçeğinde istihdam edilenlerin toplam istihdama oranı Eğitim OGRBOGR: ortaöğretimde öğretmen başına öğrenci sayısı YUKTOP: yükseköğretimde ön lisans ve lisans programlarından mezun öğrencilerin payı

MTOTOP: mesleki ve teknik okulların toplam içindeki payı

AR-GE

TESBAS: tescil alan patent başvurularının toplam patent başvurularına oranı

Altyapı

ISTKYT: istihdamın kamu yatırımlarına oranı³

YOLALN: karayolları uzunluğunun bölge yüzölçümüne oranı

3.2. Ekonometrik Analiz

Çalışmanın çıkış noktası, bölgelerin birbirlerine olan uzaklıkları ve/veya bölgelerarası komşuluk ilişkilerinin (mekânsal özelliklerin) bireylerin gelir seviyeleri üzerinde etkili olabileceği öngörüsüdür. Bölgeler arası heterojen yapının ortaya çıkarılması ve buradan hareketle orta gelir tuzağında yer alan Türkiye'nin, bölgesel farklılığının yansıtılması hedeflenmektedir. Ekonometrik analizin amacı, Türkiye'de Düzey 2 bölgeleri (26 adet) arasındaki kişi başına düşen gayrisafı katma değerdeki (KBGSKD) farklılığın sosyal sermaye, işgücü piyasası, ar-ge ve altyapıya yönelik değişkenler tarafından ne kadar açıklanabildiğini ortaya koyabilmektir.

Ekonometrik tahminlerde iki temel yöntem kullanılmıştır. Birinci yöntem olarak mekânsal özelliklerin bölgelerdeki KBGSKD değişkenliğini ne kadar açıkladığını belirleyebilmek için “coğrafi olarak ağırlıklandırılmış regresyon” (CAR) yöntemi seçilmiştir. CAR yatay kesit, yani bu çalışmada Düzey 2 bölgeleri, bazında bilgi üretirken tek bir yıl için yapıldığından açıklayıcı değişkenlerin trend etkisini vermemektedir. Öte yandan bölgesel heterojenite ve uzaklık ilişkilerinin yarattığı dışsallık etkilerini tahmin edilmiş değişken katsayılarına yansıttığından standart yatay kesit tahminlerden ve yatay kesit bazında sabit etki panel modellerden daha güvenilir tahminler vermektedir (Brunsdon, Fotheringham, ve Charlton, 1996; Fotheringham, Brunsdon ve Charlton, 2002). Yine de bir mukayese yapabilmek amacıyla CAR tahminin dönem başı ve sonunda iki kez yapılmıştır. Bu noktada, CAR'da kullanılan yatay kesit sayısının serbestlik derecesini düşürerek güven aralığını genişletip genişletmeyeceği sorusu akla gelebilir. Tahminler bu olası eleştiri dikkate alınarak yapılmakla birlikte (en fazla 3 bağımsız değişken modele koyulmuştur) özellikle CAR'dan kaynaklanan bir bağımsız değişken sayısı artışı yoktur. CAR yatay kesitler arasındaki mesafeleri tahmin katsayılarını hesaplamakta ve bağımsız değişken sayısını arttırmamaktadır.

Ekonometrik tahminlerde kullanılan ikinci yöntem sabit etki panel tahmin yöntemidir. Bu yöntem bölge ve yıllara göre otonom KBGSKD'de meydana gelen değişimi görebilmek için uygulanmıştır. Aynı zamanda açıklayıcı

---

³TÜİK toplam veya özel sektör bölgesel sabit sermaye yatırımlarını vermediğinden bu gösterge kamu yatırımları ile sınırlı tutulmuştur.

değişkenlerin zaman içinde değişen trendlerinin etkileri de tahmin edilmiş katsayılar üzerinde görülebilecektir. Panel veri analizinin sabit etki tahmini için uygun olup olmadığı Hausman testi ile sınanmıştır. Bir başka ifade ile kullanılan farklı ekonometrik yöntemler ile aşağıdaki soruların cevapları aranmaktadır:

- *Düzyey 2 Bölgeleri’nde kişi başına düşen gayrisafi katma değerdeki değişimi açıklamak için kullanılan model, hem 2004 hem de 2011 yıllarında aynı/yakın açıklama gücüne sahip midir?*
- *Türkiye’de kişi başına düşen gayrisafi katma değerdeki farklılığı açıklamak için istatistiki olarak anlamlı bulunan değişkenler, Düzyey 2 Bölgeleri arasında değişen etkiye sahip midir?*
- *Düzyey 2 Bölgeleri arasında değişen etkiye sahip bulunan değişkenler, 2004 ve 2011 yıllarında aynı mıdır?*
- *Düzyey 2 Bölgeleri arasında otonom gayrisafi katma değer farklılık göstermekte midir?*
- *Türkiye’de kişi başı otonom gayrisafi katma değer, 2004-2011 arasındaki 8 yıllık dönem içinde yıl bazında ne kadar farklılık göstermektedir?*

3.2.1. Mekansal Analiz

Coğrafi Olarak Ağırlıklandırılmış Regresyon (CAR) yöntemi kullanarak 2004 ve 2011 yılı için gerçekleştirilen ekonometrik tahmin sonuçları Tablo 4 ve Tablo 5’te gösterilmektedir⁴. Tablolar hem global hem de lokal modellerin tahminini içermekte, lokal model bölgesel sonuçları ise Ekler’de verilmektedir. Global model bağımsız değişkenlerin ülke ortalamasını temsil eden katsayı etkilerini yansıtırken, lokal model aynı bağımsız değişkenlerin yatay kesit bazında katsayı etkilerini vermektedir⁵. Global model sonuçları incelendiğinde her iki yıl için aynı değişkenlerin (*OGRBOGR*, *MTOTOP*, *50IST*) istatistiki olarak %1 düzeyinde anlamlı bulunması bir tutarlılık olarak gözlenmektedir. Modellerin toplam açıklama gücü arasında bir farklılık söz konusudur (düzeltilmiş R^2 değerleri). Her iki yılda da istatistiki olarak anlamlı çıkan üç değişkenin tahmin edilmiş katsayı işareti beklentiler ile uyumludur. Eğitimin bireyin ve dolayısıyla da emeğin niteliğini arttıracığı düşüncesiyle modele eklenen orta öğretimde öğretmen başına öğrenci sayısı (*OGRBOGR*) artışının eğitimin kalitesini ve buna bağlı olarak kişi başına gayri safi katma değeri

---

⁴Tahminler işgücü piyasası, eğitim ve altyapı ana grupları içinden toplam dokuz değişkenle gerçekleştirilmiş, istatistik olarak anlamsız bulunan değişkenlerin çıkarılmasından sonra tekrar tahmin edilen ve sadece anlamlı değişkenleri içeren model sonuçları tablolarda verilmiştir.

⁵Modelde bağımlı değişken ile işgücü piyasasına ilişkin değişkenler arasında bir endojenite probleminin varlığı düşünülebilir. Burada amaç nedensellikten çok bir ilişkinin varlığını göstermektir. Bu sebeple endojenite probleminin olmayacağı varsayılmıştır. Ayrıca, bu değişkenlerin oluşturma yöntemi (değişkenlerin tanımı) bağımlı değişkende otomatik bir artmayı doğurmamaktadır, bu sebeple de anılan problemin üzerinde durulmamıştır.

düşürmesi beklenmektedir. Bulgulara göre 2004 yılında bu değişkende meydana gelen 1 birimlik artış bağımlı değişkeni 0,19 birim azaltmakta iken, 2011 yılında bu etki 0,14 birimdir. Toplam eğitim sistemi içerisinde meslek ve teknik okulların payını temsil eden değişkende (MTOTOP) gerçekleşen 1 birimlik iyileşme ise kişi başı gayri safi katma değeri 2004 yılında 0,08 birim artırırken, 2011 yılında 0,09 birim artırmaktadır. Türkiye’de eksikliği ifade edilen ve “ara sınıf”⁶ olarak anılan meslek ve teknik okulları için bulunan pozitif katsayı oldukça tutarlı bir sonuçtur. İşyeri ölçeği büyümesinin, iş bölümü ve uzmanlaşma ile katma değere olumlu yansıtacağı düşüncesi ile analizde yer verilen 50+ işyeri ölçeğinde istihdam edilenlerin toplam istihdamdaki payının (50IST) 1 birimlik artışı ise 2004 yılında bağımlı değişkeni 0,21 birim artırmaktadır ki bu da beklentilerle uyumlu bir sonuçtur. Aynı etki 2011 yılında 0,21 birimdir. Her iki yılda da öğretmen başına öğrenci sayısının artması kişi başı gayri safi katma değere olumsuz olarak yansımakta iken, toplam içinde meslek ve teknik okullarının payı ile 50+ işyeri ölçeğinde istihdam edilenlerin toplam istihdam içindeki payının büyümesi katma değeri artırıcı yönde etki yapmaktadır. Bu sonuçlar eğitime ve işgücüne yönelik yapılacak iyileştirici politikaların, katma değer üzerindeki gerçekleşen ve potansiyel etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Global model sonuçları 2004 yılında 50IST’in, 2011 yılında ise OGRBOGR, MTOTOP ve 50IST değişkenlerinin etkilerinin Düzey 2 Bölgeleri bazında değişkenlik gösterdiğine işaret etmekte ve bu değişkenlerin lokal olarak tahmin edilmesi gerektiğini göstermektedir⁷. Buradan hareketle modeller global ve lokal değişkenler ayrımı yapılarak tekrar tahmin edilmiştir. Bu şekilde modellerin toplam açıklama gücünün 2004 ve 2011 yıllarında sırasıyla 0,92 ve 0,90’a çıktığı görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre, lokal modelin global modelden üstünlüğünü gösteren bir diğer gösterge varyans analiz sonuçlarıdır. Kalıntı (artık) kareler toplamı her iki yılda da CAR analizi ve lokal tahmin sonucu global modele nazaran azalmaktadır.

Tablo 4. 2004 Yılı Coğrafi Olarak Ağırlıklandırılmış Regresyon Tahmin Sonuçları#

Yıl: 2004		
Gözlem: 26	Band genişliği: 8	CAR ANOVA Tablosu
Bağımlı değişken: lnKBGSKD		
Global Model Tahmin Sonuçları	Lokal Model Tahmin Sonuçları (CAR)	Kareler toplamı
Kalıntı kareler toplamı: 0,51	0,21	Global kalıntı 0,51
AICc: -15,43	-20,93	CAR etkisi 0,31
R ² : 0,89	0,95	CAR kalıntısı 0,20
Düz. R ² : 0,87	0,92	

⁶Ne lise ne de üniversite mezunu.

⁷Eğer DIFF Kriteri <2 ise, değişken, lokal olarak değişen etki yaratabilmektedir.

Türkiye’de Bölgesel Farklılaşmadan Orta Gelir Tuzağına Çıkarımlar

Bağımsız değişkenler	Katsayı	t-stat	Katsayı	St. Sap.
<i>Sabit</i>	8,63	286,46	8,26	0,34
<i>OGRBOGR</i>	-0,19	-5,93***	-0,16	0,02
<i>MTOTOP</i>	0,08	2,79***	0,07	0,01
<i>50IST</i>	0,21	6,60***	0,14	0,07
Lokal değişkenler için coğrafi olarak değişkenlik testi				
Bağımsız değişkenler				
	FF testi için DOF		DIFF Kriteri	
<i>Sabit</i>	22,25	0,78	17,63	-13,85
<i>OGRBOGR</i>	1,34	0,76	17,63	2,40
<i>MTOTOP</i>	0,09	1,09	17,63	5,27
<i>50IST</i>	4,96	1,04	17,63	-1,48

#: Lokal katsayılar Ek’tedir. ***: %1 istatistiki anlamlılık düzeyi.

Tablo 5. 2011 Yılı Coğrafi Olarak Ağırlıklandırılmış Regresyon Tahmin Sonuçları#

Yıl: 2011				
Gözlem: 26		Band genişliği: 16		CAR ANOVA Tablosu
Bağımlı değişken: lnKBGSK		Lokal Model Tahmin Sonuçları (CAR)		Kareler toplamı
Global Model Tahmin Sonuçları		0,38		Global kalıntı0,48
Kalıntı kareler toplamı:	0,48	-18,08		CAR etkisi 0,10
AICc:	-17,07	0,90		CAR kalıntısı0,38
R ² :	0,87	0,86		
Düz. R ² :	0,84			
Bağımsız değişkenler	Katsayı	t-stat	Katsayı	St. Sap.
<i>Sabit</i>	9,41	321,37	9,04	0,36
<i>OGRBOGR</i>	-0,14	-4,62***	-0,12	0,01
<i>MTOTOP</i>	0,09	3,77***	0,09	0,00
<i>50IST</i>	0,21	6,42***	0,19	0,01
Lokal değişkenler için coğrafi olarak değişkenlik testi				
Bağımsız değişkenler				
	FF testi için DOF		DIFF Kriteri	
<i>Sabit</i>	15,37	0,26	20,76	-3,64
<i>OGRBOGR</i>	2,00	0,19	20,76	0,23
<i>MTOTOP</i>	0,17	0,39	20,76	1,32
<i>50IST</i>	1,54	0,37	20,76	0,65

#: Lokal katsayılar Ek’tedir. ***: %1 istatistiki anlamlılık düzeyi.

Anılan değişkenlerin 2004 yılı lokal etkileri Tablo E1’de verilmektedir. Burada *50IST* değişkeninin en düşük katsayı olarak 0,03 değerini aldığı (TRC3 Bölgesi), en yüksek katsayı değerini ise 0,21 olarak aldığı (TR82 Bölgesi) gözlenmektedir. Benzer şekilde model 0,83 düzeltilmiş R² ile en düşük

açıklama gücünü TR41 Bölgesi'nde gösterirken, 0,94 düzeltilmiş R^2 ile en yüksek açıklama gücünü TR82, TR83 ve TR90 Bölgeleri'nde vermektedir. Model, 2011 yılında 0,87 düzeltilmiş R^2 ile en düşük açıklama gücünü TR61, TR33, TRB1, TRC1 ve TRC2 Bölgeleri'nde göstermiştir. Buna karşın 0,89 düzeltilmiş R^2 ile en yüksek açıklama gücünü ise TR21, TR22, TR32, TR62, TR71 ve TR82 Bölgeleri'nde vermektedir.

2004 yılına ilişkin sonuçlar ayrıntılı analiz edildiğinde “50+ işyeri ölçeğinde istihdam edilenlerin toplam istihdamdaki payı” değişkeninin kişi başı gayrisafi katma değeri arttırmak amacıyla hangi bölgelerde daha etkili olabileceğine dair işaretler verdiği görülmektedir. Katsayısı bölgelere göre 0,03-0,21 aralığında yer alan bu değişkenin kişi başı gayri safi katma değeri en az etkilediği bölge olarak TRC3 bölgesi öne çıkmaktadır. Bunun gibi TRB2, TRB1 ve TRA1 Bölgelerinde de *50IST* değişkeninin nispeten düşük etki yarattığı gözlenmektedir. Buna karşın bu değişkenin en fazla etkili olduğu bölgeler ülkenin batısında yer almakta ve sanayi bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlar TR21, TR22, TR31, TR32, TR51, TR52, TR10, TR42, TR62 ile TR41'dir. Bu bölgelerde *50IST* değişkeninde meydana gelen 1 birim artış bağımlı değişkeni yaklaşık 0,20 birim arttırmaktadır. Ayrıca bağımlı değişkeni etkilemesi bakımından görece olarak daha güçlü olan bu bölgelerin modeli açıklama gücü de yaklaşık 0,90 düzeyindedir.

2011 yılına ait lokal tahmin sonuçları değerlendirildiğinde ise *MTOTOP* değişkeninin bölgelerarası dikkate değer bir değişme yaratmadığı göze çarpmaktadır. *OGRBOGR* ve *50IST* değişkenlerindeki bir değişme, sırasıyla 0,12-0,14 ve 0,19-0,21 aralıklarında farklılık yaratmaktadır. Düzeltilmiş R^2 ise 0,87 ile 0,89 arasında yer almaktadır. Değişkenlerin 2011 yılı bölgeler arası etki değişimi ve modelin açıklama gücündeki değişim 2004 yılına göre daha dar bir aralıkta gerçekleşmektedir. 2011 yılı için tüm bölgelerde orta öğretimde öğretmen başına öğrenci sayısı (*OGRBOGR*) arttıkça, kişi başı gayri safi katma değer azalma göstermektedir. Bu ters etkinin en fazla olduğu bölgelerin başında, lokal modelde açıklama gücü de (düz. R^2) nispeten daha yüksek olan TR21, TR22 ve TR32 gelmektedir. Bu bölgelerde *OGRBOGR* değişkeninde meydana gelen 1 birimlik artış bağımlı değişkeni -0,14 birim azaltmaktadır. Bu azaltıcı etkinin görece daha düşük olduğu bölgelerin başında ise TR63, TR83, TRA2, TRB2 ve TRC3 gelmektedir. İşyeri ölçeğinde 50+ kişi istihdam edilenlerin toplam istihdamdaki payı değişkeninde meydana gelen 1 birimlik artış durumunda ise TRA2, TRB2 ve TRC3 bölgelerindeki kişi başı gayri safi katma değeri 0,21 birim arttırmaktadır. Buna karşın TR62 ile TR71 bölgelerindeki artış daha düşük olurken, etki katsayıları 0,19 olarak tespit edilmiştir.

3.2.2. Panel Analiz

Otonom kişi başına gayrisafi katma değerın Düzey 2 Bölgeleri arasında ve 2004-2011 döneminde yıl bazında farklılık gösterip göstermediğini inceleyebilmek için panel ekonometrik modeller tahmin edilmiştir. Yapılan Hausman testi tesadüfi etkilerden ziyade, sabit etkili panel modeli destekler yönde bulgular vermiştir.⁸ Sabit etki modeli ile öncelikle 3 ana gruptan 9 değişkenle tahminler yapılmış, istatistiki olarak anlamlı çıkan 8 değişken *OGRBOGR*, *YUKTOP*, *MTOTOP*, *YUKISG*, *50IST*, *TESBAS*, *ISTKYT*, *YOLALN* ile analize devam edilmiştir (Tablo 6). Modelin açıklama gücü 0,87 düzeyinde tespit edilmiştir. Kamu yatırımlarının istihdam yaratma potansiyelini temsil eden *ISTKYT* dışındaki tüm değişkenlerde beklenen yönde katsayı işaretleri elde edilebilmiştir. Bağımlı değişken kişi başı gayri safi katma değer (*KBGSKD*) iken, örneğin orta öğretimde öğretmen başına öğrenci sayısındaki (*OGRBOGR*) 1 birimlik artış, kişi başı gayri safi katma değeri 2.432 birim azaltmaktadır. Bağımlı değişken üzerinde en fazla etkiye ve katsayı bakımından en yüksek değere sahip değişkenlerin başında *YUKISG* gelmektedir. Toplam işgücü içinde yüksek öğretim mezunlarının payının 1 birim artması, *KBGSKD*'yi 5.807 birime yakın düzeyde artırmaktadır. Bu sonuçlar özellikle birey ve işgücü eğitimi temsil eden bu iki değişkenin katma değer üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir. Katma değer üzerinde önemli etkiye sahip bir diğer değişken *50IST*'tir ve 50'den fazla bireyin istihdam edildiği işyerlerinin payının 1 birimlik artması kişi başı gayri safi katma değer üzerinde 4.700 birime yakın olumlu etki yapmaktadır. Modelde karayolu yoğunluğunu temsil eden *YOLALN* değişkeninin katsayısı da beklenen yönde elde edilmiş ve karayolu yoğunluğunda oluşan 1 birimlik artışın bağımlı değişkeni 1.095 birim yükselttiği görülmüştür. Kişi başı gayri safi katma değeri artırma yönünde etkiye sahip diğer değişkenler ise tescil alan patent başvurularının oranı (*TESBAS*), toplam içinde yükseköğretimde ön lisans ve lisans düzeyinde mezun öğrenci payı (*YUKTOP*) ile toplam içinde mesleki ve teknik okulların payıdır (*MTOTOP*). Bu değişkenlerde meydana gelen bir iyileştirme bağımlı değişkeni olumlu yönde etkilemektedir.

Panel analizde beklentiler ile uyumlu sonuç vermeyen tek değişken kamu yatırımlarının istihdam yaratma potansiyelini temsil eden *ISTKYT*'dir. Bu

---

⁸Yapılan Hausman Testi'ne göre olasılık $0.0000 < 0.050$ olduğu için; H_0 hipotezi reddedilir, yani rassal etki yoktur.

Test Özeti	Ki-kare ist.	Ki-kare s.d.	Olasılık
Rassal yatay kesit	69.082567	8	0.0000

---

değişken ile kişi başı gayri safi katma değer arasında aynı yönlü ilişkinin olması beklenirken, sonuç tersi yönde gerçekleşmiştir. Aslında kamu yatırımlarının istihdam yaratma potansiyelinin yükselmesinin *KBGSKD*'de artış yaratması beklenir ancak yapılan kamu yatırımları başına istihdam arttıkça, *KBGSKD* düştüğüne göre kamuda gereğinden fazla istihdam yaratılıyor olabilir. Yani kamu sektörü işsizliği düşürmek adına gizli işsizliği desteklemekte, bu gelişme üretkenliğin düşmesi ve *KBGSKD*'nin gerilemesi ile sonuçlanabilmektedir.

Analizi bölgelere göre sabit etki model tahmini yaparak sürdürdüğümüzde, modelin açıklama gücü yani düzeltilmiş R^2 'si artmakta ve 0,95'e ulaşmakta ve *YUKTOP*, *MTOTOP*, *YUKISG*, *ISTKYT* değişkenleri istatistiki olarak anlamlı sonuçlar vermektedir. Sonuçlara bakıldığında tıpkı panel analizde olduğu gibi *ISTKYT* dışındaki tüm değişkenlerde beklenen yönde işaretlerin elde edildiği görülmektedir. Örneğin, *YUKTOP* değişkeninde meydana gelen 1 birimlik artış *KBGSKD*'nin 462 birim artmasına katkı sağlamaktadır. Aynı şekilde *MTOTOP* değişkeninde yaşanan benzer bir artış da bağımlı değişkeni 11.690 birim artırmaktadır. *YUKISG* değişkeninde meydana gelen 1 birimlik artış ise *KBGSKD*'yi 1.916 birime yakın bir düzeyde artırmaktadır.

Kişi başına düşen gayrisafi katma değerdeki farklılığı açıklamak için kullanılan modelin ortaya çıkardığı otonom gayrisafi katma değerın zamana göre değişip değişmediğini ortaya çıkarabilmek amacıyla bir sonraki adımda zamana göre sabit etki modeli kullanılmıştır. Zamana göre sabit etki modelinin açıklama gücü bölgelere göre sabit etki modeline göre daha düşüktür. Elde edilen sonuçlara göre bu analizde *OGRBOGR*, *YUKTOP*, *MTOTOP*, *YUKISG*, *50IST*, *ISTKYT*, *YOLALN* değişkenleri istatistiki bakımdan anlamlıdır ve *ISTKYT* değişkeni de dahil olmak üzere hepsinin de işareti beklenenle uyumludur. Bu değişkenlerde meydana gelen bir iyileştirme kişi başına gayri safi katma değer üzerinde olumlu etki yaratmakta ve söz konusu değişkeni artırmaktadır.

Tablo 6. Panel Analiz Sonuçları#

Yöntem: Panel EGLS (Yatay-kesit ağırlıklandırma)												
Örnekleme: 2004-2011				Zaman: 8				Yatay kesit: 26				Toplam veri
(dengeli): 208												
<i>Bağımlı değişken: KBGSKD</i>												
	Bölgelere göre sabit etki				Zamana göre sabit etki							
<i>Bağımsız değişkenler</i>		t-stat	P		Katsayı	t-stat	P		Katsayı	t-stat	P	
<i>Sabit</i>	1.648,96	1,71	0,09		-3.756,15	-5,39	0,00		1.113,14	0,96	0,34	
<i>OGRBOGR</i>	-117,13	-6,18	0,00	***					-119,86	-4,55	0,00	***
<i>YUKTOP</i>	0,03	6,02	0,00	***	0,03	2,45	0,02	**	0,03	4,44	0,00	***
<i>MTOTOP</i>	9,18	4,25	0,00	***	66,17	15,89	0,00	***	5,60	2,34	0,02	**

Türkiye’de Bölgesel Farklılaşmadan Orta Gelir Tuzağına Çıkarımlar

<i>YUKISG</i>	47.941,11	12,17	0,00	***	15.816,22	3,85	0,00	***	43.961,65	10,76	0,00	***
<i>50IST</i>	9.462,43	5,12	0,00	***					11.712,25	5,65	0,00	***
<i>TESBAS</i>	12,64	2,24	0,03	**								
<i>ISTKYT</i>	-3.143,73	-3,20	0,00	***	-3.544,58	-5,12	0,00	***	5.058,83	3,57	0,00	***
<i>YOLALN</i>	23,15	3,13	0,00	***					21,01	2,75	0,01	**
R²	0,87				0,95				0,84			
Düz. R²	0,87				0,95				0,83			
Regr. St.Ht.	2.163,53				1.022,29				1.814,35			
F-stat	172,32				129,83				70,91			
Olas. (F-stat)	0,00				0,00				0,00			

#: Ekonometrik tahminlerde kullanılan veri tabanı istenildiği takdirde okuyucuya gönderilebilir.

Tablo direkt tahmin sonuçlarını vermektedir. Farklı birimlere sahip değişkenlerin hesaplanmış birim etkileri Ekler’de Tablo E4’te verilmektedir.

***, **: sırasıyla %1 ve %5 istatistikî anlamlılık düzeyi.

Sabit etkinin bölgeler ve yıllar arasındaki farklılaşma değerleri Tablo E3’ten izlenebilmektedir. Otonom gayrisafi katma değer en yüksek TR32 bölgesinde gerçekleşirken bunu TRB2, TR42, TR52, TR63 ve TR62 bölgeleri takip etmektedir⁹. Analiz dönemi 2004-2011 içerisinde 2006-2009 ara dönemi otonom gayrisafi katma değer önemli ölçüde farklılık gösterdiği yıllardır¹⁰.

Değişkenlerin birim etkileri ise Tablo E4’te yer almaktadır. Öğretmen başına öğrenci sayısının (*OGRBOGR*) 1 birim artırılması durumunda tüm bölgelerin ortalama kişi başına reel katma değerinin 2489 birim azaldığı görülmektedir. *YUKTOP* değişkenindeki 1 birimlik artış tüm bölgelerin ortalama kişi başına reel katma değerini 462 birim artırırken, *MTOTOP* değişkenindeki 1 birimlik artış 989 birim iyileştirmektedir. Bu sonuç ara ve teknik elemanın önemini ortaya koyması bakımından önemlidir. Eğitim değişkenleri açısından en yüksek birim etki *YUKISG* değişkeni tarafından ortaya koyulmaktadır. Bu değişkendeki 1 birimlik artış tüm bölgeler için kişi başına ortalama reel katma değerinde 5.325 birim artış sağlamaktadır. Ölçekteki 1 birimlik artış *50IST* tüm bölgelerdeki ortalama reel kişi başına gayri safi katma değeri 2.045 birim artırması, ortalama maliyetlerdeki azalmanın önemli etkisini göstermektedir. Yenilik değişkeni olarak modele dahil edilen *TESBAS*

⁹ TR10, TR33, TR51, TR83, TR90 Bölgelerinde kişi başına otonom gayri safi katma değer Türkiye ortalamasından düşüktür.

¹⁰ 2010 ve 2011 yılları dışında tüm yıllarda kişi başına otonom gayri safi katma değer Türkiye ortalamasından düşüktür.

değişkeninin gayri safi katma değer üzerindeki birim etkisi görece olarak düşüktür. Her 1 birimlik kamu yatırımının yarattığı istihdamın 1 birim artırılması bütün bölgelerde ortalama reel kişi başına gayri safi katma değeri 1.086 birim arttırmaktadır. Bu değişken için yıllara göre sabit etki modelinde bulunan bu katsayının işareti önceki modellerle tutarsızdır. *YOLALN* değişkenindeki 1 birimlik artış ise tüm bölgelerde ortalama reel kişi başına gayri safi katma değeri 994 birim yükseltmektedir, yani altyapı olanaklarının genişlemesinin katma değere etkisi pozitif olmaktadır.

Çalışmada farklı ekonometrik yöntemler ile cevap aradığımız sorulara ilişkin şu değerlendirmeler yapılabilir:

- Düzey 2 Bölgeleri'nde kişi başına düşen gayri safi katma değerdeki değişimi açıklamak için kullanılan modelin hem 2004 hem de 2011 yıllarında aynı/yakın açıklama gücüne sahip olduğu saptanmıştır.
- Düzey 2 Bölgeleri arasında değişen etkiye sahip bulunan değişkenlerin 2004 ve 2011 yıllarında aynı olup olmadığı araştırılmıştır. Ölçek değişkeninin (50IST) iki yılda da değişen etkiye sahip olduğu saptanmıştır. MTOTOP değişkeninin iki yılda da değişen etkiye sahip olmadığı ve OGRBOR değişkeninin sadece 2011 yılında bölgeler bazında değişen etkiye sahip olduğu bulunmuştur.
- Otonom gayri safi katma değer hem yıllar hem de Düzey 2 Bölgeleri arasında farklılık göstermektedir.

Sonuç

Ülke içinde işgücü piyasası ve sosyal sermaye açısından var olan bölgelerarası farklılaşma, bölgesel verimlilik üzerine önemli etkilerde bulunmaktadır. Kişi başına gayri safi katma değer ile ölçülebilen bölgesel verimlilikteki farklılaşmanın ekonomiyi orta gelir tuzağına sürüklediği ileri sürülmektedir. Ekonomilerin orta gelir düzeyine yaklaşması ile mevcut teknoloji giderek eskirken, tarımdan kentlere işgücünün transferi ortaya çıkmakta ve sermaye yatırımlarının uyardığı yüksek oranlı karlara dayanan büyüme kaynakları gücünü yitirmektedir (Yeldan vd., 2012). Bu nedenle, ilgili yazında ülke ekonomilerinin büyümek için üretkenliğinin artırılması gerekliliğine vurgu yapılarak beşeri sermayeyi geliştirecek yatırımlara ve ar-ge çalışmalarına öncelik verilmesi gerekliliği belirtilmektedir.

Bölgeler arasında gerçekleşen işgücü ve sermaye göçü, bölgelerin birbirlerine finansal olarak bağımlı olmaları, ulaştırma ağlarının karmaşık yapılması gibi nedenler “ikili tuzak” yapısı ortaya koyarak ülkeleri yoksulluk tuzağına hapsedmektedir (Yeldan vd., 2012). Bu nedenlerle yoksul bölgelerde katma değer üretkenliğinin azalması ülke gelirinin azalmasına yol açmakta, yoksul ve orta gelirli bölgeler arasındaki açık büyümektedir. Giderek derinleşen bu bölgesel farklılık, büyüme hızının yavaşlamasını da beraberinde getirmektedir. Bu noktada, ülkenin tek bir homojen bölge olarak ele

alınmaması gerekliliği, her bölge için kendi dinamiklerine ve özelliklerine göre ayrı politikaların uygulanması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Bölgesel farklılaşmanın orta geliri etkileyen verimlilikle ilişkisini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada ilk olarak ülke genelinde kişi başı gayri safi katma değeri açıklayan faktörler ve etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonraki adımda ise ülke genelinde etkili bulunan faktörlerin, etkileri açısından bölgeler arasında farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır.

Tahmin edilen panel modelinin sonuçlarına göre kişi başına gayri safi katma değerdeki değişimi açıklamak için etkili olduğu öngörülen faktörlerin bu değişimi önemli ölçüde açıkladığı saptanmıştır. Söz konusu faktörlerin işgücü piyasası, eğitim, altyapı ve yenilik ile ilgili olduğu düşünüldüğünde, oluşturulacak iktisadi politikaların da bu alanları iyileştirmeye yönelik olması gerektiği anlaşılmaktadır. Örneğin, brüt okullaşma oranını artırmayı amaçlayan politikalarla ziyade okullarda öğretmen başına düşen öğrenci sayısını azaltmaya çalışmak, bir başka ifade ile her seviyede okul sayısını artırmak daha etkili olabilecektir. Benzer şekilde mesleki ve teknik okul sayısının artırılmasına yönelik politikalar hem sanayide ara ve teknik eleman açığının kapanmasına yol açacak hem de yine kişi başına gayri safi katma değer artırılmasına etki edebilecektir. Ampirik bulgulara bakıldığında mesleki ve teknik okul sayısının kişi başına gayri safi katma değer üzerindeki pozitif etkisinin yükseköğretim mezunlarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Yükseköğretim mezunlarının etkisinin katma değere pozitif yansması ancak söz konusu mezunlara istihdam olanaklarının yaratılması ile mümkün olabilecektir. Belki de Türkiye’de şu anda işgücü piyasasında üniversite mezunu işsizlerin sayısının sürekli artması da bu sorunun bir yansımasıdır.

Türkiye’de KOBİ’lerin gelişmesi için uygulanan politikaların doğru ve hala geçerliliğini korumakta olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim üretim ölçeği (50+ işyeri ölçeğinde istihdam edilenlerin toplam istihdama oranı), kişi başına gayri safi katma değer üzerinde en büyük ikinci etkiye sahip faktör olarak belirlenmiştir. Her türlü fiziki iktisadi faaliyetin (reel) gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan altyapı olanaklarının (yol, ulaşım, nakliye vs.) varlığı kişi başı gayri safi katma değer artırılması açısından önemini korumaktadır. Altyapıya ilişkin ilginç bir bulgu ise kamu yatırımlarının yarattığı istihdamın gayri safi katma değer üzerinde beklenen pozitif etkiyi göstermemesidir. Bunun sebebini iki şekilde düşünmek mümkün olabilir: Ortaya çıkan bu durum, daha çok altyapı yatırımlarına yönelen kamu sektörünün ya verimliliği düşürecek şekilde aşırı istihdama yönelmesi ya da kamunun mevcut istihdamı sabit tutarken altyapı yatırımlarından zaman içinde çekilmesi ile gerçekleşebilir.

İnovasyon göstergesine ilişkin etkinin gayri safi katma değer üzerinde görece daha az önemli olması, inovasyonun tescilli alınmış patent miktarı ile

ölçüldüğü göz önüne alındığında, gerçekleştirilen inovasyonun seri üretime geçmemiş olmasından ya da üretim sürecine hiç girmemiş olmasından kaynaklanabileceği söylenebilir. Sonuçta, patenti alınmış yeni bir ürünün üretim sürecine geçmesi için sabit sermaye yatırımlarının yapılması gerekmektedir. Türkiye'nin gayri safi yurtiçi hasıla içinde sabit sermaye paylarına bakıldığında uzun süreden beri artış gösteremediği görülmektedir.

Türkiye genelinde gayri safi katma değerdeki değişimi açıklayan faktörlerin Düzey 2 bölgeleri bazındaki etkileri incelendiğinde üç faktör öne çıkmaktadır: İşyeri ölçeğinin büyüklüğü, mesleki ve teknik okulların fazlalığı ve öğretmen başına düşen öğrenci sayısının düşüklüğü. Bu faktörler hem tüm bölgelerde etkili olmakta hem de dönem başı ve dönem sonunda (2004-2011) etkisini sürdürmektedir.

İşyeri ölçeği etkisine bakıldığında ise 2004 yılında bu değişkenin görece olarak daha gelişmiş ve daha batıda yer alan bölgelerde gayri safi katma değeri artırmak yönünde etkili olduğu görülmektedir. Az gelişmiş bölgelerde, görece olarak da Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde, çok etkili değildir. İstihdamın ve yatırımların nispi olarak ülkenin batısında yığılmış olduğu dikkate alındığında, bu sonuç beklenenle uyumludur. Ancak uygulanacak politikaların amacı bölgesel eşitsizliği gidermek ise uygulamaların daha çok doğu bölgelerine dönük olması gerekecektir. 2011 yılına gelindiğinde ise bu faktörün katma değer üzerindeki etkisi açısından bölgesel farklılaşmanın ortadan kalktığı görülmektedir. Dolayısı ile 2004-2011 periyodunda ülke genelinde uygulanan teşvik politikalarının başarılı olduğu söylenebilir.

Mesleki ve teknik okulların kişi başına gayri safi katma değer üzerindeki etkileri değerlendirildiğinde, 2004 yılında bölgesel bazlı bir farklılaşma saptanamamıştır. Ortaöğretimde öğretmen başına öğrenci sayısının gayri safi katma değer üzerindeki etkisi 2004 yılında bölgesel olarak bir farklılaşma göstermezken, 2011 yılında etkisi açısından bölgeler arasında küçük de olsa bir fark vardır. Ayrıca 2011 yılına gelindiğinde bu değişkenin nispeten daha gelişmiş ve daha batıda bulunan bölgelerde gayri safi katma değeri artırmak yönünde etkili olduğu söylenebilir. Ancak az gelişmiş bölgelerde, özellikle de doğu ve güneydoğu bölgelerinde çok etkili olmadığı görülmektedir. Yani, nüfusun yığıldığı bölgelerde bu faktör daha etkilidir ve şayet doğu ile batı bölgeleri arasındaki fark kapatılmak isteniyorsa, politikaların doğuya yönelmesinde fayda olacağı söylenebilir. Dönemin tamamı (2004-2011 periyodu) incelendiğinde bu faktörün etkileri açısından bölgelerin birbirinden uzaklaştığı görülmektedir.

Otonom gayri safi katma değer görece olarak daha az gelişmiş bölgelerde pozitif ve daha büyük çıkması bu bölgelerde daha düşük etkili çıkan açıklayıcı faktörler ile bir tutarlılık göstermektedir.

Kaynakça

- Aiyar, S., Duval, R., Puy, D., Wu, Y., Zhang, L. (2013) Growth Slowdowns and the Middle-Income Trap, *IMF Working Paper*, WP/13/71.
- Alçın, S., Güner, B. (2015) Orta Gelir Tuzağı: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, XXXVII (1), 27-45.
- Brunsdon, C., Fotheringham, A.S., Charlton, M.E. (1996) Geographically Weighted Regression: A Method for Exploring Spatial Nonstationarity. *Geographical Analysis*, 28 (4), 281-298.
- Çavuş, Z. (2014) Orta Gelir Tuzağı: Türkiye Örneği, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- Eichengreen, B. (2011) "Escaping the Middle Income Trap", http://www.kansascityfed.org/publicat/sympos/2011/Eichengreen_final.pdf.
- Eichengreen, B., Park, D., Shin, K. (2011) When Fast Growing Economies Slowdown: International Evidence and Implications for China, *NBER Working Paper Series*, 16919. May.
- Eichengreen, B., Park, D., Shin, K. (2013) Growth Slowdowns Redux: New Evidence On The Middle Income Trap, *NBER Working Papers Series*, 18673, January.
- Fangcai, F. (2012) Is There A 'Middle-Income Trap? Theories, Experience and Relevance to China, *China & World Economy*, 20(1), 49-50.
- Felipe, J., Abdon, A., Kumar U. (2012) Tracking the Middle-Income Trap: What Is It, Who Is In It, And Why?, *Levy Institute Of Bard College Working Paper*, 715, New York.
- Flaen, A., Ghani, E., Mishra, S. (2013) How to Avoid Middle Income Traps? Evidence from Malaysia, *World Bank Policy Research Working Paper*, No:6427.
- Fotheringham, A. S., Brunsdon, C., Charlton, M. (2002) *Geographically Weighted Regression: The Analysis of Spatially Varying Relationships*. Chichester, Willey.
- Gürsel, S., Soybilgen, B. (2013) *Türkiye Orta Gelir Tuzağının Eşiğinde*, BETAM Yayınları, No: 13/154.
- Kurtoğlu, Y. (2014) Orta Gelir Tuzağından Çıkış, *Ekonomik Yaklaşım*, 25(90), 71-90.

- Lee, K. (2013) *Schumpeterian Analysis Of Economic Catch-Up: Knowledge, Path-Creation and the Middle-Income Trap*, Cambridge: Cambridge University Press,.
- OECD. (2013) Avoiding the Middle-Income Trap: Policies for Sustained and Inclusive Growth. <http://www.oecd.org/china/China-Brochure-eng-September2013.pdf>
- Paus, E. (2013) Globalization and Middle Income Trap: A Capabilities-Based Approach with Focus on Latin America, In UNDP, Ministry of Foreign Affairs, Korea Institute for International Economic Policy. 2013. *Challenges of The Middle-Income Countries. Seoul Debates 2013. Seoul: UNDP, Mofa, Kiep*, 59-63.
- Taşçı, K., Özsan, M. E. (2014) Türkiye'de Bölgeler İtibarıyla Orta Gelir Tuzağı, *İşveren*, 52(2), 51-57.
- Tho, T. V. (2013) The Middle-Income Trap: Issues for Members of The Association of Southeast Asian Nations, *ABDI Working Paper Series*, No: 421. May.
- TÜİK. (2016) Temel İstatistikler, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>
- Tuncel, C. O. (2014) Orta Gelir Tuzağı ve İnovasyon Politikaları: Doğu Asya Deneyimi Ve Türkiye İçin Dersler, *Maliye Dergisi*, 167, Temmuz-Aralık, 40-70.
- Yeldan, E., Taşçı K., Voyvoda E., Özsan, M.E. (2013) *Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye*, Cilt 2: Bölgesel Kalkınma Ve İkili Tuzaktan Çıkış Stratejileri, *Türkiye Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu (TURKONFED)*, İstanbul.
- Yeldan, E., Taşçı K., Voyvoda E, Özsan, M.E. (2012) *Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye*, Cilt 1: Makro/Bölgesel/Sektörel Analiz, *Türkiye Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu (TURKONFED)*, İstanbul.
- Yiping, H., Gou, Q., Wang X. (2013) Institutions and the Middle-Income Trap: Implications of Cross-Country Experiences for China, *Conference On China, Inequality, Growth and Middle-Income Trap*, *China Economic Research Center*, July 1-2, 2013, Beijing.
- Woo, W. T. (2012) China Meets the Middle Income Trap: The Large Potholes in the Road to Catching-Up, *Journal Of Chinese Economic and Business Studies*, 10(4), 313-336.
- World Bank. (2013) World Development Report 2013, <http://data.worldbank.org>.

Türkiye’de Bölgesel Farklılaşmadan Orta Gelir Tuzağına Çıkarımlar

Ekler

Tablo E1. 2004 Yılı Lokal Tahmin Katsayıları

	50IST	Lokal R²
TR10İstanbul	0,20	0,86
TR21Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	0,21	0,89
TR22Balıkesir, Çanakkale	0,21	0,89
TR31İzmir	0,21	0,89
TR32Aydın, Denizli, Muğla	0,21	0,90
TR33Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	0,06	0,93
TR41Bursa, Eskişehir, Bilecik	0,18	0,83
TR42Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	0,20	0,88
TR51Ankara	0,21	0,90
TR52Konya, Karaman	0,21	0,89
TR61Antalya, Isparta, Burdur	0,20	0,84
TR62Adana, Mersin	0,19	0,92
TR63Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	0,16	0,93
TR71 Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	0,21	0,90
TR72 Kayseri, Sivas, Yozgat	0,17	0,93
TR81 Zonguldak, Karabük, Bartın	0,21	0,91
TR82 Kastamonu, Çankırı, Sinop	0,21	0,94
TR83 Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	0,15	0,94
TR90 Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	0,10	0,94
TRA1 Erzurum, Erzincan, Bayburt	0,05	0,93
TRA2 Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	0,07	0,93
TRB1 Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	0,05	0,93
TRB2 Van, Muş, Bitlis, Hakkari	0,05	0,93
TRC1 Gaziantep, Adıyaman, Kilis	0,12	0,93
TRC2 Şanlıurfa, Diyarbakır	0,06	0,93
TRC3 Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	0,03	0,92
min.	0,03	0,83
mak.	0,21	0,94

Tablo E2. 2011 Yılı Lokal Tahmin Katsayıları

	OGRBOGR	50IST	Lokal R ²
TR10 İstanbul	-0,14	0,20	0,88
TR21 Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	-0,14	0,20	0,89
TR22 Balıkesir, Çanakkale	-0,14	0,20	0,89
TR31 İzmir	-0,14	0,20	0,88
TR32 Aydın, Denizli, Muğla	-0,14	0,19	0,89
TR33 Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	-0,12	0,20	0,87
TR41 Bursa, Eskişehir, Bilecik	-0,14	0,20	0,88
TR42 Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	-0,14	0,19	0,88
TR51 Ankara	-0,14	0,19	0,88
TR52 Konya, Karaman	-0,14	0,19	0,88
TR61 Antalya, Isparta, Burdur	-0,14	0,19	0,87
TR62 Adana, Mersin	-0,13	0,19	0,89
TR63 Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	-0,12	0,19	0,88
TR71 Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	-0,13	0,19	0,89
TR72 Kayseri, Sivas, Yozgat	-0,13	0,19	0,88
TR81 Zonguldak, Karabük, Bartın	-0,14	0,19	0,88
TR82 Kastamonu, Çankırı, Sinop	-0,13	0,20	0,89
TR83 Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	-0,12	0,20	0,88
TR90 Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	-0,12	0,20	0,88
TRA1 Erzurum, Erzincan, Bayburt	-0,12	0,20	0,88
TRA2 Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	-0,12	0,21	0,88
TRB1 Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	-0,12	0,20	0,87
TRB2 Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	-0,12	0,21	0,88
TRC1 Gaziantep, Adıyaman, Kilis	-0,12	0,19	0,87
TRC2 Şanlıurfa, Diyarbakır	-0,12	0,20	0,87
TRC3 Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	-0,12	0,21	0,88
min.	-0,14	0,19	0,87
mak.	-0,12	0,21	0,89

Türkiye’de Bölgesel Farklılaşmadan Orta Gelir Tuzağına Çıkarımlar

Tablo E3. Sabit-Etkiler: Bölgeler ve Yıllar

Bölgeler		Yıllar	
TR10	İstanbul	-12.113,9	2004 -2574,3
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	8.627,7	2005 -1650,4
TR22	Balıkesir, Çanakkale	2.322,8	2006 -781,3
TR31	İzmir	-332,5	2007 -293,6
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	68,7	2008 792,7
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	-5.114,6	2009 470,7
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	-3.049,5	2010 1375,7
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	659,8	2011 2660,4
TR51	Ankara	-5.789,5	
TR52	Konya, Karaman	-756,1	
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	2.458,1	
TR62	Adana, Mersin	-803,2	
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	-788,7	
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	1.426,8	
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	-2.463,3	
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	6.843,7	
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	3.438,9	
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	-3.867,3	
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	-7.372,3	
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	3.377,8	
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	4.120,8	
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	2.556,5	
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	526,0	
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	2.324,3	
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	1.841,5	
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	1.857,3	

Tablo E4. Değişkenlerin Birim Etkileri

	Tanım	Panel Model	Sabit Etki-Bölge Model	Sabit Etki-Yıl Model
OGRBOGR	öğretmen başına düşen öğrenci oranı	-2432		-2489
YUKTOP	ön lisans ve lisans mezun sayısı	462	462	462
MTOTOP	meslek ve teknik okul sayısı	1622	11690	989
YUKISG	yükseköğretim mezunlarının toplam işgücü içindeki oranı	5807	1916	5325
50IST	50+ işyerlerindeki istihdamın toplam içindeki oranı	4652		2045
TESBAS	patent tescilinin toplam başvuruya oranı	-675		1086
YOLALN	her 1 TL'lik kamu yatırımının yarattığı istihdam	1095	761	994
	km ² 'ye düşen yol uzunluğu (km)			

Daha Kapsayıcı Bir Küresel Ekonomiye Desteklemede İşletmelerin Rolü

Christine Lagarde, Kapsayıcı Kapitalizm Konferansı Açılış Konuşması
New York, 10 Ekim 2016

Sevgi Eda TUZCU (Çeviren)¹

Önsöz

2015 yılında Koç Holding Yönetim Kurulu'ndan Ali Koç'un “*Eşitsizliği gidermek için kapitalizmin ortadan kalması gerek*”² sözleri uzun tartışmalar yarattı. Daha sonra bu cümlesine ilişkin verdiği bir röportajda kapitalizmin, rekabet ve girişimcilik sayesinde hayatımıza pek çok nimet kattığını ancak bazı yanlışlarının da olduğunu ve bunların düzeltilmesi gerektiğini belirtti³. Aslında kapitalizme bu bakış açısı yeni değil. Adam Smith, bir işverenin kendisine yetecek olandan fazla kazanması halinde, bu fazlayı yeni çalışanlar istihdam etmekte kullanacağını, böylece daha çok mal ve hizmet üretileceğini ve ulusun zenginliğinin artacağını ifade eder. İstihdamın artmasının ve emek gücünün ödüllendirilmesinin ekonominin büyümesi için bir şart olduğunu; aksi durumun ise bir ulusun zenginlik ve refahında gerilemenin göstergesi olacağını söyler (Smith, 2006: 66, 69).

Lady Lynn de Rothschild önderliğinde kurulan ve 2014'te düzenledikleri konferans ile kapsayıcı kapitalizm kavramını ortaya atan bir koalisyon da tam olarak bunu ifade etmektedir: Kapitalizmi “*daba hakkaniyetli, sürdürülebilir ve kapsayıcı*” hale getirmeyi amaçlamakta, bir başka deyişle sisteme ilişkin kaybolan güveni tazelemeyi istemekte ve Smith tarafından ifade edildiği gibi “gerilememek için” emeğin de sürece dahil edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. IMF Başkanı Lagarde'ın da 2016 yılındaki kapsayıcı kapitalizm konferansında yaptığı ve tam metni aşağıda verilen konuşmasında belirttiği gibi, kapitalizmin sadece %1'lik kesim için değil, geri kalan %99 için de var olması için çaba sarf edilmelidir.

Kapsayıcı ya da zaman zaman bahsedildiği şekliyle paylaşımcı kapitalizm, Lagarde'ın da belirttiği gibi bir tezat olarak değerlendirilmeye çok uygun. Çünkü her ne kadar asıl amacın toplumdaki her kesimi sürece dahil edebilmek olduğunu söylese de, esnek ve uzaktan çalışma, gig-ekonomi gibi önerilerin emeklilik, sürekli ve düzenli gelir, sosyal sigorta gibi haklardan uzak oluşu

---

¹Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, Dr.

stuzcu@politics.ankara.edu.tr

²http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ekonomi/418827/Ali_Koc_Kapitalizmin_ortadan_kalkmasi_gerek.html (Erişim Tarihi: 28.12.2016)

³<http://odatv.com/kapitalizmi-neden-elistirdigini-anlatti-1001161200.html> (Erişim Tarihi: 05.01.2017)

oldukça dikkat çekici. Lagarde’ın son kapsayıcı kapitalizm konferansında yaptığı açılış konuşmasını bu açılardan da ele alınması için aşağıda sunuyorum.

Daha Kapsayıcı Bir Küresel Ekonomiye Desteklemede İşletmelerin Rolü

Christine Lagarde, Kapsayıcı Kapitalizm Konferansı

New York, 10 Ekim 2016

Giriş

Tünaydın. John Micklethwait, nazik takdiminiz için teşekkür ederim. Kapsayıcı Kapitalizm Konferansında bir kez daha yer almaktan ve bu denli saygıdeğer bir toplulukta olmaktan memnuniyet duyuyorum.

Henry Ford bir keresinde “*Bir araya gelmek başlangıç. Bir arada kalmak ilerleme, birlikte çalışmak ise başarıdır.*” demişti. Aynı şekilde, Lady Lynn de Rothschild ve koalisyonun [*Kapsayıcı Kapitalizm Koalisyonu*], bir araya gelmek, bir arada kalmak ve bir arada çalışmak yönündeki çabaları, kapsayıcı kapitalizmin çok önemli olan gündemini ön plana çıkarmaktadır. Vizyonunuzu ve zorlukları yenme gücünüzü takdir ediyorum.

Geçen hafta IMF, 189 üye ülke ile birlikte yıllık toplantısını gerçekleştirdi. Bu toplantının ana konusu küresel ekonominin durumuydu. Her ne kadar genel görünüm durgun olsa da, ruh hali olumlu.

Uzun süreli bir düşük büyüme dönemine sıkışıp kalmış durumdayız: 2016, küresel ekonomideki büyümenin peş peşe uzun dönemli ortalamasının altında seyrettiği beşinci yıldır. Çok fazla insan kendini geride bırakılmış hissetmekte ve ekonominin gerçekten kendileri için çalışıp çalışmadığını sorgulamaktadır. Özellikle bazı gelişmiş ekonomilerde, ekonominin dışı açıklığını tehdit eden popülist bir düşünce artmaya başlamıştır.

Gerçek şu ki, ekonomik büyüme, uzun zamandır çok düşük ve çok az kişiye erişebiliyor. Bu nedenle, bir dönüm noktasıyla karşı karşıyayız ve küreselleşmenin “herkes için” işe yaramasını sağlayacak nihai kararlar almak zorundayız.

Bu durum; parasal, mali ve yapısal tüm politika araçlarının, talebi arttırmak, verimliliği yükseltmek ve ticareti canlandırmak için kullanılmasını gerektirmektedir. Ayrıca, sosyal güvenlik ağlarına yatırım yapılması, teknolojik değişmeden olumsuz yönde etkilenenlerin desteklenmesi ve eğitim kilit bir rol oynamaktadır. Politika yapımcılar, büyük zorlu bir görev ile karşı karşıyalar ve bunu tek başına başaramazlar.

İş ve büyüme yaratan herkesin elinden geleni yapmasına ihtiyacımız var. Burada elbette ki işletmelerden bahsediyorum.

Nihayetinde, işletmeler daha kapsayıcı bir toplumdaki fayda sağlayacaklardır, çünkü kapsayıcılık daha sürekli bir büyümeyi ve daha büyük bir refah düzeyini beraberinde getirmektedir. İşletmelerin kapsayıcılığı desteklemede özel yeri olduğuna da ayrıca inanıyorum.

Bazıları, “kapsayıcı kapitalizm” terimine kuşkuyla yaklaşıyorlar. Bunu bir tezat olarak görenler veya işletmelerin daha çok müşteri çekip karlarını arttırabilmek için kullandıkları bir halka ilişkiler yöntemi olarak değerlendirenler var. Bazıları ise kapsayıcı kapitalizmi, serbest piyasa prensiplerinden tehlikeli bir sapma olarak adlandırıyor.

Bu düşüncelere cevap vermek için kapsayıcılığı ve sürekli büyümeyi madalyonun iki yüzü haline getirmeliyiz – biri olmadan diğerini elde edemeyiz.

Bu çerçevede, liderlik, çalışanlar ve yenilikçilik olmak üzere, işletmelere düşen üç temel rolü ele alacağım.

1. Liderler

İlk olarak, işletme liderleri kapsayıcılığı nasıl destekleyebilirler?

Elbette ki, işletmelerin kapsayıcılık konusundaki liderliğine ilişkin uzun bir geçmiş söz konusu. Örneğin, Andrew Carnegie ve John D. Rockefeller gibi öncülerin yardımsever özverilerini düşünün. 19.yy’da Avrupa’da kurulan endüstriyel kasabaların mimarisini aklınıza getirin, hepsi kapsayıcılık ruhunu göstermiştir.

Öte yandan, son yıllarda, “kalan yüzde 99”un sırtından kendi refahını yükseltmiş olarak görülen ve “yüzde birlik” olarak adlandırılan “elitlere” karşı yoğun bir kamusal öfkenin büyüdüğüne tanık olmaktadır. Özellikle, küresel finansal krizden sonra, pek çok işletme yöneticisi gereksiz riskler alma, etik dışı davranma ve girişimin meyvelerini paylaşmama suçlamalarıyla karşı karşıya kalmaktadır.

Toplam etki, kamuoyunun büyük işletmelere güveninin erozyona uğraması şeklinde kendini göstermektedir. Yakın zamandaki bir Gallup⁴ anketi, ABD’li büyük şirketlere duyulan güvenin son on yıldır %18 düzeyine sapsap kaldığını göstermektedir. Bankalara duyulan güven ise on yıl önceki %49 düzeyinden, bugün %27 düzeyine inmiştir.

Sıklıkla söylendiği gibi güven “*yürüyerek gelir ama at sırtında gider*”. Önümüzdeki yıllarda güvenin kazanılmasının çok daha kritik hale geleceği görülüyor. Deloitte’un yaptığı son anket, milenyum kuşağının yarısından

---

⁴A.B.D. merkezli bir araştırma ve danışmanlık şirketi (ç.n.).

fazlasının, bir organizasyonun yönetim standartlarından kuşku duymaları halinde, orada çalışmayacağını gösteriyor.

İki sene önce Londra'da düzenlenen kapsayıcı kapitalizmin açılış konferansında söz aldığımda, kurumsal davranış ve kültürün iyileştirilmesi ihtiyacından da bahsetmiştim. Konuşmamın temel noktalarından biri, liderlerin örgüt değerleri hakkında en az şirket değerinin hesaplanması konusunda oldukları kadar ciddi ve örgüt kültürü konusunda şirket sermayesi konusunda oldukları kadar hırslı olmalarının gerekliliği idi.

Gerçekten de, yasal düzenlemelerin yanı sıra, liderlerin kendilerinin de etik dışı davranışlarla mücadele konusunda ellerini taşın altına koymaları gerekmektedir. Bir bakıma, bu bir sorumluluk meseledir. Ne de olsa işler yolunda gitmediğinde sorumlu tutulacak kişiler tepe yöneticileri olacaktır. Aynı zamanda, etkililikle de ilgilidir. Çalışmalar, banka yöneticilerinin davranışlarıyla iyi örnek olmaları halinde banka içi etik değerlerin yerleşmesinin daha olası olduğunu göstermektedir.

İşletmelerde ücretlerin ödenmesi sırasında da sorumlu davranılması hayati bir önem taşımaktadır. IMF'nin bir çalışması, bir bankadaki tepe yöneticilerin aldığı ücret *düzeyinin* bankanın risk alma davranışı ile ilgili olmamasına karşın, ücretlerin *yapısının* doğrudan ilişkili olduğunu göstermiştir. Ücretlerin kısa dönem yerine uzun dönem performansa bağlanması halinde, üstlenilen risk azaltılabilecektir.

Ücret yapısının değiştirilmesi ile sağlanan risk azaltımının yanı sıra güveni tesis etmenin bir diğer temel ögesi de vergi kaçırmanın kökünün kazınmasıdır. Panama veya Bahama Belgeleri'ni inceleyen sıradan bir göz bile, vergiden kaçınma yolundaki çabaların yalnızca güveni sarsmakla kalmayıp, toplumun hak ettiğini bulamamasına da neden olduğunu görebilir.

Panama Belgeleri'nde anlatılan hesapların, hem karmaşık planlamalar yardımıyla yasal yollarla hem de vergi kaçırma gibi yasal olmayan yollarla ne kadarlık bir vergi geliri kaybına neden olduğuna dair güvenilir bir tahmin mevcut değildir. Yine de her iki yöntemin de hayli kullanıldığı ortadadır. Ortaya çıkan bu gelir kayıpları, toplum için eğitim, sağlık ve çevre gibi büyüme destekleyici yatırımlar bağlamında kaçırılmış fırsatlar anlamına gelmektedir. Etkin ve adil bir vergi sistemi, yatırım döngüsünün temel bir parçasıdır.

Daha açık olmak gerekirse, pek çok ülkede, özel sektör, kamu sektöründeki yolsuzluk ile mücadelede bütünleyici bir rol oynayabilir. Sonuçta, kamudaki bir memurun aldığı her rüşvet, özel kesim tarafından ödenmiş rüşvettir. İşletmeler, kendilerini bu denklemden çıkartarak, hem kendi ülkelerinde hem de yurt dışındaki kamu çalışanlarındaki yozlaşmış davranışlarının temizlenmesine katkıda bulunabilirler. Yolsuzlukla mücadele,

dünyanın pek çok yerinde görülen yoksulluk ve yoğun eşitsizlikle süregiden savaş için çok önemlidir.

Diğer tarafta ise, sadece yanlış engellemek değil aynı zamanda toplumsal değişime pozitif bir katkıda bulunmak isteyenler de daha önce bahsettiğim yardımseverlik davranışından etkilenmektedirler. Kaçınılmaz bir şekilde, bu biraz da halkla ilişkileri içermektedir. Şüphesiz, şanslı olmayan kişilerle refahı paylaşmak aynı zamanda bir sorumluluk meselesidir.

Liderlik seviyesinde, Gates Foundation'un kurduğu The Giving Pledge⁵, bu konuya mükemmel bir örnek teşkil etmektedir. 2010'dan bu yana, bilgi teknolojilerinden, eğitime ve sağlığa kadar pek çok alandan 139 yüksek gelirli kişi 365 milyar dolardan fazla bir parayı vadedmiştir. Pek çok işletme de çalışanlarının hayırseverlik amacıyla bağışta bulunmasını desteklemektedir. Böylelikle, ihtiyacı olanlara yardım sağlanmış, güven yeniden inşa edilmiş ve işletmeler de kendi çalışanlarına yatırım yapmış olur.

Bu durum, sözü işletmelerin kapsayıcılığı teşvikteki ikinci temel rolüne, yani çalışanlara, getiriyor.

2. Çalışanlar

Bir işletmenin iş yaratma ve sürdürme potansiyeli, pek çok insanın kendisini iş gücü piyasası dışında bulduğu anlarda özellikle kritik hale gelmektedir. Bazı gelişmiş ülkelerdeki artan iş fırsatlarına karşın, ILO tahminlerine göre 2016 yılındaki toplam küresel işsizlik 199,4 milyona ulaşmıştır, gelecek yıl bu rakamın 200 milyonun üzerine çıkması beklenmektedir.

Bu güçlük her yerde; bölgesel, sektörel, cinsiyet ve yaşa bağlı ayrımlar gözetmiyor. Burada kadınlar ve gençler olmak üzere iki spesifik grubu vurgulamak isterim.

Üzücü olan şu ki, kadınlar erkekler ile kıyaslandığında hem işsiz kalmakta hem de daha az ücret almaktadır. Oysaki IMF ve diğerlerinin çalışması, kadınları güçlendirmenin pek çok makroekonomik faydası olduğunu ortaya koymuştur.

Cinsiyet farkını daraltmak, ekonomik büyümeyi ve çeşitliliği olumlu yönde etkilemektedir. Bu durum, gelir adaletsizliğini azaltmak ile de ilgilidir. Ayrıca asıl sonucu da desteklemektedir: IMF çalışanlarının bir makalesi, yönetim

---

⁵The Giving Pledge, toplumdaki en önemli sorunları çözebilmek için dünyanın en zengin birey ve ailelerini bir araya getirmeyi amaçlayan ve bu kişilerin varlıklarının yarısından fazlasını yaşarken veya vasiyetnamelerinde hayırseverlik amacıyla kullanılmasını vadettikleri bir platformdur. Burada kişiler, kendi belirledikleri ve “varlıklarının çoğunluğu kapsayan” bir tutarı hayırseverlik için kullanacaklarına dair bir söz vermektedir. Bu söz, yalnızca ahlaki bakımdan bağlayıcıdır, hukuki bir yaptırımı yoktur (bkz: <https://givingpledge.org/faq.aspx>) (ç.n.).

kuruluna bir kadının eklenmesi halinde aktif varlığın 8 ila 13 baz puan arttığını göstermiştir.

IMF olarak biz, cinsiyet eşitsizliği konusundaki politika tavsiyelerimizi pek çok ülkeden yetkililerle ve kimi zaman Mısır'la olduğu gibi yeni programlarımızda ele alıyoruz. Öyleyse, savunanlar ve çalışanlar olarak size ne söyleyebilirim?

Savunanlar olarak, mantıklı kamu politikaları için sizin desteğinizi bekliyoruz. Gelişmekte olan ve yükselen ülkelerde, bu destek kız çocuklarının eğitimi, finans piyasalarına daha çok erişim ve altyapıyı güçlendirmeyi içermektedir. Gelişmiş ülkelerde ise, ikincil gelir sağlayanların vergiden kaçınmalarının önlenmesi, yüksek kalitede ve makul fiyatlı çocuk bakımının ve ebeveynler için ücretli iznin sağlanması şeklinde olabilir. Kadınların ekonomiye katılımlarının önündeki yasal engellerin kaldırılması ise – ki şaşırtıcı biçimde bu engeller ülkelerin %90'ında bulunmaktadır - yine ayrı bir önem taşımaktadır.

İyi haber ise, çalışanlar olarak, kadınları güçlendirmek için elinizde dikkate değer bir faaliyet alanı bulunmaktadır. Esnek çalışmaya yönelik destekleyici bir tutum ve analık izni, daha çok kadının aile ve işi bir arada sürdürmesine yardımcı olabilir. Çocuk bakımına ilişkin düzenlemelerin kolaylaştırılması da aynı şekilde. Kadın rol modeller tarafından danışmanlık ve koçluk yapılması da, kadınların ayağa kalkmasına yardımcı olacaktır.

Kadınların yanı sıra, aynı şekilde gençlere de odaklanmamız gerekmektedir. Ne yazık ki, 2016 yılında gençler arasındaki işsizliğin dünya çapında 500.000 artarak toplam 71 milyona ulaşması beklenmektedir.

Bildiğiniz gibi, genç işsizliği musibeti ile uğraşmak yoğun çaba gerektirmektedir. Ben burada yalnızca bir tanesine değineceğim: Beceri geliştirme.

Gençlerin refaha ulaşması için yapılan yardımın en temel parçası, küresel ve hızla değişen dünya ekonomisinin gerektirdiği doğru becerilere sahip olmalarını sağlamaktır. Oysaki gençlerin ihtiyaç duydukları şeylerle becerileri arasında sıklıkla bir kopukluk söz konusu olmaktadır.

Dünya Ekonomik Forumu, örneğin, gençlerin beşeri sermaye potansiyelinin ortalamada yalnızca üçte ikisinin değerlendirilebildiğini bulmuştur. McKinsey'nin sunduğu bir başka rapor ise hem gençlerin hem de işverenlerin bir noktada anlaştıklarını ortaya koyuyor: Her ikisinin de büyük bir çoğunluğu, yeni mezunların giriş düzeyindeki işlere uygun olup olmadığından kuşku duyuyor. Rapora göre, eğitimcilerle daha iyi işbirliği yapılarak, çalışanlar için büyük fark yaratmak mümkün.

IMF'nin devam eden gözetimi ve üyelerimiz ile birlikte yaptığı analitik çalışmalarının bir parçası olarak, IMF bu gibi sorunlara değinmektedir. Örneğin ABD'de IMF, sanayi ve yüksek eğitim kurumları işbirliğinin genişletilmesini de içermek üzere mesleki eğitime ağırlık verilmesi konusunda çağrı yapmaktadır. Kapsayıcılığı desteklemek konusundaki ana unsurlardan bir başkası olan federal asgari ücretlerin arttırılmasına yönelik çağrımız da bulunmaktadır.

Kendisini dışlanmış hissedenlerdeki potansiyeli açığa çıkarmak için yapılacak temel şeylerden biri, dijital çağda gelişebilmeleri için onları daha iyi hazırlamak ve değişen çalışma dünyasına ayak uydurmalarına yardımcı olmaktır. Eski bir Çin atasözünden örnek vermek gerekirse, “*Değişim rüzgârları estiğinde, kimileri duvarlar örer, kimileri ise yel değirmenleri inşa eder.*”

3. Yenilikçiler

Böylelikle işletmeler için bahsettiğim üçüncü temel role geliyoruz: Kapsayıcılığı teknolojik yenilik ile teşvik etmek.

Teknoloji ve kapsayıcılık arasındaki ilişki, ateşli bir tartışmanın konusudur. Bazı çalışmalar, robotların insanlara yapılan ödemeleri azaltacağını, hatta onların işlerini ellerinden alacağını söyleyerek teknolojik yeniliklerin eşitsizliği arttıracağını iddia etmektedir.

Bu endişeler aslında yeni değil. 19.yy'da Fransa'daki Canuts isyanı ve Sanayi Devrimi'ne karşı Britanya'daki Luddite direnişi bunun bir kanıtıdır. Bugünlerde ise, yeni teknolojiler hakkında endişelenen insanlar, sıklıkla geçmişte kaldıklarına dair eleştiriler duymaktadır. Bu, aslında adil değil. Bu gibi endişeleri, örneğin becerilerin geliştirilmesini sağlayarak ya da sosyal güvenlik ağlarına yatırım yaparak, ciddiye almak gerekmektedir.

Öte yandan, teknolojik yeniliklerin pozitif tarafını da takdir etmemiz gerekir. Eğer doğru yönlendirilirse, teknolojinin insanların ekonomiye katılmaları için daha fazla fırsat yaratarak ve getirilerden daha fazla istifade etmesini sağlayarak kapsayıcılığı destekleme potansiyeli bulunmaktadır. Örneğin, “uygulama geliştirme” veya “gig-economy”⁶ kavramlarını düşünün. Her ne kadar kursosuz olmasa da, geleneksel iş yapısı içinde yer alma zorunluluğunu ortadan kaldırmakta, milyonlarca birey için yeni iş imkânları yaratmakta ve potansiyellerini açığa çıkarmalarını sağlamaktadır.

IMF ve benim açımdan, büyük umutlar sunan bir diğer teknolojik değişim finansal kapsayıcılık konusundadır. Finansal hizmetlere erişimin artması, hiç kuşkusuz, ekonomik büyümeyi destekleyecektir. Bu, bir klişe değildir.

---

⁶Gig-economy, dijitalleşme ve teknolojik gelişmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan bir serbest çalışma yoludur. Buna göre, işletmeler geleneksel sözleşmeli personel yerine bağımsız kişiler ile geçici iş ilişkileri kurmaktadır. Gig-economy uygulamalarına örnek olarak Airbnb ve Uber sıklıkla verilmektedir (ç.n.).

IMF'nin finansal kapsayıcılığa ilişkin küresel veri tabanı olan Finansal Erişim Anketi de dahil olmak üzere ampirik kanıtlara dayanmaktadır.

Hindistan'dan Peru'ya 60'tan fazla ülke, finansal kapsayıcılığı arttırmak için stratejik planlar geliştirmektedir. Ancak, her ne kadar hükümetler tüketici koruma kanunları ve finansal eğitim ile destekleyici bir ortam yaratsa da, sonuçta teknolojiyi doğru yönlendirmesi gereken özel sektördür.

Çarpıcı bir potansiyeli olan bir yenilik kanalı dijital finanstır. Örneğin Sahra altı Afrika'nın büyük bir kısmında, telefonda bankacılık hizmeti almak en yakın kasabaya gitmekten çok daha kolaydır. Bölgedeki 15 ülkede, mobil hesapların sayısı, ticari bankalardaki mevduat hesaplarının sayısından fazladır. Kenya'da mobil ödeme hizmeti veren M-PESA, mobil bankacılığın tanınmış bir önderidir. Özel bir telekomünikasyon sağlayıcısı üzerinden çalışan şirket, geleneksel bankalardan bağımsız olarak ülke çapında kapsama hizmeti sunmaktadır. Bonus olarak ise, kadınların finansal hizmetlere ulaşımını arttırmaya yardımcı olmaktadır.

Finansal hizmetlerin genişletilmesi, aynı zamanda tüketicilerin durumlarına uygun ürünlerin sunulmasını da gerektirmektedir. Örneğin, Meksika'da büyük bir perakende şirketi, 2012 yılında bankacılık hizmetleri dışında kalan kesime hitap etmeyi hedefleyen bir banka kurdu. Bu banka, ana şirketin verilerini inceleyerek, genellikle bir hesap açmak için gerekenden daha az belge istemeyi başardı. Binlerce kişi burada banka hesabı açtı; araştırmalar, işgücüne katılımın ve gelir seviyesinin de arttığını gösterdi.

Şili'de ise, süper market zincirleri banka hesabı olmayan müşteriler için aşamalı olarak bir kredi geçmişi oluşturmaya başladılar. Öncelikle, küçük miktarda ürün değişim hizmeti verirken, sonradan geri ödemeleri temel alacak şekilde genişlettiler. Böylelikle, krediye erişim aşamalı olarak arttı.

Bunlar, finansal güçlendirme üzerine yalnızca birkaç örnekten ibaret. Bu ve başka şekillerde yenilik ve kapsayıcılık ele ele sürebilecektir.

Sonuç

Sonuç olarak, dünya ekonomisini “yeni vasat” olarak tanımladığım düzeyden kurtarabilmek için büyümeyi artırma ve kapsayıcılığı destekleme çabaları kritik ve tamamlayıcı önceliklerdir. Daha güçlü politikaların yanı sıra, işletmelerin de rolü yadsınamaz. Girişimler, daha büyük kapsayıcılıktan sadece faydalanmakla kalmayıp liderlik, çalışanlar ve yenilik konularında bu kapsayıcılığa destek de sağlamaktadır.

Kapsayıcı kapitalizmdeki bir sonraki adım ise kararlı önlemler almaktır; sadece sözler değil eyleme geçmek gerekli. Artık top sizde.

Konuşmama Başkan Woodrow Wilson'ın sözleri ile son vermek istiyorum:

“Siz burada sadece hayatınızı kazanmak için bulunmuyorsunuz. Siz burada dünyayı daha büyük bir vizyon ile, daha ince bir umut ve başarı ruhu ile daha rahat yaşanabilir bir hale getirmek için bulunuyorsunuz. Dünyayı zenginleştirmek için buradasınız ve eğer vazifenizi unutursanız kendinizi yoksullaştırırsınız.”

Teşekkür ederim.

Kaynakça

Smith, A. (2006-[1776]). *Milletlerin Zenginliđi*, Çev. Derin, H., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ekonomi/418827//Ali_Koc_Kapitalizmin_ortadan_kalkmasi_gerek.html (Erişim Tarihi: 28.12.2016)

<https://givingpledge.org/faq.aspx> (Erişim Tarihi: 28.12.2016)

<http://odatv.com/kapitalizmi-neden-destirdigini-anlatti-1001161200.html> (Erişim Tarihi: 05.01.2017)

YAZARLAR HAKKINDA

Bekir Tamer GÖKALP; Dr, Lisans öğrenimini 2000 yılında Kırıkkale Üniversitesi, İ.İ.B.F. Fakültesi'nde, yüksek lisansını 2005 yılında Kırıkkale Üniversitesi, doktorasını ise 2015 yılında Maltepe Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Şu anda Odeabank A.Ş'de Müdür Yardımcısı pozisyonunda çalışmaktadır.

E-mail: bt.gokalp@gmail.com

Cem Mehmet BAYDUR; Prof. Dr., Lisans öğrenimini 1993 yılında Muğla Üniversitesi İşletme Fakültesi'nde, yüksek lisansını ise 1996 yılında İstanbul Üniversite'nin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladı. Doktora çalışmasını da aynı üniversitede 2001 yılında tamamlamış olan BAYDUR, 1995 yılından beri Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İİBF İktisat bölümünde çalışmalarına devam etmektedir.

E-mail: cbaydur@mu.edu.tr

Mehmet Fatih TRAŞ; Ph.D., completed his undergraduate studies in the Department of Econometrics at Inonu University in 2006. He completed his Master Thesis entitled "Determinants of Child Labor in Turkey" at Çukurova University, Department of Econometrics in 2010. He received his Ph.D entitled "Bootstrapping Methods and Applications on Turkish Macroeconomic Variables" at Çukurova University, Department of Economics from in 2016. He worked as a research assistant in the Econometrics Department, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Cukurova University, between September 2006-June 2016. Mehmet Fatih Traş spent the 2008-2009 academic year as an Erasmus exchange student at the International Institute for Management at the University of Flensburg in Germany. In the summer of 2013 Mehmet worked as an Intern Researcher at Polytechnic University of Catalonia-CREDA- IRTA in Spain, a research team investigating price transmission and volatility in agricultural products, using econometric time series techniques. In March 2016 he presented a paper at an international conference in Lisbon, Portugal, applying bootstrapping techniques and received the Best Paper Award of the conference. His research area include linear time series models, simulation methods, robust estimators that take cross-sectional dependencies into account, and limited dependent variable models. He had excellent English languages skills and had a good understanding of both German and Spanish. When this paper was under the review process, we lost Dr. Mehmet Fatih Traş, on February 25, 2017 tragically in the spring of his life. We miss him and all he would have contributed to the humanity.

Mehmet ZANBAK; Yrd.Doç.Dr., Burdur doğumludur. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nden 2005 yılında mezun oldu. Takip eden yıl Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalında başlamış olduğu yüksek lisans eğitimini 2008 yılında tamamladı. Doktora derecesini aynı üniversite ve anabilim dalından 2014 yılında aldı. 2006-2014 yılları arasında Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak görev yaptı ve halen Akdeniz Üniversitesi Kumluca Meslek Yüksek Okulu'nda akademik çalışmalarını sürdürmektedir. Araştırma alanları yoksulluk, gelir dağılımı, tüketici ve üretici davranışları ile kalkınma iktisadıdır.
E-mail: mehmetzanbak@akdeniz.edu.tr

Meltem YETKİN ÖZBÜK; Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Pazarlama Anabilim Dalı'nda doktora öğrenci ve aynı zamanda araştırma görevlisidir. Yazar, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İşletme Bölümü lisans ve Endüstri Mühendisliği yüksek lisans mezunudur. Şu anda elektronik ağızdan ağıza iletişimin tüketici davranışları üzerine etkisini konu alan doktora tezi üzerine çalışmalarını yürütmektedir.
E-mail: meltemyetkin@gmail.com

Olca SERVET; Lisans öğrenimini 2008 yılında Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat bölümünde birincilikle tamamlamıştır. 2010 yılında Gaziantep Üniversitesi İktisat ABD' da yüksek lisansını tamamlamıştır. 2012 yılında ise yine Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD' da doktora öğrenimine başlamıştır. 2011 yılından beri Gaziantep Üniversitesi'nde Mali Hizmetler Uzmanı olarak görev yapmaktadır.
E-mail: olcayservet@gantep.edu.tr

Seda SENGUL; Prof. Dr., Sengul completed her Master in Mediterranean Agronomic Institute of Zaragoza in 1997 and received her Ph.D. in Agricultural Economics from Çukurova University in 2001. Her research interests are focused on consumer behavior, demand analysis, poverty and micro econometrics models.
E-mail: ssengul@cu.edu.tr

Sevgi Eda Tuzcu; Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İşletme Bölümü'nde lisans ve yüksek lisans derecelerini aldı. Ardından 2015 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi İşletme Bölümü'nde doktora programını tamamladı. ISCTE – Business School, Lizbon Portekiz'de doktora sonrası araştırmalarda bulundu. 2009 yılından bu yana Ankara Üniversitesi Siyasal

Bilgiler Fakültesi İşletme Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. İlgili alanları mekânsal ekonometri, yatırım fonları ve sayısal yöntemlerdir.

E-mail: stuzcu@politics.ankara.edu.tr

Şafak AKSOY; Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Pazarlama Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi ve aynı zamanda Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi dekanıdır. Yazarın, Journal of Business Research, International Marketing Review, European Journal of Marketing, Journal of Air Transport Management, International Journal of Bank Marketing, Managing Service Quality ve Marketing Intelligence & Planning dergilerinde uluslararası yayınları bulunmaktadır.

E-mail: safak@akdeniz.edu.tr

Ümit K. SEYFETTİNOĞLU; Yrd.Doç.Dr., Ankara'da doğmuştur. Hacettepe Üniversitesi İktisat Bölümü'nde lisans, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimlerini tamamlayarak Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'ndan doktora derecesini almıştır. Kent ekonomisi, bölge ekonomisi ve kalkınma ekonomisi başlıca ilgi alanlarıdır. Akademik çalışmalarını Akdeniz Üniversitesi İktisat Bölümü'nde sürdürmektedir.

E-mail: umitk@akdeniz.edu.tr

YAZARLARA DUYURU

Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi'ne gönderilecek yazılar aşağıda belirtilen kurallara uygun olarak hazırlanmalıdır. Aksi takdirde değerlendirme sürecine alınmayabilir, ya da bu sürecin herhangi bir aşamasında değerlendirme dışında bırakılabilir:

◆Yazılar, virüs taraması yapılmış şekilde derginin e-mail adresine gönderilmelidir.

◆Yazılar Türkçe, İngilizce, Fransızca ya da Almanca dillerinde yazılmış olabilir.

◆Yazılar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve dergimize gönderildiğinde bir başka dergide değerlendirme sürecine alınmamış olmalıdır. Y. Lisans veya doktora tezlerine ya da bilimsel toplantılarda sunulan bildirilere dayanarak hazırlanmış yazılarda bu durum, ilk sayfa altında dipnot olarak belirtilmelidir.

◆Dergiye gönderilecek yazıların yazarlarına ait kimlik ve kurum bilgileri, yazıdan kolaylıkla ayrılabilir şekilde ayrı bir sayfaya hazırlanmalı ve şunları içermelidir:

a)Yazının başlığı,

b)Yazar(lar)ın adı soyadı, ünvanı,

c)Yazar(lar)ın bağlı oldukları kurum (bölüm, birim),

d)Yazar(lar)ın kısa özgeçmişi,

e)Yazar(lar)ın açık ve güncel posta adresi, telefon ve faks numarası ile e-mail adresi

◆Yazının birinci sayfasında, Türkçe, İngilizce başlık, makaleler için yüz kelimeyi geçmeyecek İngilizce ve Türkçe özet ile anahtar sözcükler yer almalıdır. Fransızca ve Almanca dillerindeki yazıların özet ve anahtar sözcükleri aynı dillerde olmalıdır.

◆Yazılar, Microsoft Word ortamında Garamond yazı tipinde ve 11 punto ile tek aralıkla yazılmalıdır.

◆Yazılar, en fazla 30 sayfa uzunluğunda olmalıdır.

◆Yazılardaki imlâ ve noktalama hatalarından yazarlar sorumlu olacağı için, bu tür hataları düzeltmek amacıyla gereken kontroller yapılmış olmalıdır.

◆Bütün tablolar ve grafikler ayrı sayfalarda yer almalıdır. Tablo ve şekillere başlık ve sıra numarası verilmelidir.

◆Kaynaklara göndermeler dipnotlar ile değil metnin içinde açılacak parantezler ile yapılmalı ve parantez içindeki sıra şöyle olmalıdır: yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı, sayfa numaraları.

Örnekler

.....*diyerek sonuçlandırmıştır (İnalçık, 1985:23-25).*

.....*(Harvey, 1989a:18-25; 1989b:78-79; 1989c:13-56)*

ikiden fazla yazar olduğunda ; .....(Savcı vd., 1972:21-27)

Birkaç yazara aynı anda gönderme yapıldığı zaman ;

.....*(Poulantzas, 1979:136-138; Althusser, 1961:34, Gramsci, 1945:132)*

◆Kaynakçada sadece yazıda gönderme yapılan eserler yer almalı ve eserler yazarların soyadına göre alfabetik sıralanmalıdır.

◆Kaynakçadaki düzenleme aşağıdaki örneklere uygun olmalıdır:

Kitaplar

Harvey, D. (1989) *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.

Harvey, D. (1989a) *Urbanization of Capital*, Blackwell, Oxford.

Derleme Kitaplar

Gregory, D ve Urry, J. Der. (1985) *Social Relations and Spatial Structures*, Macmillan, Londra.

Dergilerdeki Makaleler

Johnson, L.C. (1994) What future for feminist geography, *Place and Culture*, 1(1), 103-113.

Derleme Kitaplar İçindeki Makaleler

Massey, D. (1993) Politics and space/ lime Keith, M. ve Pile, S. (der.) *Place and Politics of Identity* içinde, Routledge, Londra, 141-161.

◆Yazısı yayımlanmak üzere kabul edilen yazara, çalışmanın yayımlandığı dergi ücretsiz olarak gönderilmektedir.

◆Yazarla yapılacak yazışmalar kargo ile yazar tarafından ödemeli olarak gönderilecektir.

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLME SÜRECİ

Makaleler

AKDENİZ İ.İ.B.F. Dergisi'ne gönderilen yazıların yazarları ve bu yazıları değerlendiren hakemlerin isimleri karşılıklı olarak gizli tutulur. Dergiye gönderilen ve Editör Kurul tarafından hakemlere gönderilmeye değer bulunan makale türündeki yazılar, Hakem Kurulunda yer alan en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Editör ve Yayın Kurulu tarafından gerek duyulduğunda hakem sayısı artırılabilir. Hakemler, yazıları bilimsel katkı, çalışma sorunsalının ele alınış biçimi, ilgili literatürden yararlanma düzeyi, bilimsel makale hazırlama düzenine uygunluk, (varsa) alan araştırmasında kullanılan yöntem ve bulguları ile önemli buldukları diğer unsurlar açısından değerlendirerek yazılı görüşlerini Editör Kurula iletirler.

Editör Kurul, hakemlerin görüşlerinin birer kopyasını yazar(lar)a gönderir. Hakemler tarafından talep edilen düzeltmeler, yazar(lar) tarafından Editör Kurulun uygun gördüğü süre içinde tamamlandığında, yazı yeniden hakemlerin görüşüne sunulur. Hakemler açısından yayımlanabilir aşamasına gelen tüm yazılar için son değerlendirme, Yayın Kurulu tarafından yapılır. Yayımlanabilir kararı verildikten sonra yazı yayım sırasına alınır ve nihai aşama yazar(lar)a bildirilir. Yazısı yayım sırasına alındığı bilgisini alan yazar(lar)ın, Telif Formu'nu doldurup Dergi Editörlüğü'ne ulaştırması gereklidir. Aksi durumda ilgili yazı yayımlanamaz. Ardışık iki sayıda aynı yazara ait makalelere yer verilmez.

Kitap Tanıtım ve Eleştirileri, Örnek Olay İncelemeleri, Raporlar, Bilimsel etkinlikler hakkında Haberler vb.

Dergide, kitap tanıtım ve eleştirileri, yayım duyuru ve özetleri, önceden yazılmış bir makaleye getirilen ekler, eleştiri ve yorumlar, yanıtlar ve yanıtla yanıtlar da yer alabilir. Ayrıca konferans, kongre gibi toplantılar ve diğer bilimsel etkinlikler hakkında haberlerin yanısıra, örnek olay incelemeleri ve raporlar da yayımlanabilir. Bu tür yazıların dergide yayımlanması ile ilgili karar, Editör Kurulu önerisi ile Yayın Kurulu tarafından verilir.

Önemli Not: Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Editör Kurulu tarafından ön değerlendirmeye alınır. Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi kapsamında yer alması öngörülmüş konular ile doğrudan ilişkili olmayan ya da bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, Editör Kurulu veya Yayın Kurulu tarafından hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bu kurullar yazılarla ilgili değişiklik önerileri yapabilirler.

**AKDENİZ UNIVERSITY JOURNAL OF THE FACULTY OF
ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES (JEAS)**

Author Guidelines

Manuscripts to be submitted to JEAS should be compatible with the rules itemized below, otherwise your manuscript may not be considered for publication or it may be put out of consideration during any steps of selection process.

1. In order for manuscripts to be considered for JEAS, 50 TL (Turkish Lira) should be wired to the following account: İş Bankası Olbia Branch No. 6202-0432141. In addition, relevant receipt should be sent with the physical form of your manuscript.

2. Manuscript, should be sent to the Journal's e-mail address after detected against viruses.

3. Manuscripts may be written in one of those following languages: Turkish, French, Russian or German.

4. Manuscripts should be unpublished and not under consideration for publication elsewhere while it is in the selection process of our Journal.

5. Manuscripts, which are to be submitted to the Journal, should include information about the author and the institution to which s/he belongs. The information in question should be written in a separate paper, and also should include the following:

a) Title of the article

b) First name(s), last name(s) and position(s) of the author(s)

c) Author's Institution (department, unit)

d) Short biographies of the author(s)

e) Email address(es), open and up-to-date mailing adress(es) of the author(s)

6. In the first page, there should be the manuscript's title, key words, and its abstract (not exceeding 100 words), which are written in both Turkish and English. However, for manuscripts, which are written in French, Russian, or German, relevant abstracts and key words should be written in the same language as manuscripts are.

7. Manuscripts should be written with the format characteristics of Microsoft Word, single space, 11 font Garamond.

8. Articles should not exceed 30 pages.

9. Since authors are responsible for punctuation errors in manuscripts, it is advised that manuscripts be revized before submission.

10. All the tables and figures/graphs should be put at the end of the manuscript in separate pages, with the information about their places in the text. Besides, relevant numbers and headings should be attached to them.

11. References should be made through opening parentheses in the text, not through footnotes, and the following order should be used in the parentheses: Last name(s) of Author(s), year of publication, page number(s).

Examples

... these findings are encouraging. (Giddens, 2007:119)

...(Harvey, 1989a:18-25; 1989b:78-79; 1989c:13-56)

in the case of more than two authors: ....(Savcı et al. 1972:21-27).

If the references are made to more than one authors at the same time:
...(Poulantzas, 1979:136-138; Althusser, 1961:34, Gramsci, 1945:132)

*Bibliography should include only the works which are shown as references in the text. In addition, works in question should be listed alphabetically by last names of authors.

*Bibliographical order should be as follows:

Books

Harvey, D. (1989) *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Oxford.

Harvey, D. (1989a) *Urbanization of Capital*, Blackwell, Oxford.

Edited Books

Gregory, D ve Urry, J. Ed. (1985) *Social Relations and Spatial Structures*, Macmillan, Londra.

Articles in Journals

Johnson, L.C. (1994) What future for feminist geography, *Place and Culture*, 1(1), 103-113.

Articles in Edited Books

Massey, D. (1993) Politics and space/ lime Keith, M. ve Pile, S. (ed.) In *Place and Politics of Identity*, Routledge, Londra, 141-161.

12. Each author, whose manuscript is admitted to be published, receives a free copy of the issue in which it appears.

13. When contacts with authors are made through cargo shippings, the costs are paid by authors.

CONSIDERATION PROCESS FOR MANUSCRIPTS

Articles

JEAS conducts 'double blind review' policy in which both the authors' names of manuscripts sent to the journal and referees who scrutinize these manuscripts are concealed. Manuscripts, which are sent to the journal, and are found worth passing on to the Editorial Board, are scrutinized by at least two referees from the Referee Board. If it is found necessary by the Editorial and the Publishing Board, the number of referees may be increased. Referees send their written remarks to the Editorial Board by assessing manuscripts according to scientific contribution, the way in which problematic of the topic is taken, citation of relevant literature, compatibility with the criteria of preparing a scientific article, (if possible) methods that are used in a field study and related data, and other criteria to which they attach importance.

The Editorial Board sends a copy of written remarks from referees to the author(s). Corrections suggested by referees are made by the author(s) within the time limit which is set by the Editorial Board, and the manuscript is resent to referees to have referees' opinion. The Publishing Board has the last word on all manuscripts which are considered for publication by referees. After being deemed publishable, manuscripts are put on the publication schedule of the journal; and the authors are notified of the final decision. Authors, which are notified that their manuscripts have been put on the publication schedule, are required to fill out the Copyright Form, and to sent it to the Journal Editorial Staff. Otherwise, manuscripts in question are not published.

Book Reviews and Evaluations, Case Studies, Reports, Stories about Scientific Activities etc.

Book reviews and evaluations, publication announcements and abstracts, post-scripts, evaluations, and remarks on an article written previously, relevant answers and replies to these answers may also partake in the Journal. In addition, along with case studies and reports, stories about scientific activities such as conferences and congresses may also be published. Manuscripts of this sort are published in the Journal by the Publishing Board on the Editorial Board's recommendation.

Important Note: All manuscripts, which are sent to the Journal, are previewed by the Editorial Board. Manuscripts, which are irrelevant to the topic predetermined for Akdeniz University's JEAS, or manuscripts, which fail to meet the scientific obligations for an article's content and form, are refused by the time the referee review process is initiated by the Editorial or the Publishing Board, or else these boards may make recommendations for changes in manuscripts.